

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi
2 Issues per year, Refereed
ISSN: 2148-5933
SAYI/ISSUE: 7
Mayıs/May 2017

İnsan Hakları Hukuku, İnsancıl Hukuk ve Devlet Dışı
Silahlı Aktörlerin Uluslararası Sorumluluğu

Fatma TAŞDEMİR

Cari Açık Tartışmaları Bağlamında
Türkiye'de Vergi Reformu

Fatih SARIOĞLU

İdeoloji, Dil ve Sembol Bağlamında Medya ve Siyaset

Gonca BAYRAKTAR DURGUN - Haluk YAMAN

Kuvvet Kullanma Hukuku Açısından
Fırat Kalkanı Operasyonu

Fatma TAŞDEMİR - Adem ÖZER

Kırgızistan'da Bolşevik Komitelerin Kurulması ve Kırgızlar

Ebubekir GÜNGÖR

Kırgızistan'da Devletin Din Siyaseti

Timur KOZUKULOV

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Adlı Romanının
İngilizce Tercümesi Üzerine Eleştirel Bir İnceleme

Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU - Bayram KAYA

Bağdatlı Rûhî Divanı'nda
Osmanlı Savaş Kültürüne Ait Kavramlar

Erdem SARIKAYA

Derleme Sözlüğü'nde Görülen /Ğ/ Eksenli Ses Olayları

Ebru GÜVENEN

Akademik Hassasiyetler/The Academic Elegance
6 Aylık Akademik Hakemli Dergi/2 Issues per year, Refereed
Yıl/Year:4 Sayı/Issue:7 Mayıs/May 2017
ISSN: 2148-5933

Sahibi/Owner

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni/Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü/Editorial Director

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör/Executive Editor

Alper MUMYAKMAZ

Yürütücü Editör Yardımcısı/Assistant Executive Editor

Gökberk YÜCEL

İngilizce Yayın Editörü/English Publication Editor

Ömer Faruk CANTEKİN

İç Tasarım/Page Design

Can ÖZÇİÇEK

Yönetim Yeri/Adress

Yavuz Selim Mah. 543 Sokak Turaykent Villaları No. 10/18 Eryaman-Ankara

İletişim/Contact

Yukarı Bahçelievler Mah. Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No. 84/5 Çankaya-Ankara

Tel/ Faks: (0 312) 212 34 11

e-posta: academicelegance@gmail.com

Yapım/Production

A Kitap

Baskı/Print

Bizimdijital

Basım Tarihi/Date of Publication

Mayıs 2017

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Burhan AYKAÇ, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, Vedat BİLGİN, Ömer Faruk CANTEKİN,
Mehmet Ali ÇAKMAK, Şenol DURGUN, Hasan İLHAN, Tuğrul KORKMAZ,
Alper MUMYAKMAZ, Volkan ÖNGEL, Metin ÖZKAN, Yusuf PUSTU, İlyas SÖZEN,
Fatma TAŞDEMİR, Gökberk YÜCEL.

Danışma ve Hakem Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın BAŞBUĞ (Ankara Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR (Ankara Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim AOUDE (U.S.A University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI (Hollanda Avrupa İslam Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Federasyonu Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet M. ÖZAYDIN (Ankara Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Publie Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM (Ankara Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Alihan LİMONCUOĞLU (İstanbul Okan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gökçen YAVAŞ (Kocaeli Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hatice ALTUNOK (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hatice MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts (TASCA))
Dr. Selman ÖZDAN (Kayseri Erciyes Üniversitesi)
Dr. Yavuz ÇİLLİLER

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İnsan Hakları Hukuku, İnsancıl Hukuk ve Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Uluslararası Sorumluluğu <i>Human Rights Law, Humanitarian Law and International Responsibility of Armed Non-State Actors</i>	
Fatma TAŞDEMİR	1
Cari Açık Tartışmaları Bağlamında Türkiye’de Vergi Reformu <i>Tax Reform in Turkey within the Context of Current Account Deficit Debates</i>	
Fatih SARIOĞLU	23
İdeoloji, Dil ve Sembol Bağlamında Medya ve Siyaset <i>Media and Politics in the Context of Ideology, Language and Symbol</i>	
Gonca BAYRAKTAR DURGUN - Haluk YAMAN	39
Kuvvet Kullanma Hukuku Açısından Fırat Kalkanı Operasyonu <i>The Operation Euphrates Shield from the Perspective of use of Force Law</i>	
Fatma TAŞDEMİR - Adem ÖZER	53
Kırgızistan’da Bolşevik Komitelerin Kurulması ve Kırgızlar <i>Forming Bolshevik Committees in Kyrgyzstan and Kyrgyzlar</i>	
Ebubekir GÜNGÖR	71
Kırgızistan’da Devletin Din Siyaseti <i>The Religion Politics of the State in Kyrgyzstan</i>	
Timur KOZUKULOV	85
Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Huzur Adlı Romanının İngilizce Tercümesi Üzerine Eleştirel Bir İnceleme <i>A Critical Study into the English Translation of Huzur, a Novel by Ahmet Hamdi Tanpınar</i>	
Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU - Bayram KAYA	105
Bağdatlı Rûhî Divanı’nda Osmanlı Savaş Kültürüne Ait Kavramlar <i>In Ruhi of Baghdad’s Divan Concepts of the Ottoman War Culture</i>	
Erdem SARIKAYA	121
Derleme Sözlüğü’nde Görülen /Ç/ Eksenli Ses Olayları <i>/Ç/ Axis Sound Events Shown in the Derleme Sözlüğü</i>	
Ebru GÜVENEN	147

Editörden

Ulusal ve uluslararası gündemi çok hızlı değişen Türkiye'nin zengin gündeminin ele alınması göz ardı edilemez bir yükümlülük, gelecek için ise bir zorunluluğa dönüşmektedir. Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı durumları ve süreçleri bilimsel ve entelektüel mana da ele alma konusunda duyarlılık gösteren dergimizin bu sayısında ilginizi çekeceğini umduğumuz makalelerle 7. Sayımızı çıkarıyoruz.

Bu sayımıza çalışmalarıyla katkıda bulunan yazarlarımız ve çalışmalarının içerikleri şu şekilde oluştu.

Uluslararası hukukta oldukça tartışmalı bir konu olan devlet dışı silahlı aktörler üzerine bir çalışma yapan **Fatma Taşdemir**, sivillerin korunmasını sağlamak için devlet dışı silahlı aktörlerinde uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukukuna bağlı olması ve saygı göstermesi gerekliliği üzerine duran çalışmasıyla; Türkiye'de yüksek cari açık oranının bir ekonomik krize yol açacağı endişesini hatırlatan **Fatih Sarioğlu** ise cari açığın azaltılmasına yönelik tedbirler üzerine durarak tasarruflar ve vergi kanunları üzerine yoğunlaşan makalesiyle bu sayımıza katkıda bulundular. **Gonca Bayraktar Durgun ve Haluk Yaman** ise dil, ideoloji ve sembolün yoğun olarak kullanıldığı alanların başında yer alan medyanın siyasi temsildeki yerine değinerek medyanın kitleler üzerindeki gücüne dikkati çeken bir çalışma gerçekleştirdiler. **Fatma Taşdemir ve Adem Özer** Türkiye'nin sınırlarını, vatandaşlarını ve bekasını korumak için gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı Operasyonunu uluslararası hukuk açısından meşruiyeti üzerine bir çalışmayla; **Ebubekir Güngör** ise Kırgızistan'ın 1917 Bolşevik İhtilali sonrası yaşadığı siyasal süreci özellikle de Bolşevik komiteleri üzerine; **Timur Kozukulov** ise SSCB dönemi ve sonrasında Kırgızistan'da dini yaşamı ve bağımsızlık sonrasında devletin din politikası ve özelliklerinin ayrıntıları üzerindeki çalışmalarıyla bu sayımıza katkıda bulundular. **Bayram Kaya ve Aslı Özlem Tarakçıoğlu** Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Huzur" romanının özgün hali ile İngilizce çevirisinin mukayese edilmesi ve çeviri bilimsel olarak tahlil edilmesi üzerine bir çalışmayla; Bağdatlı Rûhî'nin şiirlerinde geçen Osmanlı savaş kültürüne ait öğeler üzerinde duran **Erdem Sarıkaya** ise şairin şiir sanatındaki yeri üzerinde duran yazısıyla, **Ebru Güvener**'de Derleme Sözlüğü'nde görülen "ğ" eksenli ses olayları üzerinde durduğu araştırmasında ses olaylarının Anadolu ağızlarındaki durumu üzerine çalışmasıyla bu sayımıza katkıda bulundular.

7. Sayımıza birbirinden kıymetli çalışmalarla katkıda bulunan yazarlarımıza teşekkür ediyoruz. Aralık 2017'de çıkacak olan 8. Sayımızda buluşmak dileğiyle...

İNSAN HAKLARI HUKUKU, İNSANCIL HUKUK VE DEVLET DIŞI SİLAHLI AKTÖRLERİN ULUSLARARASI SORUMLULUĞU

Fatma TAŞDEMİR*

Öz

Günümüzde devletler hala uluslararası hukuk sisteminin asli kişisidir. Ancak uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda yaşanan artışın bir sonucu olarak artık devlet dışı silahlı aktörler de artan şekilde sistemde rol oynamaktadırlar ve uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukukunu en ağır şekilde ihlal etmektedirler. Sivillerin korunmasını sağlamak için devlet dışı silahlı aktörlerin de uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukukuna bağlı olması ve saygı göstermesi gereklidir. Ancak insan hakları ve insancıl hukuk normlarına taraf olmadıkları halde, bu normların neden devlet dışı silahlı aktörleri bağlaması gerektiği ve bunun hukuksal dayanağının ne olduğu konusu uluslararası hukukta oldukça tartışmalı bir konudur.

Devlet dışı silahlı aktörler uluslararası insancıl hukuk alanında en önemli aktörlerden bir tanesi olmasına karşın, bunların uluslararası insancıl hukuk ihlalleri dolayısıyla sorumluluğu konusu uluslararası hukukta yeterince düzenlenmemiştir. Devlet dışı silahlı aktörlerin günümüzde geçirdiği evrim nedeniyle bunların doğrudan sorumluluğu önem kazanmıştır. Ancak önerilen bu doğrudan sorumluluk modeli de siyasal ve hukuksal açıdan bir dizi ikilemler içermektedir. Bu nedenle doğrudan sorumluluk modeli uluslararası hukukun gri bölgelerinden bir tanesi olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Devlet Merkezli Sistem, Devlet Dışı Silahlı Aktörler, Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar, İnsan Hakları Hukuku, Uluslararası İnsancıl Hukuk, Uluslararası Sorumluluk.

HUMAN RIGHTS LAW, HUMANITARIAN LAW AND INTERNATIONAL RESPONSIBILITY OF ARMED NON-STATE ACTORS

Abstract

States are still the fundamental entities of the international law system. As a result of the rise of non-international armed conflicts, however, armed non-state actors have started to play an increasing role within the international system and they seriously violate the international humanitarian law and the international human rights law, to which they should be subject and respect for the protection of civilians. Nevertheless, the questions of why these norms should be binding for armed non-state actors and what the legal basis for this are highly disputed in the international law since they are not a party to the norms of human rights and humanitarian law.

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, tfatma@gazi.edu.tr

Although armed non-state actors are one of the most important subjects within the sphere of international humanitarian law, the issue of responsibility for their violations of international humanitarian law has not been adequately regulated within the international law. The direct responsibility of armed non-state actors has gained importance due to their recent evolution. However, this recommended model of direct responsibility has a series of dilemmas from political and legal aspects of the subject. Hence, direct responsibility model continues to remain as one of the grey areas of the international law.

Keywords: *State-centric System, Armed Non-State Actors, Non-International Armed Conflicts, International Humanitarian Law, Human Rights Law, International Responsibility.*

Giriş

Günümüzde silahlı çatışmalar ve şiddet sarmalı dünyanın büyük bir bölümünü etkisi altına almıştır. 2014'de dünya genelinde 27 farklı bölgede devam eden tam 40 silahlı çatışma tespit edilmiştir.¹ Bu silahlı çatışmalardan sadece bir tanesi (Hindistan-Pakistan) devletlerarası nitelikte olup geri kalan 39 tanesi devlet içi niteliktedir. Devlet ile devlet dışı silahlı aktörler (DDSA) (armed non-state actors) arasında gerçekleşen bu asimetrik silahlı çatışmalarda² veya devlet dışı silahlı aktörlerin kendi aralarında gerçekleşen silahlı çatışmalarda uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukuku sıklıkla hem devletler hem de DDSA'lar tarafından en ağır şekilde ihlal edilmektedir. Sürekli parçalanarak çoğalan ve kendilerini bu normlarla bağlı saymayan DDSA'lar, insani yardımları engelleyerek, mayın döşeyerek, çocuk asker kullanarak; insan, silah kaçakçılığı ve uyuşturucu ticareti yaparak ve terörist yöntemler kullanarak siviller açısından büyük riskler ortaya çıkarmaktadır(32nd International Conference of the Red Cross and Red Crescent, International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts Report, 2015:5-7). Oysa silahlı çatışma sırasında sivillerin korunmasını sağlamak için DDSA'ların da uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukukuna uyması şarttır.

Günümüzde DDSA'ların uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukuk normlarıyla bağlı olup olmadıkları; bağlı iseler nasıl ve hangi ölçüde bağlı oldukları; uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukuk ihlallerinden dolayı sorumlu olup olmadıkları; sorumlu iseler bunun doğrudan sorumluluğu kapsayıp kapsamadığı yanıt arayan oldukça önemli sorulardır. Bu çalışmanın amacı akademik çalışmalarda henüz derinlemesine ele alınmayan bu önemli sorulara yanıt aramak ve literatüre bu alanda katkı yapmaktır.

Bu kapsamda çalışmada ilk olarak DDSA'nın tanımı yapılacak; türleri ve karakteristik özellikleri üzerinde durulacaktır. İkinci olarak uluslararası nitelikte olmayan bir

1 2014 verilerine göre bölgesel bazda Avrupa'da 6; Ortadoğu'da 6; Asya'da 14; Afrika'da 12; Amerika'da 2 tane silahlı çatışma devam etmektedir (Pettersson ve Wallensteen, 2015:536-537).

2 Bir devlet ile devlet dışı silahlı aktör arasındaki asimetrik çatışma devlet dışı silahlı aktör tarafından, orantısız etki yaratmak ve devletin stratejik hedeflerine ulaşma isteğini yok etmek amacıyla, devletin zafiyetlerine karşı geleneksel olmayan strateji, taktik, silah ve personel kullanılarak gerçekleştirilen silahlı çatışmalardır(Lele. 2014:103).

silahlı çatışma bağlamında “silahlı gruplar” meselesi ele alınacaktır. Üçüncü olarak uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukukun DDSA’lar üzerindeki bağlayıcılığı sorunu incelenecektir. Dördüncü olarak DDSA’ların uluslararası insancıl hukuk normları ile bağlı olmalarının hukuksal esaslarını açıklayan yaklaşımlar ele alınacaktır. Beşinci ve son olarak DDSA’ların insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri dolayısıyla hesap verirliliği ve sorumluluğu konusu değerlendirilecektir. Bu çerçevede DDSA’ların dolaylı ve doğrudan sorumluluk mekanizmaları üzerinde durulacak ve mevcut modellerin yeterli olup olmadığı sorgulanacaktır. Sonuç bölümünde ise yukarıda belirtilen sorunsallara ilişkin tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır.

1. DEVLET DIŞI SİLAHLI AKTÖR KAVRAMI VE KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

1648 Vestfalya Barış Anlaşmalarıyla ortaya çıkan ulus devlet anlayışının yansıması olarak devletler, uluslararası hukukun asli kişisidir. Ancak günümüz uluslararası ilişkiler ve hukuk sistemi sadece devletlerin oluşturduğu bir yapı olmaktan çıkmıştır.³ Fonksiyonel kişiliğe sahip uluslararası örgütler yanında, uluslararası hükümet-dışı örgütler (*international non-govrenmental organizations* (NGOs)), çok-uluslu şirketler, ulusal kurtuluş hareketleri ve özel askeri şirketler gibi devlet dışı aktörler de sistemin işleyişinde önemli işlevler görmeye başlamıştır (Başlar, 2005:173). Başarısız devletlerin çoğalması, küreselleşmenin hız kazanması ve yeni teknolojik gelişmelerin etkisiyle bu süreçte devlet dışı silahlı gruplar da güçlenmiş ve devlet dışı aktörlerin olumsuz bir yönünü oluşturmuştur (Başlar, 2005:198). Günümüzde DDSA’lar devlet merkezli kalmaya devam eden uluslararası hukuk sistemine meydan okumakta ve incelenmesi gereken bir “anormallik” teşkil etmektedir.

DDSA kavramının evrensel düzeyde kabul görmüş bir tanımı yoktur. Bununla birlikte DDSA denildiğinde; i) amaçlarını gerçekleştirmek için şiddet kullanma istek ve kapasitesine sahip; ii) düzenli ordu, başkanlık muhafızları, polis ya da özel kuvvetler gibi resmi devlet kurumlarına entegre olmamış; iii) politika, askeri operasyonlar, kaynaklar ve altyapı bakımından belli bir derecede otonomiye sahip yapılar anlaşılmaktadır (Schneckener, 2007:10). DDSA’ların en önemlileri arasında başkaldıranlar (rebels), asi-ayaklananlar (insurgents), milis güçler, kabile reisleri, savaş ağaları, terör örgütleri, mafya, paralı askerler, özel askeri şirketler ve çapulcular yer almaktadır (Schneckener, 2007:12). Bazı benzerliklerine rağmen DDSA’lar büyük ölçüde “heterojenliği” temsil etmektedirler. Bazısı açık “siyasal” gayelere sahipken diğer durumlarda bu daha az biçimlidir. Bazısı toprak kontrol ederken ve devlet benzeri bir idare kurmuşken diğerlerinin daha gevşek bir komuta yapısı vardır. Bazısı kırsal bölgelerde gerilla savaşı gerçekleştirirken diğerleri şehir savaşı yapmaktadır. Bazısı askeri hedeflere saldırı stratejisini benimserken; diğerleri sivillere saldırmayı tercih etmektedir (Armed Non-State Actors: Current Trends &Future Challenges, 2015:5-8).

3 Uluslararası ilişkiler disiplininde realizm ve neo-realizm akımı güvenlik çalışmalarında devleti temel aktör olarak almış, devlet dışı aktörleri çalışma unsuru olarak dışarıda bırakmıştır. Ulus-ötesi ilişkiler tartışmaları güvenliğin sadece askeri güvenlik olmadığı ve devlet dışı aktörlere daha fazla odaklanması gerektiği üzerine odaklanmıştır. Post-pozitivist tartışmalarda ise bireylerin güvenliği konuları ön plana çıkmıştır. Günümüzde güvenlik sorunsalı incelenirken bireyler, devlet dışı aktörler ve devletler birlikte değerlendirilmelidir.

DDSA'ların karakteristik özelliklerine baktığımızda dört temel özellik göze çarpmaktadır. İlk özellik değişim konusundadır. Teröristler, isyancılar, ayaklanmacılar, gerilla savaşçıları gibi bazı DDSA'lar statükoda radikal değişim isterken; kabile reisleri, savaş ağaları ve mafya gibi diğer yapılar ise statükoyu sürdürmeyi amaçlamaktadır. İkinci özellik toprak denetimi konusundadır. Gerilla hareketleri, ayaklanmacı yapılar; kabile reisleri ve savaş ağaları ilke olarak devamlı toprak denetimini amaçlarken; mafya ve terör örgütleri ilke olarak toprak denetimi yapmazlar. Üçüncü özellik şiddet konusundadır. İsyancılar ve gerilla hareketleri amaçlarını fiziksel şiddet kullanarak gerçekleştirirken; terör örgütleri psikolojik etki için şiddette başvurur. Dördüncü özellik hevesler konusundadır. Gerilla hareketleri, milis gruplar, kabile reisleri ve terör örgütleri "sosyo-politik" amaçlar için ekonomik kaynaklara ihtiyaç duyarken; savaş ağaları, paralı askerler, çapulcular ve mafya ise şahsi çıkarları için ekonomik kazanç peşinde koşmaktadırlar (Schneckener, 2007:13). Belirtmemiz gerekir ki bu sınıflandırma ideal türlere dayanmakta olup realitede "gri bölgeler" her zaman mevcuttur. Zira gruplar bir çatışma sürecinde her zaman birbirlerine dönüşebilmektedirler (Schneckener, 2007:14).

2. ULUSLARARASI NİTELİKTE OLMAYAN SİLAHLI ÇATIŞMALAR VE "SİLAHLI GRUP" KAVRAMI

Uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışmada çatışmanın tarafı olan devlet dışı aktörlerin hukuki açıdan nitelendirilmesi bu silahlı çatışmaya uygulanacak uluslararası hukuk kurallarını da belirleyecektir (Akkutay, 2016:18). Bu nedenle uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışmada çatışmanın tarafı olan devlet dışı aktörlerin kimler olduğunun berraklaştırılması gereklidir.

Geleneksel uluslararası hukukta iç silahlı çatışmaların gelişiminde çatışmanın ölçüsüne ve yoğunluğuna bağlı olarak üç farklı aşama söz konusudur. Bu aşamalar sırasıyla başkaldırı (*rebellion*), ayaklanma (*insurgency*) ve savaştan taraflıktır (*belligerency*). Bu evrelerin birinden diğerine geçilebilmesi için karşılanması gereken belli kriterler vardır.

İlk evre olan başkaldırı etki ve ölçü itibarıyla en düşük düzeydeki şiddettir. Başkaldıranlar bu evrede uluslararası hukuk altında hak ve yükümlülükler sahip değillerken; devletler uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülükler altındadır (Clapham, 2006a :492).

Uluslararası örf ve adet hukukuna göre asilik-ayaklanan statüsü, organize bir grup tarafından hükümete ya da otoriteye karşı gerçekleştirilen etki ve ölçü itibarıyla başkaldırıdan daha yoğun, daha kapsamlı ve daha uzun süreli bir silahlı şiddet olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre ise ayaklanma, kurulu bir hükümetin meşruiyetini ortadan kaldırmak veya yerine geçmek için veya bir ülkenin kaynaklarını kısmen ya da tamamen kontrol etmek için düzensiz askeri güçler ve illegal siyasal örgütler kullanılarak sürdürülen "uzamış" siyasal-askeri bir faaliyettir (Jones ve Johnston, 2013:1). Kapsamı "ayaklanan" statüsünü tanıyan devletlerce belirlenmekle birlikte, bu statünün tanınması ile özellikle iki hukuksal etkinin tanıdığı kabul edilmektedir. Bu hukuksal etkidten ilki ayaklananlara savaş tutsağı muamelesi yapılmasıdır. İkincisi ise, ayaklananların eylemleri nedeniyle meşru

hükümetin uluslararası sorumluluğunun bulunmamasıdır. Ancak tanınan hak ve yetkilerin kapsamı hiçbir zaman ayaklananlara “açık denizde” gemileri ziyaret hakkı ile denizde el koyma (müsadere) ve limanları ablukaya alma hakkını tanımayla varmamaktadır (Taşdemir, 2009:88; Akkutay, 2016:19).

Son statü başkaldıranlara savaşıyan taraf (*belligerency*) statüsünün tanınmasıdır. Ana devlet ya da üçüncü bir devlet tarafından bu statünün tanınması ile çatışmanın taraflarına uluslararası nitelikteki bir silahlı çatışmadaki muharipler olarak muamele yapılması tanınmış olmaktadır. Bu statünün kabul edilmesi sadece bir savaş durumunun varlığının kabul edilmesi olup herhangi bir hükümetin ya da siyasi rejimin tanınması anlamına gelmemektedir (Moir, 2002:5) Savaşıyan taraf statüsünün tanınması için belli koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. Örneğin Hersch Lauterpacht savaşıyan taraf statüsünün tanınması için dört kriter saymıştır: İlk olarak bir devlet içinde genel nitelikte bir silahlı çatışmanın olmasıdır. İkinci olarak asi-ayaklanan kuvvetlerin ülke topraklarının önemli bir kısmını işgal etmesi ve yönetmesidir. Üçüncü olarak asi-ayaklanan kuvvetlerin çatışmaları sorumlu bir komutanın yönetimi altında ve savaş hukuku kurallarına uygun olarak gerçekleştirmesidir. Dördüncü olarak çatışmaların, üçüncü devletlerin çatışan taraflara yönelik davranışlarını diplomatik ya da ekonomik bakımdan savaşıyan taraf statüsüne göre tanımlamalarını gerektirecek bir yoğunluğa ulaşmasıdır (Lauterpacht, 1947:175-176). Söz konusu objektif koşullar sağlandığında bu statünün tanınmasının bir yükümlülük mü? yoksa bir takdir hakkı mı? olduğu konusu ise doktrinde tartışmalı bir konu olarak kalmıştır. 19.yüzyılın sonları ile 20.yüzyılın başlarındaki devlet uygulamaları savaşıyan taraflığın bir ilke olmaktan ziyade bir “olgu” olduğunu ortaya koymuştur. Tanıma verip vermeme devletlerin “siyasal takdir yetkisi” olarak görülmüştür (Taşdemir, 2009:78).

Savaşıyan taraflık doktrini günümüzde uluslararası ilişkiler açısından yüksek uygulama eşliğine sahip olması, tanıma koşullarındaki belirsizlikler ve ayaklanma durumundan ayırt edilmesindeki zorluklar nedeniyle önemini yitirmiştir. Günümüzde artık uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma kavramı önem kazanmıştır (Longworth, 2008:17).

Uluslararası nitelikteki bir silahlı çatışmanın varlığı için devletler arasında silahlı güce başvurulmuş olması yeterli olup spesifik bir şiddet düzeyine ulaşılması gerekli değilken (Dabone, 2011:409); uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışmanın olabilmesi için taraflar arasında belli yoğunlukta, uzamış (*protracted armed violence*) bir silahlı şiddetin olması ve DDSA’ların belli düzeyde örgütlenmiş bir yapıya ulaşmış olması gereklidir.⁴ Uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışmanın tanımı

4 Eski Yugoslavya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM) bir silahlı grubun “örgütlü” sayılabilmesi için aşağıdaki özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmiştir: Grup içinde bir komuta yapısının, disiplin kurallarının ve mekanizmalarının olması; grubun bir merkezinin olması; grubun belli bir toprağı kontrol etmesi; grubun silah, diğer askeri teçhizat, asker ve askeri eğitim elde etme yeteneğinde olması; grubun birlik hareketi ve lojistik dahil askeri operasyonları planlama, koordine etme ve gerçekleştirme yeteneğinde olması; grubun birleşik askeri strateji tanımlama yeteneğinde olması ve askeri taktikler kullanması; grubun tek ses olarak konuşabilmesi ve grubun ateşkes ya da barış görüşmeleri gibi anlaşmalar yapabilmesi (ICTY, The Prosecutor v. Bošković and Tarčulovski, Case No. ICTY-IT-04-82-T, Judgment (Trial Chamber), 2008: paras. 194-205; Decision on the Defence Motion Interlocutory Appeal on Jurisdiction, Prosecutor v. Tađić, ICTY, Appeals Chamber, IT-94-1, 1995: para. 70).

konusunda rehberlik yapabilecek kaynaklar gözden geçirildiğinde, 1949 Cenevre Sözleşmeleri ortak madde 3’de uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışma kavramının tanımının yapılmadığı gözlemlenmektedir. Bu durum maddenin uygulanma kapsamının geniş yorumlanmasına neden olmaktadır (Dahl ve Sandbu, 2006:370-371). 1977 tarihli II Numaralı Ek Protokol’ün 1. maddesi ise uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmayı negatif bir şekilde şöyle tanımlamaktadır: “*Bir yüksek akit tarafın ülkesinde bu tarafın silahlı kuvvetleri ile sorumlu bir komutanın yönetiminde ülkesinin bir bölümünde sürekli ve düzenli askeri hareket yürütmeye izin verecek ve bu Protokol’ü uygulayacak düzeyde denetim sağlayan ayrılıkçı silahlı kuvvetler ya da örgütlenmiş silahlı gruplar arasında geçen silahlı çatışmalardır.*” Ek Protokol’ün 1. madde 2. Paragrafı ise “*Bu Protokol, silahlı çatışma olarak değerlendirilmeyen, sokak hareketleri, ayrı ayrı ve öngörülmemeyen bir biçimde şiddet eylemleri ve benzeri öteki eylemler gibi iç gerginlikler ve iç karışıklıklar durumlarında uygulanmayacaktır*” şeklindedir. Bu tanım göreceli olarak “yüksek yoğunluktaki” silahlı çatışmaları kapsamaktadır. Protokol, yalnızca bir Yüksek Akit tarafın silahlı kuvvetleri ile ayrılıkçı silahlı kuvvetler ya da örgütlenmiş silahlı gruplar arasındaki silahlı çatışmalara uygulanmaktadır. 17 Temmuz 1998 tarihli Roma Statüsü madde 8 (2) (f)’de ise silahlı çatışma “*Paragraf 2 (e)...Bir devletin topraklarında, hükümet kurumları ile organize silahlı gruplar arasında ya da bu grupların kendi aralarında meydana gelen uzun süreli silahlı çatışmalara uygulanır*” şeklinde tanımlanmıştır. Daha düşük bir yoğunluk eşiğini benimseyen bu tanım iç silahlı çatışmanın yalnızca hükümet kurumları ile örgütlü gruplar arasında değil; aynı zamanda bu grupların kendi aralarında da gerçekleşebileceğini kabul etmektedir (Dahl ve Sandbu, 2006:372).

3. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN DEVLET DIŞI SİLAHLI AKTÖRLER (DDSA’LAR) ÜZERİNDEKİ BAĞLAYICILIĞI SORUNU

DDSA’lar uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar sırasında çok yaygın ve sistematik insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerini gerçekleştirmektedirler. Bu durum “asgari” düzeyde bile olsa uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda DDSA’ları bağlayan insan hakları ve insancıl hukuk kurallarının olup olmadığı sorusunu ortaya çıkarmaktadır.

İnsancıl hukuk açısından meseleyi ele aldığımızda uluslararası insancıl hukukun, belli düzeyde “örgütlenme” kapasitesine sahip; toprak üzerinde etkin denetim icra eden; insancıl hukuka saygı gösterme kapasitesi olan ve silahlı çatışmada bir “tarafa” dönüşebilen DDSA’lar üzerinde bağlayıcı olduğu kabul edilmektedir (Sassöli, 2010b:14). Bu bağlamda asgari düzeyde koruma veren 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. maddesi “*çatışmanın her bir tarafına*” yükümlülükler getirirken; 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek 1977 tarihli II Nolu Protokol yalnızca Protokol’deki koşulları yerine getiren kuvvetler bakımından uluslararası yükümlülükler getirmektedir (Clapham, 2006a:498). Yine 1954 tarihli Kültürel Varlıkların Korunmasına Dair Lahey Sözleşmesi (madde 19/1) ile İkinci Protokolü (madde 22) ve 21 Aralık 2001 tarihinde gözden geçirilen Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayırım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması Veya Sınırlandırılma-

sı Sözleşmesinin Tadil Edilmiş II Nolu Protokolü (madde 1/3) DDSA'lar üzerinde bağlayıcıdır(Henckaerts ve Doswald-Beck, 2005:555; Bellal ve Stuart, 2001:181-183). Ayrıca DDSA'lar uluslararası insancıl teamül hukuku normlarıyla da bağlıdır. Nitelik Darfur bağlamında BM Uluslararası Soruşturma Komisyonu DDSA'ları bağlayan teamül hukuku kurallarının bir listesini düzenlemiştir. Raporda uygulanması gereken başlıca örfi hukuk normları arasında “sivillerle savaşçılar arasında ayırım ilkesi; sivillere kasıtlı saldırı yasağı; sivilleri terörize etmeyi amaçlayan saldırıların yasaklanması; işkence, gayri-insani ya da kötü muamele yasağı; sivillerin zorla göç ettirilmesi yasağı; rehin alma yasağı; yağma yasağı; sivillere ayırım gözetmeyen saldırı yasağı; düşman savaşçılara kötü muamele yasağı; çatışma dışı kalmış kişilere (*hors de combat*) insani muamele yükümlülüğü; kültürel bina ve nesnelere saldırı yasağı sayılmıştır (*Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General- Pursuant to Security Council Resolution 1564 of 18 September 2004, Geneva, 25 January 2005: para. 166*).

İnsan hakları hukuku açısından meseleyi ele aldığımızda ise insan hakları hukuku barış zamanı dışında ister uluslararası nitelikte olsun isterse uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışma durumu olsun, silahlı çatışma dönemlerinde de uygulanmaktadır. Bununla birlikte DDSA'ların silahlı çatışma durumunda insan hakları hukuku altında yükümlülükler altında olup olmadıkları oldukça tartışmalı bir meseledir. Zira insancıl hukukun yukarıda belirtilen hükümleri çatışmanın bir tarafı olarak DDSA'lara ilişkin “özel” düzenlemeler getirmesine ve DDSA'ların bu kurallarla bağlı olmasına karşın az sayıdaki insan hakları sözleşmesi açıkça DDSA'lara değinmektedir.⁵ Doktrinde ise yazarların bir kısmı insan hakları sözleşmelerinin amacının devlet ile kendi yetki alanında bulunan kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen normlar tesis etmek olduğunu, insan hakları hukukunun devlet ile silahlı muhalif gruplar arasındaki silahlı çatışmaları ne düzenleme niyetinde ne de yeterliliğinde olduğunu ileri sürmektedir (Moir, 2002:194; Zegveld, 2002:53;

5 Bu nadir sözleşmelerden bir tanesi Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek 20 Mayıs 2000 tarihli Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusunda Seçimlik Protokol'dür. İlgili Protokol'ün 4. maddesi şu şekildedir:

“1. Bir Devletin silahlı kuvvetleri dışında kalan silahlı gruplar, hiçbir koşul altında, muhasamatta 18 yaşın altındaki şahısların silah altına almamalı ve kullanmamalıdır.

2. Taraf Devletler bu tarz askere alım ve kullanımın önlenmesi için, bu tür uygulamaların yasaklanmasına ve suç addedilmesine yönelik yasal önlemlerin kabul dahil, mümkün olan her türlü , önlemi alacaklardır.

3. Söz konusu Protokolün iş bu maddesinin uygulanması bir silahlı çatışmanın her hangi bir tarafın hukuki statüsünü etkilemeyecektir.”Bkz., <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/6314--Cocuk-Haklarına-Dair-Sozleşmeye-Ek-Cocukların-Silahlı-Catışmalara-Dahil-Olmaları-Konusunda-Ki-Secmeli-Protokol.pdf>, Erişim Tarihi: 25.04.2017.

Bu konudaki bir başka nadir sözleşme ise Ekim 2009 tarihli Afrika'da Ülke İçi Yerinden Edilen Kişiler İçin Koruma ve Yardım Konusunda Afrika Birliği (Kampala) Sözleşmesi'dir. İlgili Sözleşme'nin amaçlarının düzenlendiği 2. maddenin (e) paragrafı şu şekildedir: “ Ülke içi yer değiştirmelerin önlenmesi için ve ülke içi yerinden edilen kişilerin korunması ve bunlara yardım edilmesi hususunda silahlı gruplara, devlet dışı aktörlere ve sivil toplum örgütleri dahil diğer ilgili aktörlere ayrı ayrı yükümlülüklerin, sorumlulukların ve rollerin öngörülmesi”. Bkz., <http://www.unhcr.org/about-us/background/4ae9bede9/african-union-convention-protection-assistance-internally-displaced-persons.html>, Erişim Tarihi: 25.04.2015.

Chertoff, Dominguez, Manfredi ve Tzeng, 2015:15). Bu görüşü destekleyenlere göre insancıl hukukun tersine insan hakları hukuku yalnızca devletlere uygulanabilir ve devlet dışı aktörleri düzenlemek için münasip değildir. Üstelik insan hakları meseleleri üzerinden başkaldıran gruplarla ilişki kurmak bu gruplara belli derecede bir meşruluk bahşedecektir (Clapham, 2010b:22). İnsan hakları hukukuna ilişkin yapılan bu yorumu desteklemeyen akademisyenler de vardır. Örneğin Clapham'a göre "insan hakları ilkeleri artan şekilde DDSA'lara da uygulanmaktadır. Zira insan haklarının kurucu esası, her insanın doğuştan gelen haysiyet hakkının tanınması olarak izah edilebilir. Bunun anlamı doğal olan bu haklara herkes ve her birimin saygı göstermesi gerekliliğidir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde o dönem devletlerin kesin yükümlülükleri kabul edilmedi. Beynamede "devlet" kelimesi neredeyse hiç geçmemektedir" (Clapham, 2010b:24).

İnsan hakları hukukunun DDSA'lara uygulanamayacağı argümanı hem teorik hem de pratik yönden bir kaç nedenden dolayı sorunludur. İlk olarak insancıl hukuk DDSA'ların bir sivil halka karşı gerçekleştirdiği zararlı eylem aralığını sadece kısmen ele almaktadır. İkinci olarak, insancıl hukuk uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma durumunda insanların günlük yaşantısını düzenlememekte örneğin bu dönemde işlenen ifade özgürlüğü ya da cinsiyet ayırımı gibi hususlardaki ihlalleri ele almamaktadır. Üçüncü olarak, silahlı çatışma durumunda devletler halklarının ve topraklarının bir kısmı üzerinde denetimlerini kaybedebilmektedirler. Nihayet son olarak, insancıl hukuk uygulanma eşiği koşulları yerine gelmeden uygulanamamaktadır. Böyle bir durumda devletin iç hukuku dışında geriye kalan hukuki çerçeve insan hakları hukukudur: İnsan hakları özellikle bir devletin kurumlarının başarısız olduğu bir yerde yalnızca devletleri bağlarsa problematiktir (*Human Rights Obligations of Armed Non-State Actors: An Explorations of the Practice of the UN Human Rights Council*, December 2016: 20-21).

Uluslararası düzeydeki uygulamalar ve kınamalar da toprak üzerinde "etkin denetim" yapan DDSA'ların örfi insan hakları hukuku ile bağlı olduğunu göstermektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi DDSA'ların silahlı çatışma sırasında insan hakları yükümlülüklerinin ihlalleri dolayısıyla sorumlu olduğuna dair bir uygulamayı desteklemektedir (Rodenhauser, 2015:2-4). Dolayısıyla uluslararası insan hakları hukuku "etkin toprak denetimi" yapan tüm silahlı grupları bağlamaktadır. Söz konusu insan hakları ihlallerinin büyük çoğunluğunun aynı zamanda "lex specialis" olarak insancıl hukuk ihlalleri olduğu da belirtilmelidir (Rodenhauser, 2015:4). Öte yandan son dönemlerde *jus cogens* nitelikteki insan hakları hukuk normlarının bir silahlı çatışmaya taraf olmasa ya da belli bir ülkede *de facto* otorite olarak hareket etmese de tüm DDSA'ları bağlayacağı ileri sürülmektedir (Rodenhauser, 2015:5).

Sonuç olarak uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışmada DDSA'ların insan hakları ve insancıl hukuka saygı göstermesi gerektiği konusu tartışmalı değildir (Bilkova, 2015:263). DDSA'lar tüm bu düzenlemelerle bağlıdır ancak bu durum DDSA'ları uluslararası insancıl hukukun bir süjesi yapmaz (Heffes, 2013:87). Silahlı gruplar uluslararası hukukta göreceli olarak düşük bir statüye sahiptir ve üstün gücü elinde tutan devletlerin düşmanlarıdır (Dabone, 2011:397). O halde insan hak-

ları ve insancıl hukuk normlarının DDSA'lara uygulanabilirliğinin hukuksal esası nedir? DDSA'ların insancıl hukuk normlarına bağlı olmasının hukuksal esasını açıklamaya çalışan ana yaklaşımlar aşağıda detaylı olarak ele alınacaktır.

4. DEVLET DIŞI SİLAHLI AKTÖRLERİN ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKA BAĞLI OLMASININ ESASLARI

DDSA'ların insancıl hukuk normlarına bağlı olmasının hukuksal esası konusunda beş ana yaklaşım ileri sürülmektedir. Bu yaklaşımlar: 1) Teamül hukuku yaklaşımı; 2) Genel hukuk ilkeleri yaklaşımı; 3) Rıza yaklaşımı; 4) Devlet ardılığı yaklaşımı ve 5) Yasama yetkisi yaklaşımıdır (Sivakumaran, 2006:370; Murray, 2015:103).

4.1. Teamül Hukuku Yaklaşımı

Teamül hukuku yaklaşımına göre uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma kuralları DDSA'ları bağlar. DDSA'ların uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları düzenleyen enstrümanlara bizzat taraf olması gerekli değildir.⁶

Bu yaklaşım aslında iki temel önermeye dayanmaktadır. İlk önerme uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları düzenleyen kuralların uluslararası teamül hukuku statüsünde olduğudur. İkinci önerme ise DDSA'ların "uluslararası hukuk kişiliğine" sahip olduğudur. İlk önermeyi ele aldığımızda 1949 Cenevre Sözleşmeleri ortak madde 3'ün teamül hukuku statüsünde olduğu artık tartışmalı değildir (Military and Paramilitary Activities In and Against Nicaragua, Merits, ICJ Reports, 1986: para. 218; Prosecutor v. Tadić..., 1995: para. 98). Ancak aynı şey 1977 tarihli II Nolu Ek Protokol hükümleri ve 1954 tarihli Kültürel Varlıklara ilişkin Lahey Sözleşmesinin hükümleri açısından geçerli değildir (Sivakumaran, 2006:372). Dolayısıyla söz konusu yaklaşım sözleşme esaslı insancıl hukukunun DDSA'lar üzerindeki bağlayıcılığını açıklamada dayanak sağlamamaktadır (Kleffner, 2011:455). İkinci önermeyi değerlendirdiğimizde ise uluslararası örfi hukukun uygulanmasında devlet olup olmama değil; uluslararası kişilik önem taşımaktadır (Murray, 2015:106-107). Ne var ki örgütlü silahlı muhalif grupların, sınırlı bile olsa hukuk kişiliğine sahip olması bunlara meşruluk bahşedecektir (Kleffner, 2011:455; Murray, 2015:108). Üstelik uluslararası hukuk kişiliğini yorumlama "örgütlü silahlı muhalif bir grup uluslararası hukuk çerçevesinde hak ve yükümlülükler sahiptir" şeklinde imkansız bir döngüye (*Certum est quia impossibile est!*) yol açacaktır (Kleffner, 2011:456).

4.2. Uluslararası Genel Hukuk İlkeleri Yaklaşımı

Uluslararası hukukun asli kaynaklarından olan uluslararası genel hukuk ilkeleri, birçok ulusal hukuk düzeninde yer alan ve uluslararası hukuk düzenine aktarılmalarına ne hukuk mantığı ne de devletlerin değer yargıları bakımından herhangi

6 Uygulamada bu yaklaşım Özel Sierra Leone Mahkemesi tarafından, Devrimci Birleşik Cephe'yi (Revolutionary United Front (RUF)); Darfur Uluslararası Soruşturma Komisyonu tarafından Sudan Bağımsızlık Hareketi/Ordusunu (Sudan Liberation Movement/Army (SLM/A)); Adalet ve Eşitlik Hareketini (Justice and Equality Movement (JEM)) ve Uluslararası Adalet Divanı (UAD) tarafından Kontralari bağlı saymak için ileri sürülmüştür (Kleffner, 2011:454; Sivakumaran, 2016:372).

bir engel bulunmayan devletlerin ortak hukuk değerini içeren kurallardır (Pazarıcı, 2006:114). Uluslararası insancıl hukuk yükümlülüklerinin DDSA'lara uygulanması konusunda ileri sürülen bu yaklaşım aslında uluslararası teamül hukuku yaklaşımının bir varyasyonudur. Yaklaşım uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları düzenleyen kuralların, uluslararası genel hukuk ilkeleri statüsünde olmaları sebebiyle DDSA'ları bağlayacağını savunmaktadır. Burada temel mesele hangi kuralların genel hukuk ilkelerini yansıtmakta olduğunun açık olmamasıdır. Bu sorunun varlığı uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları düzenleyen tüm kuralların genel hukuk ilkeleri olarak DDSA üzerinde bağlayıcı olmayacağına işaret eder. Bu nedenle söz konusu yaklaşım sınırlı bir kullanım alanına sahiptir (Sivakumaran, 2006:377).

4.3. Rıza Yaklaşımı

Rıza yaklaşımı uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları düzenleyen anlaşmaların taraf olmamalarına karşın DDSA'lar üzerindeki bağlayıcı gücünü, 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 34. maddesinde yer alan *Pacta Tertius* prensibine dayandırmaktadır.⁷ Bu yaklaşıma göre DDSA'lar iki koşulun yerine gelmesi halinde sözleşmelerle bağlı olacaktır. İlk koşul "devletlerin", antlaşma hükümlerinin DDSA'ları bağlayacağına rıza vermiş olmasıdır. İkinci koşula, "DDSA'ların" uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları düzenleyen anlaşma hükümleriyle bağlı olmaya "rıza" göstermiş olmasıdır. Bu yaklaşım da eleştirilere açıktır. Öncelikle DDSA'lardan alınan rızanın uluslararası hukuktaki konumu çok açık değildir. Kimi yazarlar silahlı muhalif grupların uluslararası yükümlülüklerine "rıza" göstermesini, uluslararası hukuka uymayı arttıracak bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Higgins, 2009:13; Murray, 2015:109-110). Bu görüşü destekleyen çarpıcı bir gelişme DDSA'ların bizzat kendileri tarafından silahlı çatışmayı düzenleyen hukuk kurallarının bir kısmına uyacaklarını belirten tek yanlı taahhütleri, deklarasyonları, davranış yasaları ve mutabakat muhtıralarını kabul etmeleridir (Higgins, 2009:13; Clapham, 2006a:511). Ulusal kurtuluş hareketleri başta olmak üzere DDSA'ların uluslararası insancıl hukuk ilkelerine saygı gösterme beyanlarının ardında kendilerini ve amaçlarını uluslararası alanda meşrulaştırmak ve ayaklanmacı ya da terörist statüsünden çıkarak uluslararası toplum tarafından desteklenme arzusu vardır (Higgins, 2006:13). Öte yandan 2000 yılında faaliyete geçen Cenevre Çağrısı (Geneva Call) gibi NGO'lar DDSA'lar tarafından anti-personel kara mayınlarının kullanılmaması, silahlı çatışmalarda çocukların korunması, silahlı çatışmalarda cinsel şiddetin yasaklanması gibi konularda verdikleri taahhütlere uyup uymadıklarını gözlemlemektedir (Bongrad ve Jonathan, 2011:685-687). Bu yaklaşım "rıza" vermeyen DDSA'ların durumunu açıklamakta eksik kalmaktadır. Zira DDSA'lar rıza vermedikleri hak ve hükümlülüklerle bağlı olmayacak demektir. Normların uygulanmasını DDSA'ların rızasına dayandırmak bunları devlet ile aynı statüye koyma anlamına gelir ki bu durum uluslararası örgütler ve devletler

7 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi md. 34'de yer alan "*Pacta tertius nec nocent nec prosun* ilkesine göre "*bir anlaşma, rızası olmadan üçüncü bir devlet için ne hak ne de yükümlülük yaratır*" Bkz., http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/Viyana_69.pdf, Erişim Tarihi: 29.12.2016.

tarafından kabul edilebilir bir sonuç değildir (Zegveld, 2002:18). Üstelik bu yaklaşım çatışmadan çatışmaya, silahlı muhalif gruptan gruba ve sözleşmeden sözleşmeye geçişebilecek *ad hoc* bir yaklaşımdır (Sivakumaran, 2006:379).

4.4. Ardıllık Yoluyla Sözleşmelerin Bağlayıcı Yapısı Yaklaşımı

Ardıllık uzun süre önceki devletin hak ve yükümlülüklerinin sonraki devleti bağlaması biçiminde anlaşılmıştır. Ancak bugün ardıl olma ile bir ülke üzerinde yetkilerin devletler arasında ele değiştirilmesi olayı kastedilmektedir (Pazarıcı, 2006:350). İnsancıl hukukun DDSA'lar üzerindeki bağlayıcılığını açıklayamaya çalışan bu yaklaşım, fiilen hükümet haline gelen DDSA'lar ile bu statüye henüz ulaşmayan ancak ülkenin bir kısmında etkin toprak kontrolü yapan silahlı muhalif grupların insancıl hukuk normlarıyla bağlı olduklarını iddia etmektedir (Zegveld, 2002:15; Sivakumaran, 2006:379-380). Ancak bu yaklaşım da eleştirilere açıktır. İlk olarak fiilen hükümet haline gelen bir silahlı muhalif grupla, bu statüyü elde edemeyen silahlı muhalif grup arasında ayırım yapmak gereklidir. Hükümet haline gelen silahlı muhalif gruba "ardıllık" ilkesi uygulanabilir ve uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları düzenleyen kurallar muhalif grubu bağlar. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta insancıl normların DDSA'ları silahlı muhalif bir grup olarak değil yenice kurulan bir hükümet olarak bağlayacak olmasıdır (Sivakumaran, 2006:380). Öte yandan bu yaklaşım yalnızca mevcut hükümetin değişmesi için mücadele veren DDSA'lara uygulanamaz (Sivakumaran, 2006:380). Zira bir silahlı çatışmaya taraf olan DDSA'ların çatışmayı sona erdirmemede ve yeni bir hükümet olmamada da çıkarları olabilir. Bölgeyi istikrarsızlaştırarak ekonomik kaynaklara ulaşmayı tercih edebilirler. Böyle bir olasılıkta söz konusu yaklaşım ikna ediciliğini yitirmektedir. Bu yaklaşım örgütlü silahlı grupların tamamının neden insancıl hukukla bağlı olması gerektiğini açıklayamamaktadır (Kleffner, 2011:453-454).

4.5. Yasama Yetkisi Yaklaşımı

Yasama yetkisi yaklaşımı uluslararası insancıl hukukun DDSA'lar üzerinde neden ve nasıl bağlayıcı olduğunu açıklamada yazarların çoğunluğu tarafından desteklenen en güçlü yaklaşımdır.⁸ Yasama yetkisi ilkesi yaklaşımı devletin tüm vatandaşları için yasa yapma yetkisi olarak tanımlanabilir (Sivakumaran, 2006:381). Yasama yetkisi yaklaşımında DDSA'ların insancıl hukukla bağlanması, ülkesinde yaşadıkları devletin sözleşmeleri onaylamış olması yoluyla sağlanmış olur (Zegveld, 2002:15). Nasıl devletler çeşitli yasalar çıkartıp kendi ülkesinde yaşayan insanlara haklar ve yükümlülükler getiriyorsa aynı şekilde uluslararası anlaşmaları onaylayarak da benzer işlevi yerine getirebilirler. Böylece DDSA'lar da eylemlerini gerçekleştirdikleri devletin uluslararası yükümlülüklerinden etkilenecekler ve insancıl hukukla bağlanabileceklerdir. Buradaki bağlanma devletlerin yükümlülükleri üzerinden "dolaylı" bir bağlanmadır (Murray, 2015:130). Nitekim 1949 Cenevre Sözleşmeleri ortak madde 3 ve 1977 tarihli II Nolu Ek Protokol'ün tüm taraflara eşit olarak uygulanması amaçlanmış; bu eşit uygulama "egemen ilke" olarak görülmüştür (Murray, 2015:125). Ortak madde 3 "çatışmanın her bir tarafına" işaret etmekte-

8 Teoriyi destekleyenler için bkz., Moir, 2002:53-54; Sivakumaran, 2006:381-393; Kleffner, 2011:445.

dir ve tanım itibari ile devletlerin yanında DDSA'ları da zihinde bulundurmaktadır. Ortak madde 3'te, maddenin uygulanmasının tarafların hukuki statüsü üzerinde etkisi olmayacağı da belirtilmiştir. Böylece maddenin farklı yorumlanmasının önu kapatılmış ve devletlerin kaygıları giderilmiştir (Sivakumaran, 2006:383).

Doktrinde çok geniş bir destek bulmasına rağmen yasama yargı yetkisi ilkesi yaklaşımı da sorunsuz değildir. Bu yaklaşıma yöneltilen eleştirilerden bir tanesi andlaşmaların doğrudan etkisi konusunda uluslararası hukuk ile iç hukuk arasındaki ilişkiyle alakalı olarak devlet uygulamalarındaki farkı ihmal etmesidir. Monist sistemi benimseyen ülkelerde uluslararası andlaşmalar onaylandığında “doğrudan” uygulanabilirken; düalist sistemi benimseyen diğer ülkelerde ise andlaşmaların onaylanması aynı etkiyi doğurmamaktadır. Transformasyon ile andlaşmanın iç hukukun bir parçası haline getirilmesi gereklidir. Dolayısıyla düalist hukuk sistemlerinde devletler bir andlaşmayı onaylayarak vatandaşlarını doğrudan bağlayamazlar (Jann K. Kleffner, 2011:447; Sivakumaran, 2006:384-385).

Yaklaşımına yönelik eleştirilerden bir başkası ise DDSA'lar cephesinde rızanın olmaması ve bundan kaynaklı pratik sonuçlardır. DDSA'ların rıza vermedikleri kurallarla bağlı olmayı reddedeceklerine inanılmakta ve bu hususta Kolombiya ve Vietnam örnekleri gösterilmektedir. Zira Vietnam Savaşı sırasında Güney Vietnam Ulusal bağımsızlık Cephesi hükümetin taraf olduğu sözleşmelerle bağlı olmayacağını ilan etmişti. Benzer şekilde Kolombiya'da FARC, teoride insani standartları desteklediğini ancak doğrudan kendileriyle müzakere edilmediği için 1977 tarihli II Nolu Ek Protokolü kabul etmediklerini bildirmişti (Murray, 2015:130).

Yaklaşımına yönelik bir başka eleştiri yaklaşımın “aktif kişilik” yetkisine dayanması konusundadır. Bu yaklaşım DDSA'ların ilgili sözleşmeleri onaylamayan devletlerin vatandaşlarından oluştuğu bir durumda insancıl hukuk sözleşmelerinin neden bağlayıcı olduğunu ortak madde 3 için olmasa da II Nolu Ek Protokol, 1980 Sözleşmesine ek Anti-Mayın Protokolü ve 1954 Lahey Sözleşmesi bakımından açıklayamamaktadır (Kleffner, 2011:448).

Sonuç olarak DDSA'ların insancıl hukuk normları ile neden bağlı olduğu konusunda ileri sürülen yukarıdaki yaklaşımların her birisinin olumlu ve olumsuz yönleri olup; hiç birisi meseleyi tam olarak açıklayamamaktadır. Bununla birlikte hem devletler hem de DDSA'lar uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışmada hukuk kurallarına saygı gösterme yükümlülüğü altındadır (Sivakumaran, 2006:369-394). Ne var ki bu yükümlülükler her iki aktör tarafından da en ağır şekilde ihlal edilmeye devam etmektedir.

5. DEVLET-DIŞI SİLAHLI AKTÖRLERİN İNSANCIL HUKUK İHLALLERİ DOLAYISIYLA SORUMLULUĞU

İnsancıl hukuk normlarının DDSA'lar tarafından ihlal edilmesi halinde uluslararası hukuk DDSA'ların sorumluluğunu düzenlemekte midir? DDSA'lar uluslararası insancıl hukuk alanında en önemli aktörlerden bir tanesi olmasına karşın DDSA'ların sorumluluğu meselesi uluslararası hukukta ayrıntılı olarak düzenlenmemiştir. Bu durum uluslararası hukukta bir “hesap verilebilirlik” boşluğu ortaya çıkarmaktadır (Zegveld, 2002:97). Doktrinde bu boşluğun nasıl giderilebileceğine

ilişkin farklı görüşleri sürülmektedir. Yazarların bir kısmı bu boşluğun devletlerin sorumluluğuna ilişkin geleneksel hukuk kurallarının DDSA'lara uygulanarak doldurulabileceğini savunmaktadır. Bir başka grup yazar ise sorunun bireysel cezai sorumluluk rejiminin işletilmesi ile aşılabileceğini ileri sürmektedir. Bir başka grup yazarsa, sorunun bu dolaylı yollardan başka bir yolla yani DDSA'ların insancıl hukuk ihlalleri dolayısıyla “doğrudan” sorumluluk mekanizmasının kurulması ile çözülebileceğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşımları ele almak yararlı olacaktır.

5.1. Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Uluslararası İnsancıl Hukuk İhlalleri Dolayısıyla “Dolaylı” Sorumluluğu

DDSA'lar tarafından işlenen insancıl hukuk ihlalleri dolayısıyla sorumlu iki aktör vardır: Bu aktörlerden ilki DDSA'ların liderleri, üyeleri ve destekleyicileri olan “bireylerdir”. İkincisi ise DDSA'lara talimat veren, yöneten ve kontrol eden “devletlerdir” (Henckaerts ve Doswald-Beck, 2005:554; Bilkova, 2015:266).

5.1.1. Devlet dışı silahlı aktörlerin bireysel cezai sorumluluğu

Devletler gibi DDSA'lar da bireylerden oluşan “kolektif” ve “yapay” varlıklardır. DDSA'lara isnat edilen insancıl hukuk ihlalleri bireyler tarafından işlenir (Bilkova, 2015:272). Dolayısıyla bu suçlar nedeniyle bireylerin cezai sorumluluğu doğar. İnsancıl hukuk ihlallerinin bireysel cezai sorumluluk doğurduğu ilk defa Nuremberg Mahkeme Statüsünde düzenlenmiştir. Ancak 1990'lara kadar uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar sırasında işlenen ihlaller nedeniyle “bireysel” cezai sorumluluğun doğduğu kabul görmemiştir (Schabas, 2003:918). Bu konuda dönüm noktası Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (EYUCM) 2 Ekim 1995 tarihli Dusko Tadic kararı olmuştur. EYUCM Tadic davasında uluslararası insancıl hukukun “ciddi ihlallerinin”, uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda işlenmesi halinde tıpkı “savaş suçları” gibi cezalandırılabilmesine karar vermiştir (Prosecutor v. Tadić..., 1995:paras. 86-95). Ardından 1994 yılında kurulan Ruanda İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünde (RUCM) “soykırım” ve “insanlığa karşı suçlar” yanında 1949 Cenevre Sözleşmeleri ortak madde 3 ve 1977 tarihli II Numaralı Ek Protokol hükümlerinin ihlalleri dolayısıyla da bireysel cezai sorumluluğun doğduğu kabul edilmiştir. Uluslararası Ceza Mahkemesini (UCM) kuran 1999 tarihli Roma Statüsünün 8. maddesi de uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar sırasında işlenen “savaş suçları” konusunda UCM'ye yargı yetkisi vermiştir.⁹ Uluslararası hukukta yaşanan bu son gelişmeler neticesinde artık “ciddi insancıl hukuk ihlalleri” gerçekleştiren DDSA'lar adaletin önünden geçmişe kıyasla daha az kaçabilecektir (Schabas, 2003:922). Bununla birlikte UCM'nin DDSA'lar ve şirketler gibi kolektif varlıklar üzerinde yargı yetkisinin olmaması, uluslararası düzeyde ceza davalarının çok uzun sürmesi ve bu davalarda sadece düşük profildeki devletlerin vatandaşlarının yargılanabilmesi bireysel cezai sorumluluk mekanizması yetersiz kılmaktadır (Bellal, 2015:305).

⁹ Md. 8 (2) (c) ve Md. 8 (2) (e) için bkz., *Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsü*, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf02/belge_cezadivani_b2.pdf, Erişim Tarihi: 30.05.2017.

5.1.2. Devlet dışı silahlı aktörlerin insancıl hukuk ihlalleri dolayısıyla devletlerin dolaylı sorumluluğu

Mevcut uluslararası hukukta devletlerin sorumluluğunu düzenleyen “ikincil kurallar” iyi tesis edilmiştir.¹⁰ Örfi yapıdaki bu kurallar Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanan “Uluslararası Haksız Fiiller Nedeniyle Devletin Uluslararası Sorumluluğuna İlişkin 2001 tarihli Sözleşme”de düzenlenmiştir (Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001). Sözleşmenin 1. maddesine göre, bir devletin her uluslararası haksız fiili o devletin uluslararası sorumluluğuna yol açacaktır. 2. maddesine göre aktif ya da pasif bir davranıştan doğan sorumluluk bu devlete izafe edilecektir. 4. maddesine göre devletler ilke olarak yalnızca *de jure* organ ve kurumlarının (agency) eylemleri dolayısıyla sorumlu olacaktır. Görüldüğü gibi devletlerin siyasal soyut varlıklar olması ve kişiler aracılığıyla hareket etmesi nedeniyle devletlerin sorumluluk hukuku da “kurum (agency)” kavramına dayanmıştır (Vark. 2008:185). Dolayısıyla ilke olarak hem bireyler hem de birimler olmak üzere özel aktörlerin eylemleri devlete izafe edilemez. Devletler, devlet dışı aktörlerin eylemleri nedeniyle “istisnai” olarak sorumlu tutulabilir. Sözleşmede bu istisnai durumlar beşe ayrılarak düzenlenmiş olup şu şekildedir:

İlk olarak, 5. madde çerçevesinde devlet organı olmayan fakat bu devletin hukuku tarafından kamu gücü yetkilerini kullanmak için yetkilendirilmiş devlet dışı aktörlerin eylemleri devletin fiili sayılacak ve bunlardan dolayı devlet sorumlu olacaktır.

İkinci olarak, 8. madde çerçevesinde devlet dışı aktör eylemlerini devletin “talimatı”, “yönlendirmesi” ya da “kontrolü” altında gerçekleştiriyorsa bu eylemler devletin fiili sayılacaktır. Bu maddede, devlet dışı aktörlerin insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerini devlete izafe etmede UAD tarafından Nikaragua davasında tesis edilen “etkin denetim” testine benzer yüksek bir eşik tesis edilmiştir. Nikaragua davasında UAD ABD’nin belli insan hakları ihlallerini işlemek için asilere emir verdiğini doğrulayamadığı için Kontraların eylemlerinin ABD’ye izafe edilemeyeceğine hükmetmişti (Cronogue. 2013:371).

Üçüncü olarak, 9. madde çerçevesinde devlet dışı aktör, resmi otoritelerin yokluğunda ya da yetersizliği halinde kamu gücü yetkilerini kullanıyorsa ve koşullar bu yetkilerin kullanılmasını gerektiriyorsa, bu eylemler devletin fiili olarak kabul edilecektir. Belirtmemiz gerekir ki bu madde iç savaş yaşayan başarısız devletlerde, devrim zamanında veya yabancı işgali gibi istisnai durumlarda uygulama alanı bulabilecektir. Bu konuda İran Devrimci Güçleri’nin devrim sonrası Tahran Havalında göç ve gümrük konularında icra ettikleri fiiller örnek olarak verilebilir (Human Rights Obligations..., 2016:14).

Dördüncü olarak, 10. madde çerçevesinde devletin yeni hükümeti haline gelen ya da daha evvelden mevcut bir devletin ülkesinin bir kısmında ya da bunun idaresi altında olan bir toprakta yeni bir devlet kurmayı başaran devlet dışı aktörün eylemi, devletin fiili sayılacak ve sorumluluğuna yol açacaktır (Bilkova, 2015:269-271).

10 Birincil nitelikteki kurallar, hukuki yükümlülüklerin içeriğini ayrıntılı olarak düzenlerken; ikincil nitelikteki kurallar birincil nitelikteki kuralların ihlallerinin sonuçlarını düzenlemektedir (Dabone, 2011:412).

Mart 2013'de *Séléka* tarafından Orta Afrika Cumhuriyeti hükümetinin başarılı bir biçimde devrilmesi bu duruma gösterilecek dikkate değer nadir bir örnektir (*Human Rights Obligations...*, 2016: 14).

Beşinci olarak, 11. madde çerçevesinde devlete isnat edilmeyen eylem, devlet tarafından kendi eylemi olarak tanınır ve benimsenirse uluslararası hukuka göre bu devletin fiili olarak kabul edilecektir. Burada devlet dışı aktör ne *de facto* ne de *de jure* devlet organı olarak hareket etmektedir. Devletlerin devlet dışı aktörlerin eylemlerini kendi eylemleri olarak sözle ya da davranışla açıkça uygun bulması gereklidir (Vark, 2008:190). Uygulamada çok nadir rastlanılan bu ilkenin varlığını somutlaştıran en önemli olay 1979 Tahran rehine krizidir (ICJ, Case concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran, United States of America v. Iran, Judgement, 24 May 1980, ICJ Reports 1980:para. 115).

Görüldüğü gibi 2001 Tarihli Sözleşmenin 5, 8, 9, 10 ve 11. maddeleri çerçevesinde devletler, silahlı muhalif gruplar dahil diğer devlet dışı aktörlerin eylemleri dolayısıyla dolaylı olarak sorumludur. Söz konusu maddelerdeki dolaylı sorumluluk modeli, devletin gerekli özeni (due diligence) göstermemesinden kaynaklı sorumluluk modelinden oldukça farklıdır (Verhoeven. 2015:286-287). Devletler, 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ortak 1. maddesi çerçevesinde insancıl hukuka saygı gösterme ve saygı gösterilmesini sağlama yükümlülüğü altındadır. Devletler DDSA'lar tarafından insancıl hukuk ihlallerini önlemek için gerekli bütün "makul" tedbirleri almakla mükelleftir. Aksi halde devletler gerekli özeni (due diligence) göstermemekten dolayı da sorumluluk taşıyacaktır (Bilkova, 2015:272).

2011 Libya ve halihazırda Suriye'de yaşanan iç savaşın ortaya koyduğu gibi DDSA'ların gerçekleştirdiği insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerinden dolayı devletleri hesap verir kılmak etkin denetim, bütünsel denetim veya onaylama ilkesi ve gerekli özeni göstermeme ilkesi çerçevesinde çok zordur. Hal böyle iken devletleri, DDSA'ların insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri gerçekleştirebileceklerini "öngörmeleri" halinde de sorumlu tutan yeni bir hesap verme modelinin tesis edilmesi ve bunun devletlerce kabul edilmesi mümkün görünmemektedir (Cronogue, 2013:384). Öngörme halinde devletlere sorumluluk yükleyen düşük ölçekli bu yeni model tesis edilebilmiş olsa, devletlerin DDSA'ları desteklemesi daha az cazip hale gelecektir. Silah, lojistik ve finansman desteği alamayan DDSA'ların şiddet işleme kapasitelerinde önemli ölçüde düşüş olacaktır. Ne yazık ki böyle bir modelin tesis edilmesi realitede mümkün değildir. Bu nedenle en yüksek düzeyde devlet hesap veriliğini elde etmede en iyi yol hala politika ve diplomasinin kullanılması olarak görülmektedir (Cronogue, 2013:388).

5.2. Devlet Dışı Silahlı Aktörler ve Doğrudan Sorumluluk

DDSA'ların insancıl hukuk ihlalleri dolayısıyla doğrudan sorumluluğu tesis edilemez mi?

Uygulamada insancıl hukuk ihlalleri dolayısıyla DDSA'ların "doğrudan" sorumluluğu meselesi uzun bir süre önemsenmemiştir (Bilkova, 2015:275). Zira bunlar ya çatışmayı kazanıp yeni bir hükümet olmuşlar ya da yenilip ortadan kalkmışlardır. Ancak son dönemde yaşanan gelişmeler uluslararası nitelikte olmayan bir

silahlı çatışmanın yıllarca sürebileceğini ve tüm DDSA'ların varlığının her zaman kısa ömürlü olmadığını göstermiştir. Nitekim günümüzde uluslararası nitelikteki çatışmalar ortalama altı ay sürerken, uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışmanın ortalama süresi yedi yıldır (Güler, 2015: 50) Bu durum DDSA'ların insancıl hukuk ihlalleri dolayısıyla doğrudan sorumluluğu meselesini önemli kılmaktadır.

DDSA'ların doğrudan sorumluluğunun 2001 Tarihli Sözleşmenin 10. maddesinde düzenlendiği ileri sürülmektedir. 10. maddeye biraz daha yakından baktığımızda madde sadece yeni hükümet olan “ayaklanmacı veya diğer hareketlerin” davranışlarının uluslararası hukuk altında o devletin fiili olarak değerlendirileceğini belirtmektedir.¹¹ “Ayaklanmacı veya diğer hareketlerden” ne kastedildiğine baktığımızda ise Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Yorumunda (ILC Commentary to the Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts, 2001, A/56/10, 53rd session 2001, Commentary to Article 10, para. 9, 51), 1977 tarihli II Nolu Ek Protokol'ün 1. maddesinde kapsanan silahlı çatışmalardaki uygulama eşliğinin bir rehber olarak alınabileceği ileri sürülmektedir (Sassöli, 2002a:410). 1. maddedeki koşullar sağlanmıyorsa bir grup “bir bütünlük” olarak değerlendirilmeyecektir (Heffes, 2013:95). Sözleşmenin 10. maddesi hareket yeni hükümet haline gelmeyi başarır veya yeni bir devlet oluşturursa ayaklanmacı hareketin eylemi devlete izafe edilmektedir. Böylece ayaklanmacı hareket ile yeni hükümet ya da yeni devlet arasında “devamlılık” olması gerekmektedir. Devlet uygulamaları 10. maddenin özellikle ayaklanmacı hareketin yeni bir devlet kurmasıyla alakalı olarak bunun çok ender bir durum olduğunu teyit etmektedir (Verhoeven, 2015:287). Üstelik 10. madde kapsam ve uygulama bakımından da tam olarak berrak değildir. Bu nedenle DDSA'ların doğrudan sorumluluğunu düzenlememektedir (Verhoven, 2015:288).

DDSA'ların insancıl hukuk ihlalleri dolayısıyla doğrudan sorumlu tutulabileceği Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı (UKHT) ve birçok akademisyen (Zegveld, 2002:133; Sassöli, 2002a:411) tarafından da savunulmaktadır. Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı 2005 tarihli Uluslararası İnsancıl Teamül isimli çalışmasının 149. Kuralında şöyle demektedir: “*Muhالیf silahlı gruplar uluslararası insancıl hukuka riayet etmeli (kural 139) ve “sorumlu komuta” altında faaliyet göstermelidir. Bu tür bir grubu oluşturan kişilerin işledikleri fiillerden dolayı sorumluluğa tabi oldukları tartışılabilir birlikte, bu tür bir sorumluluğun sonuçları net değildir*” (Henckaerts ve Doswald-Beck, 2005:597, 554).

BM tarafından muhalif silahlı gruplara sorumluluk atfedildiği bazı örnek olaylar da mevcuttur. Örneğin Sudan'daki insan hakları durumuna ilişkin bir raporda

11 10. madde şu şekildedir:

Bir isyan hareketinin ya da benzerinin davranışı

1. Devletin yeni hükümeti haline gelen bir isyan hareketinin davranışı, uluslararası hukuka göre bu Devletin fiili olarak kabul edilir.

2. Bir isyan hareketinin ya da benzerinin davranışı, daha evvelden mevcut bir Devletin ülkesinin bir kısmında ya da bunun idaresi altında olan bir toprakta yeni bir Devlet kurmaya ulaşırsa, milletlerarası hukuka göre bu yeni Devletin fiili olarak kabul edilir.

3. Bu madde, 4. maddeden 9. maddeye kadar olan maddeler uyarınca, Devletin fiili olarak kabul edilmesi gereken bütün davranışların, bunlar herhangi bir biçimde isyan hareketinin davranışlarına bağlı olmuş olsa da, Devlete isnat edilmesine engel olmaz (Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001)

BM İnsan Hakları Komisyonu'nun Özel Raportörü, Sudan Halkının Kurtuluş Ordusu'nun "kendi saflarındaki yerel komutanlar" tarafından işlenen sivilleri öldürme, kaçırma, yağmalama ve yardım görevlilerini rehin alma fiillerinden dolayı sorumlu olduğunu belirtmiştir (Bilkova, 2015:597-59). Yine 27 Aralık 2008-18 Ocak 2009 tarihleri arasında Gazze'de gerçekleşen silahlı çatışma bağlamında İnsan Hakları Konseyi tarafından kurulan BM Gözlemci Misyonu Goldstone Raporunda bir toprak üzerinde hükümet benzeri işlevler gerçekleştiren DDSA'ların insan haklarına saygı gösterme görevi olduğunu ve bir silahlı çatışmanın tüm taraflarının insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğünde olduğunu vurgulamıştır (Human Rights In Palestine And Other Occupied Arab Territories Report of the United Nations Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict, G.A, A/ HRC/ 12 /49, 25 September 2009: para. 305). Gerekli özeni gösterme (due diligence) kuralı tipik olarak devlet dışı aktörün eylemleri bakımından devletlere uygulanan bir kuraldır. Goldstone Raporunda ilginç bir biçimde gerekli özeni gösterme (due diligence) kuralının, diğer devlet dışı silahlı aktörlerin eylemleriyle alakalı olarak *de facto* yetki icra eden bir devlet dışı aktöre de uygulanabileceği önerilmiştir (Bellal, 2001:314).

2011 tarihli ve 1973 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararına dayalı NATO'nun Libya müdahalesi sırasında Fransa bir NATO ve BM üyesi olarak, Libya Geçici Ulusal Konseyi'ne ciddi hava desteği vermiş; silah ve lojistik yardım yapmıştır. Bununla birlikte bu yardımlar etkin denetim veya bütünsel denetim testi altında Fransa'nın sorumluluğuna yol açmamıştır (Cronogue, 2013:381-382). Çin ve Rusya 1973 sayılı kararın verdiği yetki dışında yapılan operasyonları ve orantısız güç kullanımını kınayarak UCM'den Libya'daki tüm çatışma taraflarının işlediği suçlar hakkında tarafsız ve adil soruşturmalar yapılmasını talep etmiştir (Bayıllıoğlu, 2016:136). Libya Konusundaki Uluslararası Soruşturma Komisyonu ise Libya Geçici Ulusal Konseyi'nin denetimindeki bölgede işlenen insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerinden sorumlu olduğunu değerlendirmiş ve bir an önce insan hakları ve insancıl hukuku uygulanabilir kılması çağrısında bulunmuştur (Report of the International Commission on Libya).

Suriye Konusundaki Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu da Ağustos 2012 tarihli üçüncü raporunda insan hakları hukukunun DDSA'lar üzerinde de bağlayıcı olduğunu; DDSA'ların *de facto* kontrol icra ettiği topraklarda örfi insan haklarına saygı göstermeleri gerektiğini belirtmiştir (Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic, A/HRC/ 21/50, 16 August 2012, Annex II, parag. 10). Rapor, Sudan, Gazze ve Libya'dan farklı olarak gevşek bir yapıda olan silahlı grupların "bireysel cezai sorumluluğu" üzerine odaklanmıştır (Bellal, 2013:319).

DDSA'ların "kolektif" varlıklar olarak doğrudan sorumluluğunu savunanların görüşlerini "etik" açıdan meşrulaştırmaktadırlar. Bu bakış açısına göre, örgütlü grupların kendi mensuplarının suç işlemesine göz yumabileceği hatta bunu teşvik dahi edebileceği halde "doğrudan-kolektif sorumluluk" anlayışının bu durumu engellebileceği ileri sürülmektedir. Bu yaklaşımı benimseyenlere göre grubu kolektif olarak hesap verir kılma uluslararası hukukun daha iyi uygulanmasına imkan verecek, ihlalleri önleme ve cezalandırmada eğitim ve yapısal gelişimi teşvik edile-

bilecektir. Üstelik grubun kolektif sorumluluğu kabul edilirse mal varlıklarına da el konulabilecektir (Bellal, 2013:306; Sassöli. 2010b:10).

DDSA'ların "kolektif" varlıklar olarak doğrudan sorumluluk mekanizmasına karşı gelenlerin üzerinde durduğu temel argüman ise DDSA'ların uluslararası insancıl hukukun "birincil kaynakları" ile doğrudan bağlı olacak olmalarıdır. Böyle bir adım devletlere uygulanan hukuksal rejimin bir benzerinin bunlara uygulanmasını sağlayarak DDSA'ların meşruluğunu arttırabilecektir (Albayrak, 2016:326). DDSA'ların hukuksal statülerini güçlendirecek olan bu durum devletler tarafından kabul edilemez. Siyasi zorlukların ötesinde doğrudan sorumluluk mekanizmasının bir dizi hukuksal ikilemleri de vardır. Bu ikilemler rejimin karakterine, içeriğine, haksız fiillerin DDSA'ya izafe kriterlerine; diğer sorumluluk türleri ile ilişkisine; DDSA'ların sorumluluğu konusunda başvurulabilecek mahkeme ve merci konularına ilişkindir. Tüm bu ikilemler çok karmaşık süreçlerdir (Bilkova, 2015:277-278).

Sonuç olarak DDSA'ların insancıl hukuk ihlalleri dolayısıyla doğrudan sorumluluğu sorunsalı uluslararası hukukun gri bölgelerinden bir tanesi olmaya devam etmektedir (Bilkova, 2015:284). Öyle görünmekteki DDSA'ların etkinliğinin arttığı günümüz uluslararası ilişkiler disiplininde DDSA'ların sorumluluğu konusunda yürütülen tartışmalar daha da alevlenecektir.¹²

Sonuç

DDSA'ların olduğu bir dünyada devletlerin tek rakibi artık devletler değildir. DDSA'lar geleneksel olmayan taktik ve araçlarla her geçen gün daha fazla devlet merkezli uluslararası hukuk sistemine meydan okumaktadır. Post-modern dönemde artan ve farklılaşan silahlı çatışmaların bir sonucu olarak artık "yeni savaşlardan" bahsedilmektedir. Bu yeni savaşlarda devlet olmayan birimler de artık savaşan taraftır (Karaosmanoğlu, 2011:21). Rasyonel uluslararası insan hakları hukuku ve insancıl hukuk çerçevesinin DDSA'ları kapsamaması gerekmektedir. Ancak devlet merkezli uluslararası hukuk paradigması altında DDSA'ların tanzim edilmesi çok zor görünmektedir.

Silahlı çatışma ortamında sivillerin korunmasını sağlamak için *Geneva Call* gibi NGO'ların, DDSA'ları insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk ilkelerine uymaya teşvik etmesi ve onları bu konuda denetlemesi olumlu bir gelişmedir. DDSA'ların insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk ilkelerine uymalarının ardında ihlallerden kaçınmanın kendilerine pozitif bir imaj yükleyecek olması yatmaktadır. İyi bir ulusal ya da uluslararası imaj DDSA'lar bakımından zaferi garantilemeyecektir fakat pek çok stratejik seçeneğe kapı açabilecektir (Bangarter, 2011:360).

Uluslararası insancıl hukukun ve emredici insan hakları normlarının belli bir düzeyde "örgütlenme" kapasitesine sahip, toprak üzerinde etkin denetim icra eden, insancıl hukuka saygı gösterme kapasitesinde olan ve silahlı çatışmada bir "tarafa" dönüşebilen DDSA'lar üzerinde bağlayıcı olduğu artık tartışmasızdır. Tartışmalı olan husus ise mevcut uluslararası insancıl hukuk enstrümanlarının devletler ta-

12 Halihazırda tartışılmaya devam eden bir başka yeni sorumluluk modeli de zararlı sonucun sorumluluğunun devlet, uluslararası örgüt ve devlet dışı aktör arasında paylaşılmasını öngören paylaşımlı sorumluluk (shared responsibility) modelidir (Bkz., Albayrak, 2016:327).

rafından hazırlandığı ve bunlara yalnızca devletlerin onaylayarak taraf olabildiği hesaba katıldığında, bunların devlet dışı silahlı aktörleri neden bağlaması gerektiğidir. Bu konuda ileri sürülen yaklaşımlar arasında en açıklayıcı olan ve en çok destek alan teori yasama yetkisi ilkesidir. Ne var ki bu teoride eleştirilerden nasibini almaktadır.

Devletlerin ana aktör olduğu uluslararası sistemde DDSA'lar uluslararası hukukun bir süjesi değildir. Bu nedenle “hesap verirlilik” ve “cezalandırma” modeli de büyük ölçüde devlet düzeyinde ve bireysel cezai sorumluluk düzeyinde kurgulanmıştır.

Bireysel cezai sorumluluk modeli II. Dünya Savaşı'ndan beri *ad hoc* mahkemeler aracılığıyla gelişmiştir. 2002'de göreve başlayan daimi nitelikteki UCM ile artık uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar sırasında işlenen savaş suçları dolayısıyla da bireysel cezai sorumluluk doğmaktadır. Dolayısıyla bireysel cezai sorumluluk modeli şuan en etkin modeldir. Mahkemenin yargılamalarına bağlı olarak UCM Statüsünde ortaya çıkan eksiklikler giderilerek model daha da güçlendirilmelidir.

DDSA'ların gerçekleştirdiği insancıl hukuk ihlalleri dolayısıyla devletlerin dolaylı sorumluluğu modelinde öngörülen gerek etkin denetim, bütünsel denetim gibi ölçütler gerekse 2001 Tarihli Sözleşmenin 5, 8, 9, 10 ve 11. maddelerinde öngörülen istisnai durumlar sorumluluğun doğması konusunda çok yüksek kriterler öngörmekte ve devlet uygulamalarında çok zor karşılaşılabilecek çok uç durumları düzenlemektedir. Devletleri, DDSA'lara desteklerinin öngörülebilir zararlar üretmesi halinde de hesap verir kılan ve böylece devletleri sorumlu tutmada izafe koşullarını düşüren yeni bir modelin devletlerce kabul edilmesi realitede mümkün görünmemektedir.

Devletler, uluslararası örgütler, NGO'lar ve akademisyenler DDSA'ları meşrulaştırmaksızın insancıl hukuka saygı göstermeye teşvik eden ve ihlalleri dolayısıyla etkin şekilde cezalandıran yeni modeller üzerinde tartışmaya ve çalışmaya devam etmelidir.

Kaynakça

- Afrika'da Ülke İçi Yerinden Edilen Kişiler İçin Koruma ve Yardım Konusunda Afrika Birliği (Kampala) Sözleşmesi, <http://www.unhcr.org/about-us/background/4ae9bede9/african-union-convention-protection-assistance-internally-displaced-persons.html>, Erişim Tarihi:25 .04.2015.
- Akkutay, A. İ. (2016). “Silahlı Çatışmalar Hukukunda İç Silahlı Çatışmaların Uluslararasılaşması”, *Ankara üni. hukuk fakültesi dergisi*, 65(1), 1-61.
- Albayrak, G. (2016). “Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin İnsancıl Hukuk Sorumluluğu ve Suriye Krizi”, içinde (Ed.) Fatma Taşdemir, *Suriye, çatışma ve uluslararası hukuk*, Ankara: Nobelkitap.
- Armed Non-State Actors: Current Trends&Future Challenges. (2015). *DCAF Horizon*, Working Paper.
- Bangerter, O.(2011). “Reasons Why Armed Groups Choose To Respect International Humanitarian Law Or Not”, *IRRC*, 93(882), 353-384.

- Başlar, K. (2005). *Uluslararası hukukta hükümet dışı kuruluşlar*, Ankara: Usak Yayınları.
- Bayılıoğlu, U. (2016). *İnsani müdahale çıkmazından çıkış arayışı: koruma sorumluluğu libya ve suriye örnek(sizlik)leriyle*, Ankara:Turhankitabevi.
- Bellal, A. ve Stuart, C. M. (2001), “Enhancing Compliance with International Law Armed Non-State Actors”, *Goetting journal of international law*, 3(1), 175-197.
- Bellal, A. (2015). “Establishing Direct Responsibility of Non-State Armed Groups for Violations of International Norms: Issues of Attribution”, içinde (Eds.), Noemi Gal-Or, Cedric Ryngaert ve Math Noortmann, *Responsibilities of the non-state actor in armed conflict and the market place*, Leiden, Boston: Brill Nijhoff.
- Bilkova, V. (2015). “Establishing Direct Responsibility of Armed Opposition Groups for Violations of International Humanitarian Law? içinde (Eds.), Noemi Gal-Or, Cedric Ryngaert ve Math Noortmann, *Responsibilities of the non-state actor in armed conflict and the market place*, Leiden, Boston: Brill Nijhoff.
- Bongrad, P. ve Jonathan, S. (2011). “Monitoring Armed Non-State Actor Compliance with Humanitarian Norms: A Look at International Mechanisms and The Geneva Call Deed of Commitment”, *IRRC*, 93(883).
- Chertoff, E., Dominguez, L., Manfredi, Z. ve Tzeng, P. (2015). *State Responsibility for Non-State Actors That Detain in the Course of a NIAC*, A Report of Center for Global Legal Challenges, Center for Global Legal Challenges.
- Clapham, A. (2006a). “Human Rights Obligations of Non-State Actors in Conflict Situations”, *IRRC*, 88(863), ss. 491 – 523.
- Clapham, A. (2010b). “The Rights and Responsibilities of Armed Non-State Actors: The Legal Landscape and Issues Surrounding Engagement, Şubat 2010, https://www.researchgate.net/publication/228142550_The_Rights_and_Responsibilities_of_Armed_Non-State_Actors_The_Legal_Landscape_Issues_Surrounding_Engagement, Erişim Tarihi: 25.04.2017.
- Cronogue, G. (2013b). “Rebels, Negligent Support, and State Accountability: Holding States Accountable for the Human Rights Violations of Non-State Actors”, *Duke journal of comparative&international law*, 23(365), ss. 365-388.
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki Seçmeli Protokol, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/6314--Cocuk-Haklarına-Dair-Sozlesmeye-Ek-Cocukların-Silahlı-Catışmalara-Dahil-Olmaları-Konusundaki-Seçmeli-Protokol.pdf>,Erişim Tarihi: 25.04.2017.
- Dabone, Z. (2011). “International Law: Armed Groups in a State-centric System”, *ICRC*, 93(882), ss. 395-424.
- Dahl, A. W. ve Sandbu, M. (2006), “The Threshold of Armed Conflict”, *Mil.L.&L. War Rev.*,45, ss. 369-379.
- Decision on the Defence Motion Interlocutory Appeal on Jurisdiction, Prosecutor v. Tadić, ICTY, Appeals Chamber, IT-94-1, 2 October 1995, <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>, Erişim Tarihi: 28.12.2016.
- Güler, M. (2015), “İç Savaşların Değerlendirmesinde Model Önerisi ve Libya İç Savaşı İncelemesi”, *SBD* 14(2), ss.45-75.
- Heffes, E. (2013). “The Responsibility of Armed Opposition Groups For Violations of International Humanitarian Law: Challenging The State-Centric System of International Law”, *Journal of international humanitarian legal studies*, 4, ss. 81-107.

- Henckaerts, J. M. ve Doswald-Beck, L. (2005). *Uluslararası insancıl teamül (örf-adet) hukuku cilt I: kurallar*, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: Beta Basım.
- Higgins, N. (2009). "The Regulation of Armed Non-State Actors: Promoting the Application of the Laws of War to Conflicts Involving National Liberation Movements", *Human rights brief*, 17(1), ss. 12-18.
- Human Rights Obligations of Armed Non-State Actors: An Explorations of the Practice of the UN Human Rights Council, December 2016, https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/InBrief7_web.pdf, Erişim Tarihi: 25.05.2017.
- Human Rights In Palestine And Other Occupied Arab Territories Report of the United Nations Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict, G.A, A/ HRC/ 12 /49, 25 September 2009, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/12session/A-HRC-12-48.pdf>, Erişim Tarihi: 19.12.2016.
- ICJ, Case concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran, United States of America v. Iran, Judgement, 24 May 1980, ICJ Reports 1980, <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=334&p1=3&p2=3&case=64&p3=5>, Erişim Tarihi: 28.12. 2016.
- ICTY, The Prosecutor v. Bošković and Tarčulovski, Case No. ICTY-IT-04-82-T, Judgment (Trial Chamber), 10 June 2008, http://www.icty.org/x/cases/boskoski_tarculovski/tjug/en/080710.pdf, Erişim Tarihi: 28.12.2016.
- ILC Commentary to the Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts 2001, A/56/10, 53rd session 2001, Commentary to Article 10, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf, Erişim Tarihi: 19.12.2016.
- Jones, S. G. ve Johnston, P. B. (2013). "The Future of Insurgency", *Studies in conflict & terrorism*, 36, ss. 1-25.
- Karaosmanoğlu, A. (2011), "Yirmibirinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden", *Uluslararası ilişkiler*, 8(29), ss.5-25.
- Kleffner, J. K. (2011). "The Applicability of International Humanitarian Law to Organized Armed Groups", *International review of the red cross*, 93(882), ss. 443-461.
- Lauterpacht, H. (1947), *Recognition in international law*, Cambridge.
- Lele, A. (2014). "Asymmetric Warfare: A State vs Non-State Conflict", *OASIS, No 20*, ss. 97-111.
- Longworth, S. A. (2008), *Obligations of Non-State Armed Actors in Internal Armed Conflicts*, Faculty of Law Lund University,(Master Thesis), Spring.
- Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua, Merits, ICJ Reports (1986) para 218, <http://www.icj-cij.org/docket/files/70/6503.pdf>, Erişim Tarihi: 28.12.2016.
- Moir, L. (2002). *The Law of Internal Armed Conflict*, Oxford: Oxford University Press.
- Murray, D. (2015). "How International Humanitarian Law Treaties Bind Non-State Armed Groups", *Journal of conflict & security law*, 20(1), ss. 101-131.
- Pazarıcı, H. (2006). *Uluslararası hukuk*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pettersson, T. ve Wallensteen, P. (2015). "Armed Conflicts, 1946-2014", *Journal of peace research*, 52 (4), ss. 536-550.
- Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General- Pursuant to Security Council Resolution 1564 of 18 September 2004, Geneva, 25 January 2005, http://www.un.org/news/dh/sudan/com_inq_darfur.pdf, Erişim Tarihi: 28.12.2016.

- Report of the International Commission on Libya, <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A.HRC.19.68.pdf>, Erişim Tarihi: 29.12.2016.
- Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, A/HRC/ 21/50, 16 August 2012, Annex II, http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session21/A-HRC-21-50_en.pdf, Erişim Tarihi: 19.12. 2016.
- Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf Erişim Tarihi: 25.12.2016.
- Rodenhauser, T. (2015). "International Legal Obligations of Armed Opposition Groups in Syria", *International review of law*, 2, ss. 1-16.
- Sassoli, M. (2002a). "State Responsibility for Violations of International Humanitarian Law", *International review of the red cross*, 84 (846), ss. 401-434.
- Sassoli, M. (2010b). "Taking Armed Groups Seriously: Ways to Improve their Compliance with International Humanitarian Law", *JIHLS*, 1(5).
- Schabas, W. A. (2003). "Punishment of Non-State Actors in Non-International Armed Conflict", *Fordham international law journal*, 26(4), ss. 907-933.
- Schneckener, U. "Armed Non-State Actors and the Monopoly of Force", Bailes, Alyson, Ulrich Schneckener ve Herbert Wulf, *Rewisiting the state monopoly on the legitimate use of force*, (içinde), <http://www.wulf-herbert.de/DCAFPP24Wulf.pdf>(Erişim Tarihi:24.04.2017.
- Sivakumaran, S. (2006). 'Binding Armed Opposition Groups', *International and comparative law quarterly*, 55, ss. 369-394.
- Taşdemir, F. (2009). *Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsü, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf02/belge_cezadivani_b2.pdf, Erişim Tarihi: 30.05.2017.
- Vark, R. (2008). "State Responsibility for Private Armed Groups, in the Context of Terrorism", *Juridical international*, XI, ss. 184-193.
- Verhoeven, S. I. (2015). "International Responsibility of Armed Opposition Groups", içinde (Eds.), Noemi Gal-Or, Cedric Ryngaert ve Math Noortmann, *Responsibilities of the non-state actor in armed conflict and the market place*, 286-287, Leiden, Boston: Brill Nijhoff.
- Zegveld, L. (2002). *Accountability of armed opposition groups in international law*, Cambridge: Cambridge University Press.
- 32nd International Conference of the Red Cross and Red Crescent, International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary armed Conflicts, Report. (2015). ICRC, Geneva.

CARİ AÇIK TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE VERGİ REFORMU

Fatih SARIOĞLU*

Öz

Türkiye’de yüksek cari açık oranının bir ekonomik krize yol açacağına ilişkin tartışmalar uzun süredir gündemde yer almaktadır. Ekonomi politikasını yönetenler zaman zaman cari açığın azaltılmasına yönelik tedbirler almaya çalışmaktadır. Alınan önlemler arasında ithalatın azaltılmasına ilişkin kısa vadeli olanlar daha çok dikkat çekmektedir. Oysa Türkiye’de ithalat aynı zamanda ihracatın ve ekonomik büyümenin belirleyicisi olduğundan, ithalatın azalması hem ihracatı hem de büyüme rakamlarını geriletmektedir. Cari açığın azaltılması ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği bakımından alınacak tedbirlerin uzun vadeli ve sağlıklı tercihlere dayanması gerekmektedir. Bu yönüyle bakıldığında cari açık tartışmaları gerek özel gerekse kamusal tasarrufun artırılmasına odaklanmaktadır. Tasarruflar üzerinde kısa vadede etkili gelir vergisi ve özel tüketim vergisi ile uzun vadede etkili servet vergilerinde bir süredir değişiklik yapılması planlanmaktadır. Bu çalışmada özellikle kamusal tasarrufların artırılmasına ilişkin son dönemde tartışılmakta olan vergi kanunları değişikliklerine dikkat çekilmekte ve söz konusu değişikliklerin toplam tasarruflar ve cari açık üzerindeki muhtemel etkileri üzerinde durulmaktadır. İlave olarak vergi reformlarının vergi adaleti üzerinde yaratacağı etkiler de analiz edilmektedir. Böylece, vergi politikası uygulayıcılarına ekonomik etkinlik ile vergi adaleti arasındaki değişim – tokuş ilişkisini gözetmeleri için yol gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cari Açık, İkiz Açık, Bütçe Açığı, Ekonomik Büyüme, Kamusal Tasarruf, Vergi Reformu, Dış Ticaret Açığı.

TAX REFORM IN TURKEY WITHIN THE CONTEXT OF CURRENT ACCOUNT DEFICIT DEBATES

Abstract

The debates regarding a potential economic crisis driven by high level of current account deficits have long been going on in Turkey. Economic policy makers occasionally enact measures to reduce the current account deficits. Among those measures, the policies which aim at reducing imports in the short run are the most prominent practices. Yet, as the import level is an important determinant of the economic growth and the exports, a decline in imports brings about a downturn in both of those economic indicators. Hence, in order to reduce the current account deficits and maintain a sustainable economic growth, the measures need to be based on sound policy choices with a long run perspective. In this view, the recent current account deficit debates focus, to a large

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, SBF Maliye Bölümü, fatih.sarioglu@medeniyet.edu.tr

extend, on the methods of increasing the private savings as well as the public savings. It has been recently planned to make some alterations in excise tax and income tax, which are influential on the savings in the short run, along with revisions in the property tax, which has a long run effect thereon. The purpose of this study is to evaluate the recently debated amendments to the tax code which intend to raise the public savings, and thereby to point out the potential impacts of those amendments on total savings in the economy along with the level of current account deficits. Additionally, the study provides a look into the possible impact of tax reform on tax justice. In this manner, it is aimed to guide tax authorities to account for the trade-off between economic efficiency and tax justice.

Keywords: *Current Account Deficit, Twin Deficit, Economic Growth, Public Saving, Tax Reform, Foreign Trade Deficit*

Giriş

Ölke ekonomilerinin kırılğanlıklarını ölçmede dikkate alınan en önemli kriterlerden biri cari açıktır. Cari açığın büyümesi, özellikle gelişmekte olan ölkelerde kısa veya uzun vadede bir ekonomik kriz göstergesi olarak algılanmaktadır (Volcker, 1984: 5). Cari açıkla başlayan ekonomik dengesizliğin ölkeyi krize götürme süreci için farklı teoriler geliştirilmekle beraber, ekonomik krizin “kaçınılmaz son” olduğu ortak noktasında buluşulmaktadır. Cari açığın ekonomik krizle ilişkisi ise bütçe açıkları ile cari açığın birbirini beslediğini ifade eden “ikiz açıklar hipotezi” üzerinden tanımlanmaktadır.

Türkiye uzun yıllardır hem bütçe açıkları hem de cari açıkla yaşayan bir ölkedir. Yapılan pek çok bilimsel araştırmada bütçe açıkları ile cari açık arasındaki ilişki ekonometrik modeller yardımıyla test edilmektedir. Aşağıda bir kısmına değini- lecek olan çalışmalar ortak bir sonucu işaret etmemektedir. Kullanılan yöntemler veya seçilen değişkenler bazen aynılık göstermesine rağmen bütçe açıkları ile cari açık arasında nasıl bir etkileşim olduğu konusunda bir görüş birliğinden bahsetmek imkânı yoktur. Bu durumda görüş farklılıklarının kaynağını ekonometrik modellerin kuruluşunda değişkenlerin seçiminde ya da sonuçlar değerlendirilirken ölkemize özgü şartların göz ardı edilmesinde aramak gerekmektedir.

2007 yılından itibaren dünyada yaşanan ekonomik kriz dolayısıyla Türkiye ekonomisi için de kriz tahminleri en yüksek seviyelere çıkmıştır. Yapılan ekonometrik modellemelerin büyük bir kısmı ya bütçe açığından cari açığa doğru ya da cari açıktan bütçe açığına doğru birbirini besleyen bir kriz sürecini işaret etmektedir. Bu çalışmanın amacı, bütçe açığı ve cari açık arasında çoğu zaman iki ihtimal arasında gidip gelen ilişkiyi bir kez daha tekrarlamak veya kurulan iki ihtimalli (yönlü) ilişkidenden bir tanesini ekonometrik bir model çerçevesinde tekrarlamak değildir. Bu çalışmada çok yüksek seviyelere çıkan cari açığa rağmen, Türkiye'nin dünya ekonomisinde yaşanan büyük krizi en az kayıpla atlatan ölkelerden biri olmasını da sağlayan vergi sisteminin kendine özgü niteliklerine vurgu yapılarak, müstakbel vergi reformları için değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1. İKİZ AÇIKLARIN TEORİSİ

İkiz açık teorisi ilkin 1980’lerin başında Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan devasa bütçe açığı problemi ile tartışılmaya başlanmıştır (Miller and Russek 1989: 93). Söz konusu bütçe açığı ekonominin dengesizlikler yaşamasına neden olmuş, takip eden dönemlerde bütçe açığına cari işlemler dengesinde ortaya çıkan yüksek açıklar da eşlik etmiştir (Ay vd., 2004: 75). İlk defa ABD’de dikkat çekilen iki açık arasındaki ilişki daha sonra diğer ülkelerde de “ikiz açık” başlığı altında ekonomi politikalarının önemli bir tartışma alanı haline gelmiştir (Khalid and Guan, 1999:389). İkiz açık teorisi başlıca iki yaklaşım çerçevesinde açıklanmaktadır. Bunlardan birincisi, Keynesyen makro ekonomik denklemden hareket etmektedir:

$$(X-M) = (S-I) + (G-T)$$

Eşitlikte, (X-M) cari dengeyi, (S-I) özel kesim tasarruf yatırım dengesini, (G-T) kamu kesimi gelir gider dengesini (başka bir ifadeyle bütçe dengesini) göstermektedir. Buna göre, X-M (dış denge - cari denge); S-I (özel kesim dengesi) ve G-T (kamu bütçesi dengesi) tarafından beraberce dengeye getirilmektedir. Bütçe açıkları milli geliri artırmakta, artan gelir ise ithalat talebini artırarak dış açıkları artırmakta ve cari dengeyi bozmaktadır (Aksu ve Başar, 2009: 3).

Bu denklemde en kolaylıkla hesaplanıp açıklanan iki denge bütçe dengesi ve cari dengedir. Özel kesimin yatırım tasarruf dengesi genellikle dönem bittikten bir süre sonra tam olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle özel kesim dengesini, bütçe dengesi ya da cari dengede olduğu gibi dönem içi izleme imkânı bulunmamaktadır. Makroekonomik dengenin nereye doğru gittiğini anlayabilmek bu durumda bütçe dengesi ve cari dengeye bakılarak tahmin edilmektedir (Eğilmez, 2015).

İkiz açıkları açıklayan ikinci yaklaşım ise Feldstein Zinciri yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre oluşan bütçe açıkları öncelikle kamu kesimi borçlanma gereğini arttırmakta, artan borçlanma gereği nedeniyle bir sonraki aşamada faiz haddi yükselmekte, faiz haddinin yükselmesi dış fonların ülke içine girişini teşvik etmektedir (Coakley and others, 1998:170). Ülkeye döviz girişiyle beraber döviz kurunun düşmesi ve yerli paranın değerlenmesi sonuçta ihracatı pahalandırıp ithalatı ucuzlatarak dış ticaret açığının artmasına yol açmaktadır (Gök – Altay, 2007: 188).

2. TÜRKİYE’DE İKİZ AÇIKLARA İLİŞKİN ÇALIŞMALAR

Türkiye’de kamu sektörü ekonomideki ağırlıklı rolünü uzun yıllardan beri sürdürmektedir. Hem üretim hem de tüketim birimi olarak büyük kaynaklara ihtiyaç duyan kamu sektörü 1980’den sonra ekonomiden çekilerek özel kesimin önünü açmaya karar vermiştir. 1980’den itibaren izlenmeye başlanan “dış ticarete serbestleşme politikası” ve “dış ticarete dayalı büyüme stratejisi” ile ihracat sürekli olarak teşvik edilmiştir. Ancak, bu süreçte ihracat artışı ithalatı hep geriden takip etmiştir. Dış ticaret açıkları kronikleşmiş ve potansiyel bir ekonomik kriz sebebi olarak varlığını sürdürmüştür. 24 Ocak İstikrar Programı ile her ne kadar kamu sektörünün ekonomi içerisindeki etkin konumu değiştirilmek istendiyse de atılan adımlar yetersiz kalmış, bütçe açıkları ve cari açık 80’ler, 90’lar ve 2000’li yıllar boyunca kronikleşmiştir. Bu arada 1994, 1998 ve 2001 yıllarında Türkiye ekonomisi üç defa finansal kriz yaşamıştır. Yaşanan ekonomik krizlerin daha çok yukarıda açıklanan Feldstein Zinciri

yaklaşımı çerçevesinde ortaya çıktığı ifade edilebilir. 1980 sonrası dönem için yapılan ekonometrik çalışmaların pek çoğu da bütçe açıkları ile başlayan sürecin dolaylı olarak cari açık ve ekonomik krize neden olduğu değerlendirmesini desteklemektedir:

Zengin, 1987-1999 dönemine ilişkin çalışmasında bütçe açığı ile cari açığın karşılıklı olarak birbirini beslediğini ifade etmektedir. Faiz oranı, milli gelir, para arzı ve döviz kurunun bütçe açığı ve cari açık üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmaktadır (Zengin, 2000).

Kutlar ve Şimşek'in 1984-2000 yıllarını kapsayan çalışmalarında da Türkiye'de yaşanan bütçe açıklarının kısa ve uzun vadede cari açıkları beslediği ortaya konmaktadır (Kutlar ve Şimşek, 2001).

Akbostancı ve Tunç, 1987-2001 dönemine ait çalışmalarında bütçe açıkları ve cari açık arasında bir nedensellik ilişkisi bularak, bütçe açıklarının cari açıkları kötüleştirdiği sonucuna ulaşmaktadır (Akbostancı ve Tunç, 2002).

Ata ve Yücel, 1975-2002 dönemini kapsayan çalışmalarında bütçe açıkları ve cari açık arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu, bu ilişkinin evvela bütçe açıklarından cari açıklara daha sonra cari açıklardan bütçe açıklarına doğru gerçekleştiği sonucuna ulaşmaktadırlar (Ata ve Yücel, 2003).

Günaydın, 1987-2003 yıllarını kapsayan çalışmasında bütçe açıklarından cari açıklara doğru olmak üzere bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır (Günaydın: 2004).

Ay ve arkadaşları da 1992-2003 dönemini kapsayan çalışmalarında Keynesyen Yaklaşım çerçevesinde bütçe açıkları ve cari açık arasında karşılıklı ilişkinin varlığını ortaya koymaktadırlar. İlişkinin yönü ise bütçe açıklarından cari açıklara doğru çok kuvvetli iken tersi yönde oldukça düşük olarak bulunmaktadır (Ayvd, 2004).

Utkulu, 1950-2000 yılları için yaptığı araştırmada iki açık arasında klasik anlamda iki yönlü ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşmaktadır (Utkulu, 2004).

Timur da 1985-2003 dönemi için yaptığı çalışmasında Keynesyen Yaklaşım çerçevesinde bütçe açıkları ve cari açıkların birbirlerini beslediği sonucuna ulaşmaktadır (Timur, 2006).

Altıntaş ve Taban, 1974-2007 dönemi yıllık verileriyle Feldstein - Horioka (1980) hipotezini test ettikleri çalışmalarında Türkiye'de bütçe açığı katsayısının pozitif değer alması nedeniyle Türkiye'de ikiz açık sorunun var olduğunu ortaya koymaktadır (Altıntaş ve Taban, 2010).

Bahtiyar ve Bakır da 1980-2010 yıllarını kapsayan çalışmasında iç açıklardan dış açıklara doğru bir ilişkinin varlığını ortaya koymakta ancak, söz konusu ilişkinin düzeyini oldukça düşük olarak tanımlamaktadır (Bahtiyar ve Bakır, 2011).

Mangır, 1980-2011 döneminde Türkiye ekonomisi için ikiz açık hipotezinin geçerliliğini test ettiği çalışmasında Johansen Eşbütünleşme Yaklaşımını kullanarak, bütçe açığı ve cari açık arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna varmaktadır. Çalışmada elde edilen test sonuçları Türkiye için bütçe açığından cari açığa tek yönlü nedensellik (Granger) ilişkisini göstermekte ve Keynesyen yaklaşımı desteklemektedir (Mangır, 2012).

Türkiye için ikiz açık teorisinin geçerli olduğunu işaret eden bu çalışmaların dışında teorisinin Türkiye için geçerli olmadığını veya her zaman geçerli olmadığını gösteren çalışmalarda mevcuttur.

Kuştepli 1975-1995 yıllarını kapsayan çalışmasında Feldstein Zincirinin Türkiye’de geçerli olduğuna ilişkin bir bulguya ulaşamadığını ifade etmektedir (Kuştepli, 2001).

Gök ve Altay 1988-2005 yıllarını kapsayan çalışmalarında bütçe açıkları ve cari açık arasında kısa vadede geçerli bir ilişki tespit etmektedirler. Ancak aynı çalışmada iki açık arasındaki ilişkinin uzun vadede geçerli olmadığı sonucuna ulaşmaktadırlar (Gök ve Altay, 2007).

1994-2008 dönemini kapsayan çalışmalarında Aksu ve Başar da aynı şekilde gerek kısa gerekse uzun dönemde bütçe açıklarının dış ticaret açıklarının oluşmasında kayda değer bir rolünün olmadığı sonucuna ulaşmaktadır (Aksu ve Başar, 2009).

3. CARİ AÇIKLARIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Türkiye’de istisnai birkaç yıl dışında hem bütçe açıkları hem de cari açık bir arada ortaya çıkmaktadır. Yukarıda kısaca özetlenen çalışmalar, cari açıklar ile bütçe açıkları arasındaki ilişki konusunda ortak bir sonucu işaret etmese bile hem bütçe açıkları hem de cari açığın Türkiye’nin bir sorunu olduğu gerçeğini vurgulamaktadırlar.

Son yıllarda iki açığın seyri, ikiz açık teorisi doğrultusunda, aynı yönde gelişmemektedir. 1980’ler ve 1990’larda GSYİH’ya oranla çok yüksek seviyeye ulaşan bütçe açıkları 2000’li yıllara gelindiğinde oran olarak bir miktar gerilerken cari açık 2000’li yıllarda önceki dönemlere kıyasla çok yüksek oranlara ulaşmaktadır. Bu durumda “teoriye göre birbirini beslemesi gereken açıklar Türkiye’de ters yönde mi gelişmektedir?” sorusu doğal olarak akla gelmektedir. Cari açığın azaldığı yıl bütçe dengesi bozulmakta, aksine cari açığın arttığı yıl bütçe dengeye doğru yönelmektedir (Bkz. Tablo 1). Bu koşullarda cari açık sorununun Türkiye için önemsiz olduğu veya cari açığın gerilemesinin ekonomik performansı da düşürdüğü değerlendirilmeleri haklılık mı kazanmaktadır? Bu soruya cevap ararken cari açığın sürdürülebilirliğine ilişkin yaklaşımları hatırlamak yerinde olacaktır.

Tablo 1: Türkiye’de Bütçe Açığı, Cari Açık, Dış Borç İlişkisi

Yıllar	Bütçe Açığı / GSYİH	Cari Açık /GSYİH	Dış Borç Stoku /GSYİH
2006	-0.6	-5.87	39,6
2007	-1.6	-5.71	38,6
2008	-1.8	-5.39	37,9
2009	-5.5	-1.84	43,7
2010	-3.6	-6.10	39,9
2011	-1.4	- 9.60	39,4
2012	-2.1	-6.08	43.2
2013	-1.2	-7.72	48.1
2014	-1.3	-5.45	50.3
2015	-1.2	-4.49	55.3

Kaynak: TÜİK, Hazine Müsteşarlığı ve Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Literatürde cari açıkların sürdürülebilirliği ile ilgili değerlendirmeleri iki uç noktada toplamak mümkündür (Ghosh and Ramakrishnan, 2012): Birinci görüş taraftarlarına göre, “cari açık kamu kesiminden kaynaklanmıyor, özel kesim davranışları ile belirleniyor ise zararsızdır, önlem almak gerekmez. Yatırım artışının cari açığı artırması doğaldır, ayrıca bu şekilde ortaya çıkan cari açık bir sorun olarak da görülmemelidir (Feldstein, 1992: 61). Özellikle kamu kesiminde (bütçede) önemli açıklar yoksa ve özel tasarruf oranı da gerilemiyor ise cari açıktan çekinmek, dolayısıyla bir politika önlemi de almak gereksizdir. Eğer bugünkü davranışlar ve politikalar borçların ödenmesine engel teşkil etmiyorsa, bunlar sürdürülebilir davranışlar ve politikalarlardır. İki açığın özellikle birbirini dengeye getirici etkisi cari açık tartışmalarının gereksizliğini de işaret etmektedir.

Aksi görüşte olanlara göre ise cari açık borçlu ülkeler için her zaman kaygı vericidir, hemen önlem almak gerekir (Holmes, 2010: 1211). Ekonomide; hem kamu sektörü politikaları bugünkü gibi sürdüğünde bir bunalıma neden olacaksa ve/veya çok keskin politika değişimleri özel kesimin tasarruf ve yatırım, ihracat ve ithalat gibi davranışlarını esaslı bir şekilde değiştirecekse cari açık sürdürülebilir değildir (Uygur, 2012: 20). Esasen ekonomik kriz olgusu da döviz kuru ve faizin hızla değişmesinden ibarettir. Ayrıca, kur ve faiz değişimleri ile cari açıktaki bir düzelme olsa bile büyümede duraklama, hatta gerileme olabilir. Bu görüşte olanlara göre Türkiye’de 1994 ve 2000-2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerde, kriz öncesi dönemde hızla artan ve sürdürülebilirliği tartışılan cari açıkların çok büyük etkisi vardır (Uygur, 2012: 25). Sürdürülemez olarak algılanan cari açık; hızlı kur ve faiz değişmelerine neden olursa yüksek iç ve dış borç / GSYİH oranlarında da sıçramalar ortaya çıkabilir.

Yukarıda açıklanan iki uç görüş, Türkiye’de bugün yaşanmakta olan cari açığın sürdürülebilir olup olmadığının daha özenli olarak tartışılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Türkiye’de cari açıkların sürdürülebilirliği üzerinde dururken cari açıkların sebepleri üzerine de değerlendirmeler yapmak gerekir. Türkiye’nin yıllar boyu yüzyüze bulunduğu cari açık sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Enerji sektöründe dışa bağımlılık: Türkiye petrol ve doğalgaz gibi temel enerji tüketim kalemlerinin çok büyük bir kısmını ithal etmektedir. Bir ithalatçı olarak enerji sektöründe ihtiyacın ortalama 3/4’ü ithal edilmektedir. 2015’te yaklaşık 203 milyar dolarlık ithalatın 38 milyar dolar enerji ürünleri için yapılmıştır (www.bloomberght.com/haberler/haber/1845255). Enerji ürünlerinde büyük ölçüde dışa bağımlı olan Türkiye için bu rakamlar cari açık üzerindeki en etkili faktörü de işaret etmektedir.
2. Sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu ara mallarda dışa bağımlılık: Elektronik sektörden tekstil sektörüne pek çok alanda mamul mal üretilirken girdilerin önemli bir kısmı ithal edilmektedir. Öyle ki, hammadde olarak ihraç edilen bazı ürünler daha sonra ara malı olarak ithal edilmekte, sonra tekrar nihai mal olarak ihraç edilmektedir. Sanayi ve ihracatın ithalata bağımlı olduğu, ihracat yapabilmek için ithalatın zorunlu olduğu bu durumda ihracat artışına bile tereddütle bakmak mümkün hale gelmektedir.
3. Aşırı değerli TL politikası: Türk parasının değerinin yabancı paralar karşısında olması gerekenden yüksek seyretmesi, ihracatı pahalandırırken ithala-

tı ucuzlatmakta ve ithal mal tüketimini teşvik etmektedir. Bazı ampirik çalışmalara göre cari açık üzerinde en fazla döviz kuru etkili olmaktadır (Gnimasoun and Mignon, 2013). Fiyatı ucuzlayan döviz ithalatı uyarmakta, artan ithal mal tüketimi ise daha çok lüks mallara doğru kaymaktadır. Otomobil ve cep telefonu gibi lüks mal sayılabilecek kalemlerin ithalatı kişi başına gelir bakımından bizden çok daha yukarıda bulunan ülkelerinkinden daha yüksek düzeydedir. Türkiye’de cari açık yükseldiğinde daha çok tüketim malları ithalatı yükselmekte, yani özel tasarruf azalmaktadır.

4. Turizm ve turist profilinin düşüklüğü: Ülkemize gelen turist sayısı az olmakla birlikte turist başına harcanan tutarın düşük olması cari açığı dengeye getiren bu kalemin etkisini zayıflatmaktadır. Bu sonucun oluşmasında her şey dâhil sisteminin turizmde genel yönetime dönüşmesi ve turistlerin otellerden dışarı çıkıp alış-veriş (harcama) yapmaması etkili olmaktadır.

Cari açık üzerindeki yukarıda açıkladığımız nedenlerin etkileri hem teorik hem de pratik açıdan tartışmasızdır. Fakat, yukarıdaki koşulların uzun yıllar boyu geçerli olduğu düşünülürse sadece 1994 - 2001 arasında üç defa yaşanan ekonomik krizin takip eden yıllarda daha fazla sayıda ve sıklıkta tekrarlanması beklenirdi. 2001 sonrasında cari açığın yüksek seyretmesine rağmen Türkiye’ye mahsus bir ekonomik kriz yaşanmadığı düşünüldüğünde ekonomik kriz yaşanmamasını sağlayan Türkiye’ye özgü şartları da dikkate almak gerekmektedir:

1.1. Dış Ticaret Açıklarının Bütçe Açıklarını Dengeye Getirici Etkisi

Cari açıklar üzerinde etkili faktörler içerisinde en önemlisi şüphesiz dış ticaret açıklarıdır. Dış alem ile yapılan ticarete ithalatın ihracattan fazla olması, dış ticaret açığı olarak cari açığın temel belirleyicisidir. Ancak Türkiye’de son yıllarda vergi hasılatının yapısında meydana gelen değişiklik dış ticaret açıklarının bütçe açıkları üzerindeki etkisinin yönünü değiştirmiştir.

Teoriye göre dış ticaret açıkları ile bütçe açıkları arasında kurulan paralellik, vergi hasılatı içerisinde dolaylı vergilerin payının artmasıyla bozulmuştur. Dış ticaret açıklarının büyümesi bütçe açıklarını azaltırken, dış ticaret açıklarının küçülmesi bütçe açıklarının artmasına neden olmaktadır. Tablo 1’de cari açık / GSYİH oranının en düşük olduğu (%1.84) 2009 yılında bütçe açığı en yüksek düzeyindedir (%5.5). Tersine, cari açık oranının en yüksek olduğu (%9.60) 2011 yılında ise bütçe açığı en düşük seviyelerinden birindedir (%1.4). Bu sonucun ortaya çıkması, vergi gelirleri içerisinde özellikle ithalat üzerinden alınan vergilerin payının artması veya azalmasıyla ilgilidir.

Tablo 2: Türkiye’de Vergi Hasılatının Dağılımı

Yıl	Dolaysız	Dolaylı	İthalde Alınan KDV
1996	39.39	60.61	14.43
2000	40.94	59.06	14.68
2005	30.75	69.25	14.99
2006	31.29	68.71	16.81
2007	33.51	66.49	15.49
2008	35.40	64.60	15.78
2009	36.41	63.59	13.31
2010	32.92	67.08	15.36
2011	33.55	66.45	17.11
2012	34.32	65.68	15.77
2013	32.08	67.92	17.07
2014	33.48	66.52	16.04
2015	32.64	67.36	16.05

Kaynak: Maliye Bakanlığı

1.2. Dış Borçların Özel Kesim Ağırlıklı Artması

Cari açıkların sürdürülebilirliğine ilişkin en önemli kriter, gerek kamu kesiminin gerekse özel kesimin dış alemle ilişkilerinde finansman sorunu yaşayıp yaşamamasıdır (Kremers, 1988: 260). Her iki sektörün dış borçlarının döndürülmesinde sorun yaşanması ve ithalatın finansmanında darboğaza girilmesi cari açıkları sürdürülemez bir noktaya getirmektedir. Özellikle 2000’li yıllardan sonra dış borçların seyri ve ithalatı finanse edecek döviz rezervlerinin gelişimi tartışmalara ışık tutacak niteliktedir. Tablo 3’e göre toplam dış borçların GSYH’ya oranının kriz yılı olan 2009’a kadar hızlı ve düzenli olarak azaldığı görülmektedir. 2009’daki artış ise GSYH’nın gerilemesinden kaynaklanmaktadır. Buna rağmen 2011 yılına gelindiğinde dış borçların GSYH oranı 2002 yılına oranla yaklaşık 1/3 düzeyinde azalmış durumdadır.

Tabloda dikkat çeken bir başka nokta ise özel sektör borçlarındaki artıştır. Dönemin başı ile sonu arasında toplam dış borçların GSYİH’ya oranı aynı seviyede iken rakamsal değerlerle kamu dış borcu 1/4 oranında ve özel sektör dış borçları 5 kat artmıştır. Doğal olarak söz konusu artışlar toplam dış borçlar içinde kamu ve özel sektörün ağırlıklarını da tersine çevirmiştir (kamu/özel payları dönem başı ve sonu arasında sırasıyla %66.8-%33.2’den %28.82-%71.18’e dönüşmüştür). Bu durumu, cari açıkların sürdürülebilirliği ile ilgili olarak yukarıda açıkladığımız birinci yaklaşım çerçevesinde ele almak yerinde olacaktır. Hatta, bazı yazarlara göre özel sektörün dış borçlarının artmasını bazı kuruluşların yurt dışındaki şirketlerinden fiktif borçlanmalarına bağlamak gerekmektedir ([30](http://www.sabah.com.tr/yazar-</p>
</div>
<div data-bbox=)

lar/yasar/2012/02/13/isvicrede-gizli-hesaplar-yakalandi). En azından özel sektör kuruluşlarının son yıllarda artan dış borçlarının bir kısmının gerçek anlamda dış borç olmadığı bu nedenle cari açık rakamlarının gerçekte olduğundan yüksek görüldüğü ifade edilmektedir.

Tablo 3: Türkiye’nin Dış Borçları ve Dağılımı

(Milyon ABD Doları)	KAMU	TCMB	ÖZEL	TÜRKİYE BRÜT DIŞ BORÇ STOKU (I+II+III)	TÜRKİYE BRÜT DIŞ BORÇ STOKU / GSYH (%)	KAMU BORCU/ TOPLAM DIŞ BORÇ	ÖZEL BORÇ/ TOPLAM DIŞ BORÇ(%)
2002	64.533	22.003	43.056	129.591	56,2	66,8	33.2
2003	70.844	24.373	48.870	144.087	47,3	66,15	33.85
2004	75.668	21.410	63.930	161.008	41,2	60,3	39.7
2005	70.411	15.425	84.734	170.570	35,4	50,33	49.67
2006	71.587	15.678	121.137	208.402	39,6	41,9	58.1
2007	73.525	15.801	161.083	250.409	38,6	35,68	64.32
2008	78.288	14.066	188.872	281.226	37,9	32,84	67,16
2009	83.464	13.305	172.586	269.355	43,7	35,93	64,07
2010	89.076	11.827	191.106	292.009	39,9	34,56	65,44
2011	94.311	9.707	201.135	305.153	39,4	34,09	65,91
2012	104.023	7.941	228.556	326.251	43.2	30.0	70.00
2013	115.944	5.234	268.907	390.085	48.1	31.07	68.93
2014	117.709	2.484	282.903	402286	50.3	29.68	70.32
2015	113.252	1.327	283.111	397.690	55.3	28.82	71.18

Kaynak : HM, TCMB, TÜİK verilerinden derlenmiştir.

1.3. Sermaye Hareketlerinin Hesaplanmasındaki Teknik Sorunlar

Özel sektör borçlarına benzer bir şekilde cari açığı dengeye getiren bazı kalemlerin teknik bazı nedenlerden dolayı eksik hesaplandığı ve cari açığın olduğundan yüksek olduğu ifade edilmektedir. Örneğin, yapılan bir çalışma sonucunda turistlerin gerçekte yaptığı bazı harcamaların turizm gelirleri içerisinde değerlendirilmemesi dolayısıyla 2012 yılı cari açığının yaklaşık 4 milyar dolar olduğundan fazla hesaplandığı ifade edilmiş ve söz konusu yıl cari açık rakamı belirtilen şekilde düzeltilmiştir (<http://www.hurriyet.com.tr/cari-acik-2012de-28-milyar-dolar-geriledi-22587011>).

4. VERGİ SİSTEMİNDE REFORM ÇALIŞMALARI

Cari açık sorunu bir ülkenin kendisine ait olmayan tasarrufları kullanması ve bunu ne kadar sürdürebileceği sorunu olarak tanımlanmaktadır. Büyüme performansı, ithalata bağlı yüksek tüketim harcamalarına ve artan dış borçlara dayanmaktadır. Böyle bir büyüme süreci cari açığı kaçınılmaz kılmaktadır. Hatta cari açık

ile büyüme oranları arasında bir paralellik oluşmaktadır. Şöyle ki; Türkiye yüksek büyüme oranlarına ulaştığı yıllarda bile bu rakamların gerektirdiği tasarrufa sahip bir ülke değildir. Bu nedenle cari açık sorununa temel olarak büyüme politikası açısından yaklaşmak gerekmektedir. Yüksek cari açık her ne kadar ekonomik krize yol açmamış olsa da, cari açığa dayalı büyümenin sağlıklı ve sürdürülebilir bir büyüme olmadığı unutulmaması gerekir. Sorun olarak ekonomik kriz ihtimali değil, büyüme sürecinin sağlıklı oluşu görülmelidir. Cari açıkları düşürerek toplam tasarrufların artırılması ve ekonomik büyümenin sağlıklı bir kaynağa dayandırılması sürdürülebilir büyüme için zorunludur. Bu sebepten, cari açığın azaltılması tartışmaları ülke olarak tasarrufların artırılması gerektiği sonucunu işaret etmektedir.

Türkiye’de cari açığın çok büyük bir bölümü, üzerinde herhangi bir tedbir alma esnekliğinden mahrum olunan enerji harcamalarından kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, enerji ithalatını azaltmadan ya da enerjide dışa bağımlılığı azaltmadan cari açığı kısa vadede kalıcı bir biçimde düşürme imkânı bulunmamaktadır. Ancak enerji harcamaları ülkemizin üretim kapasitesine yönelik olduğundan enerji ithalatını azaltmanın büyümeden feragat anlamına geleceği aşıkârdır.

Enerji harcamaları dışında cari açık üzerinde etkili olan diğer nedenler ise aynı zamanda problemin çözümü için tedbir alınması gereken alanı oluşturmaktadır. Cari açığı artıran bir faktör olarak özellikle otomobil, elektronik ev eşyası ve cep telefonu gibi lüks mallara yönelik ithalat, dış ticaret dengesi üzerinde büyük bir (negatif) etkiye sahiptir. Her ne kadar ithal mallar üzerinden alınan vergiler kısa vadede bütçe açıklarını dengeye getirici bir etki yaratsa da uzun vadede kaynakların ithalat yoluyla ülke dışına aktarılması büyük bir sorundur. Kaldı ki, büyüme için tasarrufa ihtiyaç vardır ve dış tasarrufları kullanan bir ülkenin lüks mallar için gelirinin bir kısmını ülke dışına aktarması bir çelişki yaratmaktadır. Harcama üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payının yüksek olmasının yaratacağı sorunları da ilave olarak dikkate almak gerekir. Dolayısıyla cari açık üzerine yapılan tartışmalar sonuç olarak vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi gereğini işaret etmektedir.

Cari açığın esas itibariyle yeterince tasarrufta bulunmayan ülkelerin başka ülkelerin tasarrufunu kullanması anlamına geldiğine yukarıda işaret edilmişti. Bu sebeple cari açığın azaltılması ve ekonomik büyüme için “gerçek” çözüm kamusal ve özel tasarrufların artırılmasıdır. Toplam tasarrufların kamu sektörü eliyle (vergiler artırılarak) biriktirilmesi halinde “zorunlu” tasarruf modeli, özel sektör eliyle oluşturulması halinde ise “gönüllü” tasarruf modeli geçerli olmaktadır. Türkiye 1980’den sonra tercihini gönüllü tasarruf modelinden yana kullanmakla beraber bu model ile özel tasarruflarını arzuladığı düzeyde artıramamıştır. Bu sonucun oluşmasında özel sektörün tasarruf bilincinin zayıf olması kadar vergi sisteminin kurgulanmasındaki çarpıklıkların etken olduğu söylenebilir. 1980 sonrasında vergi sistemimiz büyük ölçüde zorunlu tüketim mallarını hedef alan “katma değer vergisi”,2002 yılından sonra uygulanmaya başlanan ve özellikle petrol ürünleri üzerinden tahsil edilen “özel tüketim vergisi” ile yarısından fazlası ücretlilerden tahsil edilen “gelir vergisi” üzerine inşa edilmiştir.

Vergi sistemimizin söz konusu üç vergiye dayandırılması etkinlik ve adalet açısından pek de kabul edilebilir sonuçlar vermemiştir. 1980 sonrasında izlenen vergi politikası ile desteklenen orta ve yüksek gelir grupları tasarruflarını artıramamışlardır. Gelir vergisinin ağırlıklı olarak ücretlilerden tahsil edilmesi, düşük gelirli-lerden alınan özel tüketim ve katma değer vergilerinin payının artması ise vergi adaletini ve gelir dağılımını daha da bozmuştur. Bu nedenlerle, ülkemizde vergi kanunlarında değişiklik yapma arzusu süreklilik kazanmıştır. TBMM gündeminde vergi kanunlarında “esaslı” değişiklik yapılmasına dair bir taslağın olmadığı bir yasama dönemi neredeyse yok gibidir. Bu taslakların Özel Tüketim Vergisi Kanununun çıkarılması (2002) ve Kurumlar Vergisi Kanununun yenilenmesi (2006) gibi bir kısmı yasalasmakla beraber, Gelir Vergisi Kanununun yenilenmesi, Veraset ve İntikal Vergisi Kanununun kaldırılması gibi diğer bir kısmı henüz yasalasmamıştır. Bunların dışında zaman zaman ödenecek vergiyi doğrudan etkileyen düzenlemeler olarak gelir vergisi (2006) tarife değişikliği ve geçici olarak özel tüketim vergisi (2016) tarifesi değişikliği gerçekleştirilmiştir. Motorlu taşıtlar vergisi tarifesinin değiştirilmesi de planlanmakla beraber henüz gerçekleştirilememiştir.

Vergi sisteminde yapılan / yapılacak değişiklikler özel tasarrufları artırma hedefi yanında toplam tasarrufları artırma ve gelir dağılımında adaleti sağlama hedeflerini de içermelidir. Bu iki amaç açısından vergi sistemimizde yapılması düşünülen değişiklikleri değerlendirmek yerinde olacaktır.

4.1. Veraset ve İntikal Vergisinin Kaldırılması

Uzun bir dönemden beri vergi sisteminde yapılmak istenen değişiklikler arasında veraset vergisinin kaldırılması da yer almaktadır. Esnekliğini ve verimliliğini kaybetmiş bulunan veraset vergisinin uyum maliyetlerinin yüksekliği, vergi matrahının tespitinde yaşanan güçlükler ve vergiye uyumda yaşanan güçlükler nedeniyle vergiye tabi malların tescil işleminin uzun yıllar boyunca yapılamamasının yol açtığı sorunlar bu verginin kaldırılması için kuvvetli gerekçeler oluşturmaktadır.

Yukarıda sayılan nedenler dolayısıyla veraset vergisinin genel bütçe vergileri içindeki payı yüzdelerle değil ancak bindelerle ölçülecek düzeye gerilemiştir. Bu yüzden veraset vergisinin kaldırılmasının mali etkisi pek önemli görünmemektedir. Veraset vergisinin kaldırılmasının önemi, bu verginin gönüllü tasarruf modeli tercihi ile uyumsuz bir uygulama olması ve daha çok bu çelişkiye son verilmesi yönündendir. Özel mülkiyetin korunduğu piyasa ekonomisini benimseyen ekonomilerde özel mülkiyetin devamlılığı ve güvencesi olarak miras önemli bir yer tutmaktadır. Veraset vergisi ise özel mülkiyeti zedelediği ve serbest piyasa ekonomisinden uzaklaşarak devletçi düzenin hâkim olmasına yol açtığı için eleştirilmektedir (Chester, 1976: 62).

Veraset vergisinin kaldırılmasının cari açık üzerindeki etkisi kuşaklar arasında servet aktarımının maliyetini artıran bu vergi dolayısıyla ülke dışına çıkan fonlarla ilgilidir. Son dönemde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ülke dışındaki mevduat hesaplarının arttığına ilişkin bilgiler gündeme gelmektedir (Milliyet; 24 Nisan 2011). Söz konusu mevduat hesaplarının bir kısmı açık, izlenebilir hesap niteliğinde iken bir kısmı da yasa dışı yollardan yurtdışına çıkarılan kamu otoritesinin

bilgisi dışında gizli hesap niteliğindedir. Toplamı 250 milyar doları bulduğu iddia edilen yurtdışı hesapların (Sabah; 13 Şubat 2012) iyimser tahminle 65-70 milyarının, kötümser tahminle 150 milyar dolarının vergi beyannamelerinde görülme- yen gizli hesap olduğu tahmin edilmektedir. İyimser tahminle 65-70 milyarı bul- duğu düşünölen bu servetin Türkiye'ye dönmesinin bile ancak 2-3 kuşak sonra mümkün olabileceği değerdendirilmekte (Capital Dergisi, Temmuz 2002). Söz konusu servetin Türkiye'ye getirilmesinin önünde engel olarak uluslararası çifte vergilemeyi önleme anlaşmalarının veraset ve intikal vergisini kapsamaması gös- terilmemektedir (Coşkun, 2015). Veraset ve intikal vergisinin kaldırılarak veraset yoluyla intikallerin vergi dışında bırakılması, diğer ivazsız intikallerin gelir vergisi kapsamında vergilendirilmesinin çifte vergileme nedeniyle artmasından endişe edilen vergi yükünü makul düzeye çekeceği böylece toplam tasarrufların artmasına katkıda bulunacağı düşünölmektedir.

4.2. Gelir Vergisi Kanununun Değiştirilmesi

Gelir vergilemesi gelir ve kurumlar vergisi adındaki iki vergi ile yapılmakta- dır. Türkiye'nin de üyesi olduğu OECD ölkelerinin gelir ve kurumlar vergisinden elde ettiği tutarları GSYİH'ya oranları ortalaması %11-12 civarındadır. Türkiye'de ise bu iki verginin GSYH'ya oranı %5-6 aralığında seyretmektedir. Gelir vergisi hasılatını artırmak amacıyla, uzun bir süredir Gelir Vergisi Kanunu'nun yenilen- mesine yönelik bir dizi çalışma yürütölmekle beraber, üzerinde çalışılan kanun tasarıları bir türlü kanunlaşmamıştır. En son 5 Ocak 2016'da önceki dönemde kanunlaştırılmayan Gelir Vergisi Kanun Tasarısı Bakanlar Kurulu Tarafından yeniden TBMM'ye sunulmuştur. Bu tasarıya göre gelir ve kurumlar vergisi kanun- ları, gelir vergisi çatısı altında birleştirilmektedir. Temel hedefleri arasında "adil bir gelir vergisi sistemi oluşturmak" ve "yatırım, üretim ve istihdamı desteklemek" de yer alan bu taslak ile gelir vergisi tabanını genişletecek herhangi bir değişiklik yapılmamaktadır. Mevcut Gelir Vergisi Kanunu'nda yer alan gelir tanımlaması korunarak gelir vergisi için sıralanan gelir unsurlarının kurumlar tarafından elde edilmesi halinde kurumlar vergisine tabi olacağı belirtilmektedir. Kanun tasarısı ile esasen yeni bir gelir vergisi sistemi kurulmasından ziyade gelir ve kurumlar vergilerinin tek bir kanun içerisinde birleştirilmesi ve sadeleştirilerek yeni bir siste- matik oluşturulması yoluna gidilmektedir. Şüphesiz, sistematiği oldukça bozulmuş bulunan gelir vergisi açısından yenilenme ihtiyacı da geçerli bir gerekçedir. Ancak, özellikle toplam tasarrufları artırma ve vergi adaletini gerçekleştirme hedeflerine yönelik olarak tasarı taslağında birkaç detay düzenleme dışında, yukarıda değin- diğimiz, kamuoyuna daha önce açıklanan ve tartışılan veraset ve intikal vergisinin kaldırılması ile ilgili olarak gelir vergisi kanunda yapılması planlanan değişiklik- lere de yer verilmemektedir. Gelir Vergisi Kanunu Taslağının toplam tasarrufları artırmaya yönelik temel düzenlemeleri ise indirimli gelir vergisi uygulaması ile bi- reysel emeklilik primlerine ilişkin kapsamı genişleten birkaç maddedir. Dolayısıyla gelir vergisi kanun değişikliğiyle toplam tasarrufları artırmaya yönelik bir amaç güdümediği söylenebilir.

4.3. Özel Tüketim Vergisinde Listelerin Güncellenmesi

Türkiye’de ihracatın ithalatı karşılama oranının % 60-70 aralığında gerçekleşmesi nedeniyle cari açığın oluşumunda en önemli faktörün yüksek ithalat rakamları olduğu yukarıda ifade edilmişti. Yapılan ithalatın içerisinde enerji ürünleri gibi bir kısmı üzerinde herhangi bir değişiklik imkanı bulunmadığından dış ticaret açığını ve cari açığı azaltmaya yönelik politikaların, yüksek miktarda ithal edilen birkaç ürün / sektör üzerine yoğunlaşma zorunluluğu vardır. Bu ürünler içerisinde akla ilk gelen ise genellikle otomotiv sektörü ve otomobil olmaktadır. Türkiye’nin otomobil ihracat/ithalat rakamları arasında oluşan fark, cari açığa neden olan dış ticaret açığı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Otomotiv Sanayi Derneği (OSD)’nin Otomotiv Sanayi Dış Ticaret Raporuna göre 2015 yılında otomobil ihracatı 6,897 milyar \$, ithalatı ise 9,223 milyar \$ düzeyinde gerçekleşmiştir. 2014 yılında 463 milyon \$ olan dış ticaret açığı, 2015 yılında 2,326 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemler için otomobil ithalatının toplam ithalat içindeki payı %3.19’dan %4.45’e yükselmiştir (<http://www.osd.org.tr>). Bu nedenle, 2016 yılının sonuna doğru otomobil üzerinden alınan ÖTV’yi artırmak kaçınılmaz olmuştur. Lüks otomobil olarak nitelendirebileceğimiz 2 litre motor hacmine sahip otomobillerin ÖTV’si (%160’a kadar çıkarılmıştır. Böylece otomobil ithalatını kısmak, kısmak mümkün olmaz ise vergi hasılatını artırmak hedeflenmiştir.

Özel tüketim vergisinin artırılması suretiyle vergi hasılatının artırılmaya çalışıldığı ikinci sektör ise tütün ve alkollü içkiler olmaktadır. Vergi kanunlarında yer alan tutarlar genellikle yeniden değerlendirme oranı kadar artırılırken, talep elastikiyeti düşük bağımlılık verici bu ürünler üzerinden alınan maktu vergilerde genellikle yeniden değerlendirme oranının birkaç katı kadar artış yapılmaktadır. Örneğin 2016 yılının sonlarında alkollü içki ve sigarada ÖTV yüzde 10 ile yüzde 27.5 oranında arttırılarak bu verginin özellikle vergi hasılatına katkısı yükseltmek istenmektedir.

Sonuç

Türkiye’de bütçe açıkları ve cari açık arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönü üzerinde yapılan tartışmalarda bir fikir birliği sağlanamamış olsa da özellikle 2000’li yıllarla beraber vergi hasılatımızda meydana gelen yapısal değişim bu iki açığın yönü konusundaki tartışmaları bir miktar netleştirmektedir. Cari açığın bütçe açığını artırıcı etkisi sınırlı iken bütçe açığının cari açık üzerindeki etkisi oldukça kuvvetlidir. 2000 sonrası dönemde cari açık oranlarında yüksek artışlar yaşanmış olmakla beraber, 2000 öncesi döneme göre ithal ürünler üzerinden alınan KDV ve ÖTV’nin de artmasıyla bütçe açıklarının oldukça gerilemesi, bahsedilen türden bir ilişkiyi işaret etmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de son 10-15 yılda dolaylı vergilerin toplam vergi hasılatı içerisindeki payının %65-70 seviyelerine çıkması her ne kadar vergi adaleti açısından kabul edilemez olsa da dış dengede ortaya çıkan açığın bir ekonomik krize dönüşmesini engellemiştir.

Türkiye’de yaşanan ikiz açıkların bir ekonomik krize dönüşmemesinde tek faktör, dolaylı vergilerin payının yüksekliği değildir. Yüksek cari açıkların ekonomik kriz çıkarmasının önündeki gerçek neden kamu maliyesi disiplininin taviz veril-

memesi olmuştur. Son 10 yılda bütçe açıklarının GSYİH'ya oranının %1-2 seviyesini aşmaması ikiz açıkların birbirini besleyerek krize dönüşmesine fırsat vermemiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin daha yüksek bütçe açıkları ve görece düşük cari açıklarla birleşmesinden doğduğu hatırlanacak olursa Türkiye'de yaşanan cari açık sorunundan ziyade bütçe açıklarının ekonomik kırılabilirliği artırdığı kabul edilecektir. Dolayısıyla, bir ekonomik kriz yaşanmaması için en sağlıklı yol kamu gelirlerini ve toplam tasarrufları artırmaktır.

Toplam tasarruflar içerisinde en önemli bölümü oluşturan kamu tasarrufları ve vergi hasılatının artırılması hayati önemde olmakla birlikte bunun ekonomi / maliye politikasını yönetenler tarafından gerektiği gibi değerlendirildiğini ve siyasetçilere kabul ettirildiğini söylemek mümkün değildir. Bütçe açıklarının dolaylı vergilerde (özellikle KDV ve ÖTV) yapılan artışlarla dengeye getirilmeye çalışılmasında ve toplam tasarrufları arttıracak gelir ve servet vergileri reformlarının gündeme gelmesine rağmen bir türlü gerçekleştirilememesinde siyasetçilerin ve bürokratların söz konusu değerlendirmelerinin önemli etkisi vardır. Üstelik, vergi adaletinin daha da bozulması dolaylı vergilere orantısız bir şekilde yüklenenlerin dikkatini bir türlü çekmemektedir.

Kaynakça

- Akbostancı, E. ve Tunç, İ. (2002), *Turkish twin deficits an error correction model of trade balance*. Economic Research Center Working Papers, N.01/06 Ankara: Middle East Technical University.
- Aksu, H. ve Başar, S. (2009). *Türkiye için ikiz açıklar hipotezinin tahmini: bir sınır test yaklaşımı*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64(4), 1-14.
- Altıntaş, H. ve Taban, S. (2010): *Türkiye'de ikiz açık sorunu ve Feldstein-Horioka hipotezi: ARDL yaklaşımı ve nedensellik araştırması*. Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I, 15-16 Nisan 2010, Malatya, 1704-1734, (<http://ozal.congress.inonu.edu.tr/ekitap.html>) 1704-1734
- Ata, A. ve Yücel, F. (2003). *Eş bütünleşme ve nedensellik testleri altında ikiz açıklar hipotezi: Türkiye uygulaması*. Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 97-103.
- Ay, A., Karaçor, Z., Mucuk, M., ve Erdoğan, S. (2004). *Bütçe açığı - cari işlemler açığı arasındaki ilişki: Türkiye örneği (1992-2003)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (12), 75-82.
- Bahtiyar, G. ve Bakır, H. (2011). *Türkiye'de ikiz açık hipotezi*. Ekonomi Bilimleri Dergisi, 3(2), Issn: 1309-8020 (Online) 79-88.
- Chester, C.R. (1976). *Inheritance and wealth taxation in a just society*. Rutgers Law Review. (30), 62.
- Coakley, J. and Kulasi, F. and Smith, R. (1998). *The Feldstein-Horioka puzzle and capital mobility: a review*, International Journal of Finance and Economics (3), 169-188.
- Coşkun, L.A. (2015). *Yurtdışında intikal eden servetlerin vergilendirilmesi*. <http://www.fortuneturkey.com/yazarlar/leon-aslan-coskun/yurtdisinda-intikal-eden-servetlerin-vergilendirilmesi-106#popup>.
- Eğilmez, Mahfi (2015). *Büyüme ile cari açık ilişkisi*. <http://www.mahfiegilmez.com/2015/12/buyume-ile-cari-ack-iliskisi.html>

- Erkılıç, S. (2006). *Türkiye’de cari açığın belirleyicileri*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Eşiyok B. A. (2012). *Türkiye ekonomisinde cari açık sorunu ve nedenler*. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 49(569), 63-86.
- Feldstein, M. (1992). *Analysis: The budget and trade deficits aren’t really twins*. Challenge 35(2), 60-63.
- Ghosh, A. and Ramakrishnan, U. (2012). *Current account deficits: is there a problem?*. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/current.htm>
- Gnimassoun, B. ve Mignon, V. (2013). *Current-account adjustments and exchange-rate misalignments*. CEPII Working Paper, September (29), http://www.cepii.fr/PDF_PUB/wp/2013/wp2013-29.pdf
- Gök, B. ve O. Altay (2007). *Türkiye’de ikiz açıklar hipotezi: 1989 -2005*. TISK Akademi, 1, 187-197.
- Günaydın, İ. (2004). *Bütçe ve ticaret açıkları arasındaki ilişki: Türkiye uygulaması*. Ekonomik Yaklaşım 15(52-53), 143-160.
- Holmes, M.J. (2010). *A Reassessment of the twin deficits relationship*. Applied Economics Letters, 17(12), 1209-1212.
- Khalid, A. M. and Guan, T.W. (1999). *Causality tests of budget and current account deficits: cross-country comparisons*. Empirical Economics, 24(3), 389-402.
- Kremers, J.M. (1988). *Long-run limits on the US federal debt*. Economics Letters, 28(3), 259-262.
- Kuştepelı, Y.R. (2001). *An empirical investigation of the Feldstein chain for Turkey*. DEÜ İşletme Fakültesi Dergisi, (2)1, 99-108.
- Kutlar, A. ve Şimşek, M. (2001). *Türkiye’de bütçe açıklarının dış ticaret açıklarına etkileri, ekonometrik bir yaklaşım: 1984:4-2002:2*. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(1), 1-13.
- Mangır, F. (2012). *Türkiye için ikiz açıklar hipotezi testi (1980-2011)*. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 5(2), 136-149.
- Miller, S..M. and Russek, F.S. (1989). *Are the twin deficits really related?* Contemporary Economic Policy. (7), 91–115.
- Özbek, O. (2008). *Ekonomik kriz belirtisi olarak cari açık-büyüme ilişkisi*. İZTO, Ar&Ge Bülten, Şubat
- Peker, O. (2009). *Türkiye’deki cari açık sürdürülebilir mi? ekonometrik bir analiz*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(1), 164 – 174.
- Sever, E. ve Demir, M. (2007). *Türkiye’de bütçe açığı ile cari açık arasındaki ilişkilerin VAR analizi ile incelenmesi*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Nisan, 2(1), 47-63.
- Telatar, E. (2011). *Türkiye’de cari açık belirleyicileri ve cari açık - krediler ilişkisi*. Bankacılar Dergisi, (78), 22-34.
- Tunçsiper, B. ve Sürekçi, D. (2011). *Türkiye’de ikiz açıklar hipotezinin geçerliliğinin zaman serisi analizi*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(3), 103-120.
- Uğur, A. A. ve Karatay, P. (2009). *İkiz açıklar hipotezi: teorik çerçeve ve hipoteze yönelik yaklaşımlar*. Sosyoekonomi, (1), 101-122.

- Utkulu, U. (2001). *Türkiye’de dış açıkların belirleyicileri: ekonometrik bir inceleme*. DEÜ İİBF Dergisi, 16(2), 113-132.
- Uygur, E. (2012). *Türkiye’de cari açık tartışması*. Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2012/25, <http://www.tek.org.tr>
- Volcker, Paul A. (1984). *Facing up to the twin deficits*. Challenge 27(1), 4-9.
- Zengin, A. (2000). *The twin deficits hypothesis (the Turkish case)*. <http://www.opf.slu.cz/vvr/akce/turecko/pdf/Zengin.pdf>.
- <http://milliyet.com.tr>
- <http://hurriyet.com.tr>
- <http://sabah.com.tr>
- <http://www.capital.com.tr/capital-dergi>
- <http://tcmb.gov.tr>
- <http://maliye.gov.tr>
- <http://tuik.go.tr>
- <http://hazine.gov.tr>

İDEOLOJİ, DİL VE SEMBOL BAĞLAMINDA MEDYA VE SİYASET**Gonca BAYRAKTAR DURGUN* - Haluk YAMAN******Öz**

Dil ve düşüncenin birlikteliği ideoloji ile desteklendiğinde bu birliktelik söylem haline gelir ve söylem siyasetin etkin gücünü oluşturur. Siyasetin bu etkin gücü ise medya aracılığıyla önemli bir mücadeleye dönüşebilmektedir. Siyaset dilinin medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşması, bir taraftan politize olmuş bireylerin varlığına işaret ederken diğer taraftan siyaset dilinin kitleler üzerinde etkileyici bir araç olarak kullanılmasına da yol açmaktadır. Dil ve ideolojinin birlikteliği ile önem arz eden siyaset dili, hedef kitlenin tercihleri üzerinde etkili olabilmeyi amaçlamaktadır. Sembol de bu noktada sağladığı görsel destek ile aynı amaca hizmet etmektedir. Dil, ideoloji ve sembolün yoğun olarak kullanıldığı alanların başında medya gelmektedir. Medyanın kullanımı, teknolojinin her geçen gün artan etkinliği sayesinde aynı paralelde artmaktadır. Bu sayede etkinliği artan medyanın siyasiler tarafından tercih edilmesi kaçınılmaz olacaktır. Özellikle seçim dönemlerinde siyasilerin medyayı kullanmaları kendi hedef ve amaçları doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu bağlamda makalede dil ve düşünce ilişkisine, söylemin ideoloji ile olan birlikteliğine ve sembolün siyasi temsildeki yerine değinilerek medya-siyaset ilişkisinde medyanın kitleler üzerindeki gücüne dikkat çekilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Sembol, Medya, Söylem, Siyaset.

**MEDIA AND POLITICS IN THE CONTEXT OF IDEOLOGY,
LANGUAGE AND SYMBOL**

Abstract

When the coexistence of language and thought is supported by ideology, this combination becomes discourse and this forms the active power of politics. This active power of politics can be transformed into an important struggle through the media. The communication of the political language to the broad masses through media has led to the existence of the politicized individuals and the use of the political language as an effective tool on the masses. The language of politics, which is important with coexistence of language and ideology, aims to influence the preferences of the target group. At this point, the symbol also serves the same purpose through the visual support it provides. Media is in front of the areas where language, ideology and symbol is used extremely. The use of media increases at the same rate thanks to the day by day increasing efficiency of technology. Thus, it will be inevitable that the media whose effects have increased is preferred by politicians. Especially during the election pe-

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gonca@gazi.edu.tr

** Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hyaman@firat.edu.tr

riods, politicians use the media to achieve their goals and aims. In this context, this article aims to draw attention to the power of the media on masses in relation to the media and politics by touching upon the relation between language and thought, the coexistence of discourse with ideology and the importance of symbols in political representation.

Keywords: *Ideology, Symbol, Media, Discourse, Politics.*

Giriş

İdeoloji, dil ve sembol birlikteliği bireylerin tercihleri üzerinde etki yaratma kapasitesine sahiptir. Bu etki çoğu zaman dilin söyleminde, haberin içeriğinde ve sembolün retoriğinde olur. Dil, insanların etkileşimi ve iletişimi noktasında bir araç olmanın ötesindedir, etkin bir güçtür. Bu etkin gücü sayesinde dil, insanlar arasında hiç bitmeyecek bir süreci başlatmış ve bu süreçte yeni anlamlar kazanan kavramlar doğurmuştur. Sürecin başlangıcı insanoğlunun topluluklar halinde yaşamaya başladığı dönemlere kadar götürülebilirken bitişi ise insanoğlunun yok olacağı güne kadar uzatılabilir. Başlangıç ve son arasındaki zaman dilimi içerisinde toplumsalın farklılaştığı her noktada, farklı kültürlerin de ortaya çıkması ile birlikte, farklı diller ve farklı düşüncelere tanık olunmuştur. Her toplum kendi kültürel değerlerini oluştururken bununla birlikte kendi dilini de geliştirmiştir. Dil her zaman kendi kuralları içerisinde kullanılır ve konuşma eylemi kuralların yer aldığı etkinliğin adıdır. Kurallar, eylemler ve iletişim bütünlüğünün amacı, anlaşabilmeyi sağlamaktır. Bu biraradalık “düşünceye” yer vermek zorundadır. Çünkü düşünce dilden bağımsız, dil de düşünceden habersiz olamaz. Bu anlamda dil ve düşünce birbirine öncüllenesi tartışmalı olmuş iki kavramdır. “Düşüncenin dilin ortaya çıkış sebebi olduğu” ya da “dilün düşünceye temel olduğu” görüşleri kendisine daima savunucular bulan görüşlerdir. Ancak bu ilişki sebep sonuç ilişkisinden farklıdır. Gerçek olan, dil ve düşüncenin ayrılmaz bir bütün olduğudur. Dil ve düşünce kavramlarının bütünlüğü ve ayrılması zor yapısı bu kavramlara ideolojinin katılması neticesinde yeni bir olgunun ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bu olgu, söylemdir. Söylem, ideolojinin dilde saklı halidir.

İdeolojiler bir taraftan düşüncelere yön vermekten, bu yapısının da ona sağladığı avantajlar ile birlikte diğer taraftan kitleleri yönlendirmekte ve sosyolojik olarak farkındalık yaratan bir etkiyi ortaya koymaktadır. İdeolojiler kendi sınırları içerisinde güçlenir. Bu sayede bir ideolojiyi ortadan kaldırmak veya değiştirmek ancak başka bir ideoloji ile mümkün olabilir. İdeoloji kavramı, Antoine Destutt de Tracy ile başlamışken bu kavrama kılıf biçme işi sonrasında Marx ve Marksist düşünürler tarafından devam ettirilmiştir. Kavramın içeriği her geçen gün yeni bakış açıları ile genişletilmiştir. Bireyler, kavramın etkin gücü içerisinde kendilerine uygun olan ideolojiyi seçerken aktif etken ideolojinin yönlendirme özelliğidir. Bu anlamıyla ele alındığında ideoloji, bireylere yön tayin ederken, bunu “söylem” içerisinde gerçekleştirir. İdeolojinin gizil gücü ancak söylemin çözümlenmesi ile mümkün hale gelecektir. Artık önemli olan söyleyenin “Ne” söylediğinden ziyade “Nasıl” söylediğidir. Söylemin gücü ile birlikte, ideolojilerin bireylere yön tayin

etmesi, ideoloji ve medya işbirliğini doğurmaktadır. İdeolojinin medya ile olan işbirliği ise iktidar mücadelesinde ayyuka çıkmaktadır. İktidar mücadeleleri ve ideolojilerin savaşı medya arenasında hayat bulmaktadır. Bu savaşın bazen kapalı, bazende açık bir şekilde tezahür ettiği görülmektedir. Ancak bireyler çoğu zaman ideolojik etkinin farkındalığından yoksun kalmaktadır. Genellikle bireyin farkındalıktan yoksun kaldığı zamanlar, kitle iletişim araçlarının devrede olduğu zamanlardır. Kitle iletişim araçları toplum ve toplumsal olan ile yakından ilgilidir. Bunlar adeta birer dönüştürme araçlarıdır. Toplumsal olanı alır, onu yeniden şekillendirir ve devamında yeni ürünlere dönüştürür. Medyanın en büyük gücü burada kendini hissettirmektedir. Bu güç: Değiştirebilme ve yeniden üretebilme gücüdür.

Medya-siyaset işbirliğinde medyanın siyasi alanda etkin kullanımı, önemli ölçüde siyasi figürler tarafından gerçekleştirilir. Siyasi figürlerden kastedilen şey siyasi liderler, siyasi partiler, adaylar gibi siyasi aktörlerdir. Medyanın gelişimi ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile yapılan her film ve her reklam, istenilen ideoloji ile yüklenilebilir ve bu ideoloji ile kitlelere sunulabilir. Bu gücün farkında olan siyasilerin yâda farklı bir ifadeyle kitle hareketi temsilcilerinin veya ideologların, medya sektörünü kendi amaçları doğrultusunda kullandıkları söylenebilir. Siyasi aktörler tarafından miting alanlarında kullanılan söylemler, gazete ve televizyonlarda işlenir. Medya bu şekilde ideolojik unsurlarla dolu günlük pratikleri sağlarken gündelik hayatta kullanılan enformasyonun da deposu ve kaynağı konumundadır Medya enformasyonu temin edip onları kişilerin algısal şemalarında biçimlendirilmesi hususunda başlıca araçlardan biri konumundadır.

Algısal şemalar biçimlenirken görünürlük ve söylem, sembollerin etkinliğinde ve yüklendiği anlam bakımından önemlidir. Bu noktada sembolün söylem ve algısal şema ile olan ilişkisi devreye girmektedir. Söylemin sembolü kullanma amacı, sembolün algısal süreçlerde zihinsel şema üzerindeki etkisiyle ilgilidir. Sembollerin zihinsel süreçte ne şekilde algılandığı ve zihinsel şemada nasıl bir yerde konumlandırıldıkları önemlidir. Şemaların oluşumunda, sembollerin konumlandırılmasında medya yaptığı yayınlar ile önemli bir güçtür. Medya sembollerden yararlanırken sembolün temsil etme özelliğini kullanmaktadır. Semboller bir kişiyi, bir kurumu, bir dönemi ve ideolojileri temsil ederler. Sembol tanıtıcı unsurdur. Temsil ise sembolün en büyük varlık sebebidir. Mitolojide, dinlerde, ideolojilerde semboller her zaman temsilin ifadeleri olmuştur. Semboller temsil etme özellikleri sayesinde bir birlikteliği sağlarken temsil edilen için de bir sınır çizmektedir. Bu sınır hem farklılıkların birbirinden ayrı görülmesini sağlamakta hem de grupsal kimliklerin oluşmasına katkı sunmaktadır. Bu özelliği sayesinde semboller ideologlar ve siyasetçiler tarafından her dönem yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Sembol, kendi ideolojisini yaymayı ve arka planındaki düşünceleri aşlamayı hedeflerken sembolle etkileşim içinde aynı ideolojiyi paylaşan bireyler de kendi etkileşimlerinde ön plana çıkmak ve etkin bir siyaset yürütmek adına sembollerini kullanmaktadır.

Sembol bazen bir işaret, bazen bir logo bazende bireyin kendisi olabilir. Bazı durumlarda bir el işareti, bir selamlama şekli de olmaktadır. Kabul görme oranı en yüksek olan hangisi ise amacın yoğun olarak işlendiği, önde gelen sembol “o” olur. Sembolik olarak en güçlü olan hangisi ise göz önünde olan ve sürekli sergilenen “o”

dur. Siyasi partilerin sembol isimlerinin gazete ve televizyonlarda ön planda olması, partilerin kendilerine mal olmuş selamlama şekillerinin mitinglerde yoğun olarak kullanılması sembolün kabul görme oranının göstergesidir. Bu bağlamda makalede, dil-düşünce ilişkisinde, söylem ve ideolojinin bireyler üzerinde ne tür etkiler yarattığı ve bu etkilerin görülmesinde siyasi temsil ve medya işbirliğinin durduğu yeri analiz etmek amaçlanmaktadır. Özellikle seçim dönemlerinde yaşanan siyaset-medya ilişkisine açıklık getirilerek farkındalık yaratmak hedeflenmektedir.

1. DİL-DÜŞÜNCE İLİŞKİSİ

Dil insanın yaratılış hikâyesiyle birlikte kendi varlığını kabul ettirmiş bir olgudur. Yaratılış üzerine yapılan değerlendirmeler dinler, mitolojiler ve pozitivist bilim temelinde farklılık gösterirken dilin kökeni ve konuşmanın ilk safhaları da tartışmalara konu olmuştur. İlk tartışmalar felsefi alandadır. Bu bağlamda dilin kökeni üzerine çalışmalar yapan Renan, Cassirer'den alıntı yaparak dilin kökeninin varlığın kökeni kadar eski olduğunu söyler (Renan, 2011: 9). İnsanların ilk kez konuşmayı nasıl becerdikleri dil bilimcileri meşgul eden konular arasındadır (Aydar ve Ulutaş, 2010). Hatta bu meşguliyet, insanın yaratılışından önce sözün var olduğu fikrini ifade eden din temelli yorumlara kadar gitmektedir. İlkel toplumlarda temeli atılan konuşma becerisi nesnelere isimlendirirken doğa kaynaklı davranmıştır. Bu durum soyut düşünceden somut etkileşime geçişi de sağlayan “konuşma”nın ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Buradan hareketle ilkel topluluklar kendilerini temsil edebilecek bir isim ararken çoğunlukla yedikleri bir hayvanı, bitkiyi ya da çevrelerinin doğal bir özelliğini kullanmışlardır (Şenel,2008: 29). Bu ve buna benzer pek çok adlandırma örneği göstermiştir ki insanoğlu isimlendirme eylemini yaparken toplumsal süreçlerden ve yaşanmışlıklardan etkilenmişlerdir. Dilin kökeni ile ilgili öne sürülen savları çoğaltmak mümkündür. Ancak bu durum dilin bilimsel temelden uzaklaşması sorunu ile karşı karşıya kalınmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda dili bir bilim dalı içerisinde ele almak ve bilimsel yollarla varlığını ifade etmek için öncelikle sınırlarını belirlemek gerekir (Aydın, 2007: 13).

Dilin sınırlarını belirlemeye çalışan ve kökeninden ziyade, dilin işlevi ve özelliklerini bilimsel olarak ele alan ilk isim Ferdinand de Saussure olmuştur. Dilin kökeni üzerine insanoğlunun “ilk”, “başlangıç”, merakı devam ederken 20. Yüzyılda Ferdinand de Saussure, dilin kökeninin çok önemli olmadığını, önemli olanın dilin eskilerin miras bıraktığı bir ürün olduğunun kabul edilmesi gerektiği ve dilin bu şekilde alınıp değerlendirilmesinin önem arz ettiğini ifade eder (1998: 117). Böylelikle kendisi dilbilimi üzerinde çalışmalar yaparken dilin kökeni meselesinden uzak durmuştur. Dil bir iletişim aracı olarak dil bilimciler için önemini korurken dilin, düşünce ile olan bağlantısı da benzer şekilde bilim insanları tarafından incelenmeye değer görülmüştür.

Dil-düşünce ilişkisi insanların kendilerini dille ifade etmeye başladıktan sonra ortaya çıkan bir birlikteliğin ürünüdür (Vendryes, 2001: 8). Düşünce dilden habersiz, dil de düşünceden bağımsız olamaz. Bunlar birbirine öncüllemesi hep tartışmalı olmuş iki kavramdır. Düşüncenin dilin ortaya çıkış sebebi olduğu ya da dilin düşünceye temel olduğu şeklinde farklı görüşler hep var olmuştur. Ancak bu ilişki

sebepten sonuç ilişkisinden farklı bir ilişkidir. Gerçek olan dil-düşünce ilişkisinin ayrılmaz bir bütün olduğudur. Bu bütün anlamın ve iletişimin kendisidir. Siyaset, din, ideoloji, edebiyat, şiir... Bunların tamamı dil-düşünce birlikteliğinin ürünleridir. Bir diğer ifadeyle düşünce dili dil de düşünceyi etkilemektedir.

Örneğin düşünce ve dil üzerine yapılan bir çalışmada Özkan, insana ait bir süreç olarak nitelendirdiği düşünceyi “*sessiz bir konuşma*” olarak ifade etmiş ve düşünceyi bir davranış olarak ele almıştır (2009: 30). Sessiz konuşmanın yani düşüncenin, karşılıklı ilişki içerisinde anlam kazanması için dil gereklidir. Descartes “düşünüyorum o halde varım derken” bu ifade dil ve düşünce birlikteliği içerisinde eksik kalmaktadır. Bunun yanına konuşuyorum öyleyse varımı da eklemek aynı karşılıklı ilişki içerisinde doğru olacaktır. Aksi takdirde sadece düşünmek iletişimin gerçekleşmesi noktasında tek başına varlık sebebi yaratmayacak bir eylemdir. Bir yerde soyuttan somuta geçişin anahtarı bu noktada konuşma eylemi ile olur. Ancak dil ve düşünce birlikteliği sadece soyutu somuta dönüştürme eylemi değildir. Dil bazen bizzat soyutu oluşturan unsur olarak da rol üstlenmektedir. Kelimeler hem karşıdaki ile iletişimi ve anlaşmayı sağlamakta hem de karşıdakini düşünceye sevk eden araçlar olmaktadır. Etkileyici bir söz ya da bir şiir dinleyicileri düşünmeye sevk ederken bu durum duygunun kelimeler tarafından yerinden edilmesi, harekete geçirilmesidir. Örneğin istiklal marşı okunurken kitleleri harekete geçiren güç, kelimelerin, dilin ve bunlarla beraber ortaya çıkan duygunun birlikte yarattığı güçtür. Kitleleri savaş meydanlarında harekete geçiren etken dilin duygu birlikteliği ile yarattığı etkidir. Mevlana’yı Mevlana yapan, duygu ve düşünce yüklü dildir. Dil insan için vardır, insan dışında hiçbir canlı dilin düşünce ile olan birlikteliğini sağlayamaz. En azından insanın algılayabildiği sınırlar içerisinde bu böyledir.

Dil ve düşünce birlikteliği her alanda insanlar üzerinden farkındalık yaratmaktadır. Duyguların anlatımında, aşk ve sevgi sözcüklerinde, siyasette; her alanda bahis konusu olan ifadeler düşünce düzeyinde belirirken, dil ile hitap neticesinde hayat bulmaktadır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki hitap birbirine bağlantılı düşüncelerin belirmesinin de nedeni olabilir. Bu noktada Wilhelm Von Humboldt dil düşünceyi yaratır, dil yapıcıdır. Aynı zamanda dil bilinmeyi keşfeden bir araçtır (Yaşar, 2014: 59)der. Humboldt’a göre öncül olan dildir, ona göre şairlerin, siyasetçilerin yaptığı gibi düşüncenin, ideolojinin kitlelere geçirilmesinde dil öncüdür. Düşünce ne kadar yoğun ve etkili bir düzeyde kitlelere geçirilebilirse şair o kadar şair, siyasetçi de o kadar siyasetçi olur. Dil ve düşünce arasındaki ilişki üzerine çalışanlar arasında Vygotsky, Piaget, Sapir, Whorf, Ferdinand de Saussure gibi isimler öne çıkar. Bu düşünürler özellikle dil-biliş arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı hedeflemiştir (Tuna, 2006: 2). Piaget’e göre “dil ve düşünme önceleri birbirinden ayrı bir gelişme göstermiş, böylelikle düşünce dili etkilemiştir” (Sakin, 2014: 23). Fakat gelişen süreçlerle birlikte etkinlik aynı düzeyde karşılıklı bir hale gelmiştir. Piaget’e benzer bir şekilde aradaki ilişkiyi ortaya koyan Vygotsky’de bu konuda “düşünme içsel bir konuşmadır, belirli yanları birbirinden bağımsız ise de daha sonraları bunlar kesişmektedir” demektedir. Vygotsky’e göre dilin esas amacı iletişimin sağlanmasıdır (Erdener, 2009). Sapir ve Whorf birlikte geliştirdikleri ve Sapir-Whorf hipotezi olarak adlandırılan yaklaşımlarında dilin ve sözcüklerin in-

sanın dünyayı algılamasında bir etkiye sahip olduklarını söylemektedirler (Sakin, 2014: 14). Sapir-Whorf yaklaşımı olarak bilinen bu hipotez, zamanın ve mekânın iki farklı dilde aynı olmadığı fikrini ortaya çıkarır ki, bu da Sapir-Whorf varsayımı olarak kabul görmüş olan “Dilsel Görecelik Denencesi”(ya da dilbilimsel görelilik hipotezi) kavramına denk gelmektedir (Tuna, 2006: 7). Saussure göre ise dil ve düşünce birbirinden ayırt edilemez. Saussure dilin ortaya çıkmasından önce hiçbir şeyin belirgin olmadığı ifade etmektedir (1998: 167). Bu bağlamda şunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kavramların dil sayesinde hayat bulmaması neticesinde düşünce boş bir yığın kümesinden, bir heyuladan başka bir şey değildir. Dile bilimsel olarak yaklaşan Saussure, dilin değerini ve işlevini ortaya çıkarmak için sistematik olarak yaklaşmak gerektiğini ifade ederken düşüncenin dilin aracı olduğunu belirtmektedir. İnsanlar kendileri için önem arz eden şeyleri kendi dillerinde yarattıkları farklı ifadeler ile daha önemli hale getirmektedir. Kelimelerle birlikte kültürel ve toplumsal değerlere ve ideolojilere bağlı olarak ele alınan söylem ise düşüncenin aktarımına pozitif bir katkı sunmaktadır.

Dilin düşünce ile birlikte var oluşu, birbirlerine öncülenmesinin zorluğu, dilin düşünceyi, düşüncenin de dili etkileyen yapısı iki olgunun değişik algıları oluşturabilmek adına kullanıldığı gerçeğine temel teşkil etmektedir. Bu alanlardan biri siyasettir ve siyasetin en yoğun olarak sergilendiği ve halka hitap ettiği en önemli mecra ise medyadır. Propaganda dilinin kullanımı, ikna, rızanın oluşturulması, siyaset içerisinde sergilenen farklı dil-düşünce ilişkileridir. Bu uygulamalar dilin ve düşüncenin birlikteliği temelinde ele alınan ve amaç olarak kitleleri etkilemeyi başarabilmek arzusunun güdüldüğü uygulamalardır. Siyasetin yoğun olarak sergilendiği ve siyasilerin halka hitap ettiği önemli alanların başında gelen medya, siyasilerin vazgeçemediği bir sahnedir. Medya sahnesi aynı zamanda bir siyasi mücadele alanıdır. Kullanılan siyaset dili ile kitlelerin düşüncelerini değiştirebilmek, kitleleri belirli düşüncelere kanalize edebilmek bu mücadelenin kazanımı olacaktır. Kullanılan dil içerisinde tercih edilen deyişler, şiirler, farklı tonlamalar tamamen dil- düşünce birlikteliğini harekete geçirebilmek adınadır.

2. İDEOLOJİ VE SÖYLEM BİRLİKTELİĞİ

Siyasilerden halka giden mesajlar düşünceyi inşa etmek üzerine kurgulanırken kullanılan en önemli araç dildir. Dil sayesinde insanlar en önemli etkinlikleri olan konuşma eylemini gerçekleştirir. Bu eylem “iletişim” çatı kavramı altında yer almaktadır. Konuşma ve edilgen karşılığı dinleme farklı bireyler arasında gerçekleşir ve iki eylem arasındaki zaman aralığı çok kısadır. İletişimin bu olguları ideoloji ve ideolojinin içinde barındığı söylem sayesinde kaynak-hedef etkileşiminde değişim geçirmektedir. Bireylerin yaşanmışlıkları, kültürel değerler bu değişimin nedenleridir. Değişimi anlayabilmek öncelikle ideoloji ve söylem arasındaki ilişkinin anlaşılmasına bağlıdır. Bu bağlamda ideoloji, çok geniş bir alanda ve yoğun kullanıma sahip bir kavramdır. İdeolojinin kavram olarak her alanda ve durumda yoğun olarak kullanımı ideolojiyi çoğu zaman Neuman ’nın “totolojik” olarak ifade ettiği kavramlardan biri olmaya doğru itmiştir. Neuman bu kavramı “birinin yeni bir şey söylüyormuş gibi görüldüğü ama aslında da-

ireler çizerek konuştuğu ve tanımı gereği doğru olan bir bildirimde bulunarak dairesel uslamlama yaptığı bir yorum ” olarak tanımlar (2014: 246). Örneğin Türk siyasal hayatında kullanılan “demokrasi” kavramı, her partinin kendi ideolojisi içerisinde farklı karşılıklar bulmaktadır. Her parti kendi “demokrasi” tanımını yapabilmektedir. Ak Parti bu kavramı daha çok sandık ve seçim çerçevesinde ele alırken Cumhuriyet Halk Partisi daha seküler ve Atatürkçü düşünce bağlamında değerlendirmektedir. Ancak ideolojiyi totolojik yapan onun doğru ve tek kabul edilen bir tanımının sürekli ifadesi değil; çok zaman doğru/yanlış olduğu düşünülen durumların ideolojik olarak tanımlanmasıdır. Bu anlamda “ideoloji”yi önemli kılan nokta tanımsal açılımından ziyade kullanımının neden bu kadar yoğun olduğu ve neden bireysel, grupsal ve toplumsal yapılar içerisinde farklı düşüncelerin oturtulduğu geniş bir alanı kapsadığıdır. Althusser’in de ideoloji tanımını oluşturan “İdeoloji her yerdedir” (Kazancı, 2002) yaklaşımı ideolojinin geniş kullanımının bir ifadesidir. Althusserci bakışta ideoloji her yerde iken ideolojinin toplumsal süreçlerden bağımsız olması, bu süreçlerden etkilenmemesi söz konusu değildir. Fransız düşünür Destutt de Tracy siyasi literatüre “ideoloji” kavramını kazandırırken asıl amacı tanrı düşüncesini insan düşüncesinden ayırmak olmuştur. Bunu sağlayan “idea” kavramı pozitif bilimlerle birleşince insan düşüncesini ifade eden “ideoloji” kavramına dönüşmüştür. İdeoloji kavramı, tarihin farklı dönemlerinde yaşanan siyasi, sosyolojik, kültürel olaylar neticesinde her dönemin kendi ideolojisi şeklinde çeşitlenmiştir. Eagleton, ideolojiyi yaptığı 16 girişimle tanımlamaya çalışmıştır. Bunun nedeni kendinden önce yapılan tanımlamaların yetersizliği veya ideolojinin genelgeçer bir tanımının yapılamamasıdır. Eagleton kendi ideoloji tanımlarına geçmeden önce ideolojinin genel geçer tanımının olabilirliği ile ilgili şöyle bir ifade de bulunmaktadır “*Şimdiye kadar hiç kimse ideolojinin tek ve yeterli bir tanımını yapamamıştır*” (2015: 17).

Althusser ideolojiyi, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla yaşadıkları hayali ilişkilerin bir tasarımı olarak ifade etmektedir (Kazancı, 2002). Bireylerin kendi hayali ilişkilerinde yarattığı gerçeklik, farklılıklar arz ettiği sürece ideolojiler farklı bakışlarda normatif olarak değerlendirilmeye devam edecektir. Althusser hayal ve gerçek arasında bir geçişi sağlarken ideolojiyi de normatif bir özelliğe kavuşturmuştur. Bu normatiflik ideolojiyi kullanıma hazır bir şekilde her söylem için bekletmektedir.

İdeoloji kendisini bekleyen hedef kitle ile irtibatı dil sayesinde ve söylem içerisinde gerçekleştirilmektedir. İdeolojinin özelliklerinden biri olan bireye ve gruplara yön belirleme işlevi, ideoloji- söylem etkileşiminde baskın bir hale gelmektedir. Bu yönü belirlerken ideolojinin taşınması, farklı şekillerde ifade edilmesi gerekmektedir. Öncelikle “ifade” ile ideoloji, söylem şekline getirilir yani ideolojinin ifade içerisinde kullanılması söylemin pratiği olur. Söylem, ideolojileri taşıyarak günlük düşünce ve kanaatlerimizin nasıl etkilenmesi gerektiğini, ideolojinin nasıl algılanması gerektiğini, toplumda ideolojinin baskın hale gelmesi için nelerin gerektiğini bünyesinde barındırmakta ve ideolojilerin taşıyıcısı durumundayken onların yeniden üretilmesine de katkı sunmaktadır. İdeoloji, söylem içerisinde ve söylemin günlük yaşamdaki pratikleri sayesinde gücünü sürekli pekiştirmektedir.

Söylemi belirli bir çerçevede ele almak gerekirse bunu iletişim, dilin kullanımı ve metin gibi elamanların oluşturduğu bir küme içerisinde değerlendirmek doğru olacaktır. Bu küme içerisinde siyasi konuşmalar, dini öğretiler veya her türlü ideolojik propaganda çalışmaları dolaylı ya da direkt olarak kendi ideolojik sınırları içerisinde sürdürülebilir. Dolaylı veya direkt olması söylemin karmaşık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Şöyle ki ideolojiler istenildiği takdirde açık bir şekilde ifade edilebileceği gibi üstü kapalı, farklı tonlama ve vurgularla, söylemin daha az belirginleştiği bir yöntemle de ifade edilebilir(Çoban,2015: 50). İdeolojiye söylem içerisindeki yaklaşım sadece bu ayrımla sınırlı değildir. İdeolojiler belirli çıkarların sağlanmasını hedef edinirken genelde belirgindir. Oysa uygulama aşamasında çoğu zaman ideoloji üzeri örtük bir şekilde ifade edilmektedir. İdeolojiler kendi sınırları içerisinde profillerini oluştururken kendi faaliyet alanlarını, kendi sözcük dağarcıklarını, kendi amaç ve gayelerini de bu oluşumun içine katmaktadır. Her ideoloji kendi farklılıklarını yaratmaktadır. Bu farklılıklar söylemi yakalayabilmek adına birer ipuçlarıdır. Söylem alanları diye tabir edilebilecek, yorumların, ifadelerin, konuşmaların, yazılı metinlerin yer aldığı bu alanlar ideolojinin ipuçlarının aranacağı yerlerdir. Bir gazete haberinde yer alan silahlı bir kişinin resminin altında geçen ve bu kişiyi tanımlayan ifade gazetenin ideolojisinin belirleyici ipucu olabilir. Gerilla, savaşçı, terörist veya asker gibi sözcükler bu resme bakış açısını ifade eden söylemlerdir. İdeolojiler toplumda eşitsizliğin, mücadelelerin ve farklı fikirlerin neticesinde ortaya çıkarken en büyük destekçisi, yardımcı mekanizması, söylemdir. Söylemin etkinliği ve ideolojinin işlevselliği toplumda söylemin gerçekleşebileceği ve kitlelere ulaşabileceği alanların kime ait olmasıyla da yakından ilgilidir. Egemen iktidar yapıları, egemen maddi güçler, medya sahipleri ve bunların siyasi yapıyla olan bağlantıları egemen söylemin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Toplumsal süreçler egemen yapıların istediği şekilde formüle edilmektedir. Bu bağlamda ekonomik saiklerle de değerlendirilebilecek medya, ideolojik sürecin ve hegemonyal mücadelenin sergilendiği ideolojik bir aygıt olarak ifade edilir. Bu aygıtın kuruluş amacı ve gayesi kurucu unsurun beklentilerine göre farklılaşmaktadır. Medya sektöründe kurucu öznenin önceliği her ne kadar farklılığın temel unsuru olsa da haber söylemlerinin içerisinde bazen öncelikleri ayırabilmek zorlaşmaktadır. Medya, burjuva ideolojisi hizmet eden ve bu ideolojinin hegemonyal bir yaklaşım içerisinde devam etmesini sağlayan, değişen toplumsal koşullara göre uyarlanabilen araçsal bir yapıyı bünyesinde barındırırken bu noktada eleştirel değerlendirmelere maruz kalmaktadır.

3. SEMBOL, SİYASİ TEMSİL VE MEDYA

İnsanın farklı görüşlere sahip olmasında, bu görüşlerin farklı cepheler oluşturmasıyla birlikte farklı yapılarda ortaya çıkmasında; dil-düşünce ilişkisi, söylem ve ideoloji gibi etkileyici unsurların yanısıra sembolün sağladığı pozitif katkıda yadsınamaz. Semboller, sosyal alanda, siyasi yapıda, kültürel yaklaşımda, bireysel gelişimde, dilin kullanımında önemli etkilere sahiptir. Madde ile iç içe yaşadığımız evrende sembollerden bağımsız olmak söz konusu değildir. Nesnelere ile kuşatılan somut evren insanı çevrelerken, insan fiziksel olarak evrende vardır

ve semboller de fiziksel evren içinde sembolik evreni oluşturmaktadır. Durkheim sosyolojiyi bilimsel temellere oturtmaya çalışırken kuramını temellendirdiği en önemli noktada sembollerin önemini ifade ederken sosyolojik yaklaşımının birinci ve en önemli ilkesini “*Toplumsal olguları şeyler olarak incele*” (Giddens, 2013: 46) şeklinde yorumlamaktadır. Bu yaklaşım toplum biliminin bilimsel temellere oturtulması açısından önemlidir. Doğadaki sembollerin incelenmesi ile ifade edilen pozitif bilimlerin temelinde şeylerin, nesnelere ve sembollerin incelenmesi söz konusudur. Böylece sembolik evrenin anlaşılması ancak deşifre ve çözümleme faaliyeti ile gerçekleşmektedir. Sembolik evrenin çözümü insana aittir. Bu noktada insan bireysel değerlerini ve kendi özelliklerini de hesaba katmaktadır. Aslında her insan, sembollerini çözümlemek işiyle uğraşan bir sembol çözümleyicidir. İnsanoğlu doğumundan itibaren çevresini çözümlemeye başlamaktadır. Bu çözümleme hem nesnel dünyanın çözümlemesi hem de jestlerin, mimiklerin, bilişsel süreçlerin çözümlemesi şeklindedir. Deşifreler ile anlam kazanır insan hayatı. Bir bakıma insan yaşamının özetlendiği yerdir semboller. İnsanın kendine değer kattığı her noktada, yaşamın her sahasında ve safhasında, renklerinde, sanatında, yazımında, dininde sembollerin varlığı gizemli veya açık bir şekilde mutlaka vardır. Yaşama dair insan ne düşünüyorsa, düşüncelerini semboller aracılığıyla yansıtabilir. Bu noktada Cassirer’in insanı sembolleştiren varlık olarak ifade etmesi ve insanın yaşadığı dünyanın sembolikliliğini vurgulaması önemlidir (2011: 7). İnsan doğadaki sembollerin birer çözümleyicisi iken aynı zamanda kendisi de semboller üretmekte ve bu sembollerle iç içe yaşamaktadır. Bir fikir, duygu, düşünce, amaç ve ortak bir anlatım sergilenmek istendiğinde başvurulan kullanım içerisinde sembol mutlaka vardır. “Sembolik” kavramı ile de kendisi dışında bir anlayışa sahip düşünsel bir kavrayış ve düşünsel şekil verme yolu anlaşılmaktadır (Cassirer, 2011:156). Bu yaklaşıma göre insan sembolleştirme eğilimine sahiptir. Nesnelere, formları, bilinçsizce sembolleştirmektedir. Sembolleştirilen formlar günlük hayatta sürekli karşımıza çıkmakta ve görünürlükleri dışında da anlam ifade eden, bizim için belirgin ve görünür olmayan bir içeriğe sahip olmaktadır.

Sembollerin gizil olarak barındırdıkları ve görünür olmayan içerikleri ile sahip oldukları birleştirici güç toplumsal örgütlenmeler açısından önemlidir. Bu yapısal üstünlükleri önemli derecede birleştirici ve somut bir etki yaratmaktadır. Sembollerin bu özellikleri neticesinde örgütlü birlikler de kendilerine sembolik unsurlar yaratma eğilimindedir. Örgütlü birliklerin insan gücü, ideologlarının varlığı ve sembollerini kitleleri etkilemektedir. İdeologların etkisinde sivrilmiş semboller ideolojinin kitlelerle bütünleşmesi neticesinde öylesine yüklü bir hale gelir ki sempatanlarından başkasının bunu anlaması zorlaşır. Bu şekilde ideoloji sembolde büyür ve ölümsüzleşir. Aynı zamanda ölümsüz temsillerin oluşması ve bu temsillerin yıllar boyu eskimeden devam etmesi de sağlanmaktadır. Semboller birer grafik, birer figür, resim veya alfabetik işaretler olabilecekleri gibi belli bir ideolojiyi savunan bireyler de kendi düşüncelerinin, ideolojisinin sembollerini olabirirler. Tarihte pek çok bireysel sembolik figürden ve bunların gücünden söz edilebilir. Lenin, Stalin demir perde için Hitler ise nazizm için yadsınamaz sembollerdir. Ayrıca din temelli olgular içerisinde de bu durum fazlasıyla mevcuttur. Kişilerin sembol olarak

kullanılması, sembolik öznenin bu duruma açık olması ve kültürel bir içeriğinin de varlığı, kişinin öznel olduğu sembolü inanılmaz bir etkinliğe ulaştırmaktadır. Bu etki sosyal etki ile birleşince sembolik özneler daha önce görülmemiş toplumsal olaylara sebebiyet verebilmektedir. 1970’li yıllarda Amerika Kaliforniya’da etkinlik gösteren bir tarikat olan Peoples Temple’in birkaç yüz üyesi, liderleri Rahip Jim Jones önderliğinde, siyanür içerek yaşamlarına son vermişlerdir. Hayatta kalan bir tarikat üyesi ise zehri içenlerin hepsinin bunu kendi isteği ile yaptığını ifade etmiştir (Akert, Aronson ve Wilson, 2012: 29). Sosyal etkinin de yadsınamayacağı bu olayda Rahip Jones’un önderliğini ve sembolik kişiliğinin etkisini yok saymak, şahsında yüceltilen öznel sembolün yüklendiği rolü göz ardı etmek söz konusu olamaz.

Gerek Hitler, gerek Lenin ve gerekse Rahip Jones’un birer sembolik değer olarak yaptıkları şey aslında kendi ideolojilerini ve kendi savunularını temsil etmektir. Temsil etmek: Bir kişiyi, bir kurumu, bir dönemi, ideolojik bir yaklaşımı tanıtmak ve ifade edebilmektir. Kişi, adıyla temsil olunur, belirli dönemler kendi içerisinde yaşadığı olaylarla temsil olunur; ideolojiler, semboller ve sembolleşmiş özneler ile temsil olunur. Temsil, sembolün en büyük varlık sebebidir. Mitolojide, dinlerde, ideolojilerde semboller hep temsilin ifadeleri olmuştur (Gibson, 2009; 98). Semboller insanlık tarihi ile başlayan temsil etme serüvenine mitlerde, dinlerde, ideolojilerde ve devamında politik ideolojilerde, politik sembollere evrilerek devam etmiştir. Bu sayede sembolün temsil özelliği siyasi alanda sembollere yüklenen anlam ile “siyasi temsil” kavramını doğurmaktadır. Semboller, bireyleri görüş farklılıklarına göre siyasi olarak gruplarken bu gruplaşmalar siyasi tercihleri, siyasi tercihlerde siyasi temsilleri etkilemekte ve bu gelişmeler var olan farklılıklar temelinde gerçekleşmektedir.

Siyasi temsilin ifadesinde siyaset - sembol ilişkisi çeşitlilik göstermektedir. Sembolün anlamı değişen süreçlerle birlikte genişleyebilmektedir. Siyasi sembollerin anlamının belirginleşmesi ve tam olarak neyi ifade etmesi gerektiği, bireyin anlamlandırmasına ilişkin bilişsel süreçleri de harekete geçirmektedir. Siyasi sembolün temsil edildiği alan ve sembolün temsil ettiği grup sembollerin seçilmesinde belirleyici rol oynamaktadır. İktidarın ve muhalefetin temsili kendi sembolleri çerçevesinde gerçekleşmektedir. İktidarın “evet”i sembolleştirdiği bir yerde muhalefet “hayır”ı sembolleştirebilir. İktidar “evet”i temsil ederken muhalefet “hayır”ı temsil edebilmektedir. Kendi ideolojisi ile kütleleşen semboller dışında değişen dönemler, değişen içeriklere sahip ve farklı zeminde siyaset yapan gruplar, sembolleri içeriğe uygun bir şekilde takas edebilirler. Ancak değişmeyen, var olduğu ve kullanıldığı sürece “sembol”ün etkinliği ve kalıcılığı olacaktır.

Sembollerin siyasi anlamda etkinliğini artırması, siyasetin toplum tarafından kabul görmesi ve siyasal faaliyetlerin yoğunlaşması şeklinde karşılık bulmaktadır. Gazete, dergi, televizyon gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve bunlar üzerinden yürütülen siyasi faaliyetler, ideolojik uygulamalar, sembollerin daha fazla kitlelere ulaşmasını sağlarken beraberinde daha fazla etkinlik alanı yaratmaktadır. Siyaset içerisinde sembolik değerlerin varlığı gazete ve televizyonlarda bu semboller üzerinden yürütülen seçim çalışmalarının nedenidir. Her gün değişik bir

televizyon kanalında, farklı bir gazetede, siyasi içerikli sembollere rastlamak mümkündür. Özellikle seçim yâda referandum dönemlerinde medyada yaşanan siyasi temsili en üst düzeyde tutma mücadelesi gazete, televizyon gibi kitle iletişim araçlarında belirgin olarak gözlemlenmektedir. Medya ve siyaset için seçim dönemleri faaliyetlerin çakıştığı, var olma mücadelesinin arttığı dönemlerdir. Medya, siyaseti belirleme, etkileme, kamuoyu oluşturma gibi saiklerle hareket ederken siyasetin amacı da medyada yoğun bir şekilde yer alabilmektir. Yoğunluk zamanının sınırlılığı ile de bağlantılıdır. Bu konjonktür içerisinde medya, çok unsurlu özelliği sayesinde siyasilerin ve siyasetin tek tercih alanıdır. Medya seçim dönemlerinde konjonktüre uygun haberler sayesinde, karar verici, editoryal süreçlerin öncülüğünde, yayınlarını siyasilerin boy gösterdiği, rıza üretiminin hedeflendiği, fikir dönüşümünü amaçlar bir şekilde kurgulamakta ve sunmaktadır. Temel amaç kamuoyu oluşturmaktır. Kamuoyu oluşturmaktan maksat ise bir topluluğu istenilen değerler doğrultusunda yönlendirmektir. Seçim dönemlerinde partiler ve adaylarının seçmen ile medya üzerinden iletişime geçmeleri kamuoyu oluşturmayı amaçlarken bu durum farklı bir kavramı da doğurmaktadır. “Gündemi belirlemek”. Gündemi belirlemek medyada etkinlik mücadelesi içerisinde var olan bir tutumdur. Gündem belirleme ifadesi, farkındalık yaratma, haberdar olma gibi bilişsel düzeylerde kalırken kamuoyu oluşturma sayesinde tutumlarda, davranışlarda ve seçim tercihlerinde değişiklikler sağlanmak amaçlanır ve bu durum davranışsal ve duygusal değişiklikler ile ilgilidir (Yüksel,2007). Gerek kamuoyu oluşturmak ve gerekse gündemi belirlemek için siyaset dili, medya gücü ve ideoloji baskın bir şekilde kullanılmaktadır.

Medyanın bir güç olarak kullanılması ve medyada etkin olma mücadelesi kapsamında, sermaye tekellerinin de siyasi alanda söz sahibi olma istekleri, medya şirketlerine olan ilgiyi arttırmaktadır. Ekonomik alanda yaşanan tekelleşmeler, dördüncü güç olarak değerlendirilen ve toplumsal yapının da şekillenmesinde önem arz eden medya şirketlerinin tek elde şekillenmesine yol açmaktadır. Demokratik bakış açısı ve liberal yaklaşımda medyanın tek elde şekillenmesi, anti demokratik bir oluşum olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda medya sahibi kişilerin ideolojileri ve bakış açıları ister istemez sahip olunan medya kaynakları üzerinden topluma aktetilmeye çalışılmaktadır. Medya şirketlerinin çalışanları, paydaşları benzer bakış açısına sahip olmak gibi bir zorunluluk hissetmektedir. Bu noktada önemli olan devletin demokratik yatay eşitlik prensibinden hareketle bahsi geçen medya organlarına karşı eşit haklar ve eşit ödevler yüklemesidir. Eşit fırsatlar yaratmasıdır.

Sonuç

Demokratik değerlerin kıyasıya savunulduğu bir ortamda insan unsurunu yönlendirmek, tercihleri üzerinde etkili olabilmek, ideolojik etki altına almak, ancak rızanın yaratılması ile mümkün olacaktır. Rızanın yaratılması için söylem bu noktada önemli bir argümandır. Söylem sübjektif bir uygulamadır. Sübjektif uygulamalar bireysel farklılıklara, farklı yorum ve tercihlere kapı aralamaktadır. Farklılıklar çeşitliliği getirirken çeşitlilik, analize muhtaç, yönlendirmeye açık uygulamaların görülmesinin sebebi olmaktadır. 21. Yüzyıl söylemin etkinliğinin ve çeşitliliğinin yoğun olarak görüldüğü bir dönem olarak ideolojinin gücüne katkı sunmaktadır.

Bu sayede ideolojinin sonu beklentisi, ideolojinin söylemin içerisindeki varlığı sayesinde mümkün gözükmemektedir. Söylemin, hayatın pratiklerinde yaşanıyor olması da bunun önemli nedenlerinden biridir. Aynı paralelde ön yargısız düşüncelerin de yok olma ihtimali dil, ideoloji ve sembol bağlamında, söylemin aracılığında, en az ideolojinin sonunun beklentisi kadar imkânsız görünmektedir.

Dilin ideoloji ile birleştiği söylemde iktidar ve muhalefet temsilcileri farklı beklentilere sahip olur. İktidar, söylemi, konumunu devam ettirmek amacıyla kullanırken muhalefetin amacı ise temelde iktidarı yerinden etmek ve iktidarı ele geçirmektir. Söylem bazen iktidarın itici gücü olurken bazende muhalefetin iktidarı alaşağı edebildiği en güçlü silah haline gelir. Çünkü söylem bilgiyi, gücü, hâkimiyeti ve buna bağlı otoriteyi barındırır. Söylemin barındırdığı ideolojinin seçim meydanlarındaki varlığı doğru ve yanlış olduğu söylenen fikirlerin beyanı içerisinde gizlidir. Çok zaman ideoloji, doğru ve yanlış olarak nitelendirilen olguların yansıtılmasının arkasındaki düşüncedir. Bu tarz düşüncelerin yoğun olarak ifade edildiği ve Althusser'in deyiimiyle hayat bulan, "ideoloji her yerdedir" yaklaşımının tezahür ettiği alanların başında seçim meydanları ve miting alanları gelmektedir. Miting alanlarının vazgeçilmezi olan bayrak, flama, afiş gibi araçlar ise ideolojinin söylem dışında sergilendiği sembollerdir. Bu sembollerin dışında mekânlar da çoğu zaman seçim dönemlerine dair semboller haline gelebilir. Farklı partilerin mitinglerini yaptıkları alanlar artık o partinin temsili birer sembol mekânı olur. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası birlik ve bütünlüğün temsili mekânı haline gelen "Yenikapı" aynı amacın sembol ismi olarak devam eden süreçte kullanılmıştır ve "Yenikapı Ruh" şeklinde söylemleştirilmeye devam edilmektedir. Yoğun bir kitle hareketini de temsil eden bu "ruh" arkasına aldığı halk kitleleri ile hayat bulmuştur. Bu da arkasına kitleleri alamayan hiçbir ideolojinin ve hiçbir hareketin yaşama şansının olmayacağını bir göstergesidir.

Kitlelerin ideoloji ile olan etkileşiminde ideolojilerin birbirlerine karşı var ettiği farklı bir stratejide "ötekileştirme"dir. Ötekileştirme stratejisi partilerin birbirlerine karşı tutumlarında ve özellikle seçim dönemlerinde, parti propagandalarının yapıldığı seçim meydanlarında ve medya organlarında görülür. Medya organlarındaki ötekileştirme stratejisi iki yönde çalışır. Medya organları, ideolojik tutumlarına karşı bir duruşu temsil eden partiler için bir ötekileştirme stratejisi güderken aynı zamanda karşı ideolojiyi savunan medya unsurlarına karşı da bir ötekileştirme stratejisi sergiler. Siyasal iktidara karşı muhalif tutumuyla bilinen Hürriyet Gazetesi, siyasi iktidarın yayın organı olarak bilinen Yenişafak Gazetesini ötekileştirmeye, onun haberlerini etkisizleştirmeye çalışırken Yenişafak da değişen rollerde aynı stratejiyi Hürriyet Gazetesine karşı uygulayabilir. Örneğin 2015 yılı genel seçimlerinde "Oy ve Ötesi" adlı sivil toplum örgütü üzerinden ele alınan 4 Haziran 2015 tarihli Hürriyet Gazetesi haberinde bu oluşum "bağımsız, gönüllülük esasına göre kurulmuş, demokratik ve adil bir seçim" hedefiyle yola çıkan bir örgüt olarak olumlanırken aynı örgüt 4 Haziran 2015 tarihli Yenişafak Gazetesinde "şabibe çeteleri, Avrupa ve Amerika tarafından maddi anlamda desteklenen örgütler" olarak tanımlanmıştır. Bu strateji gazeteler özelinde medyanın ideolojik yaklaşımı ile ilgilidir. Bu tür stratejilerin uygulayıcıları partiler için siyasi liderler, gazeteler

için ise editoryal yönetim ve gazete sahipleridir. Bu tür uygulamaları yapanlar lider konumundadırlar. Lider konumundaki kişilerin uygulamaları maddi ve manevi değişenleri hedef alır. İnsanın maddi ve manevi değerleri üzerinden sergilenen uygulamaların amacı her uygulayıcının kendi penceresinden kalıcılığı ve sürekliliği yakalamasıdır. Bunun için fikir değiştiren, dönüştüren ve farklı değerler yaratan bir algıyı yaratmak önemlidir.

Kaynakça

- Akert, R., Aronson, E., and Wilson, T. (2012). *Sosyal psikoloji*. (Çev. O. Gündüz). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Aydar, H. ve Ulutaş, İ.(2010). *Dilin kökeni: Kuran'ı Kerim ve diğer kutsal kitaplara göre dil olgusu*. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 5(4).
- Aydın, M. (2007). *Dil bilim el kitabı, temel kavramlar ve konular*. İstanbul: 3 F Yayınevi.
- Cassirer, E. (2011). *Sembol kavramının doğası*. (Çev. M. Köktürk). Ankara: Hece Yayınları.
- Çoban, B. (Ed.). (2015). *Söylem ve ideoloji*. İstanbul: Su Yayınevi.
- Eagleton, T. (2015). *İdeoloji*. (Çev. M. Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erdener, E. (2009). *Vygotsky'nin düşünce ve dil gelişimi üzerine görüşleri: Piaget'e eleştirel bir bakış*. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi. 7(1). 85,103.
- Gibson, C. (2016). *Semboller nasıl okunur*. (Çev. C. Alpan). İstanbul: Yem Yayın.
- Giddens, A. (Ed. C. Güzel). (2013). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Kazancı, M. (2006). *Althusser, ideoloji ve ideoloji ile ilgili son söz*. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi. (24). 1-7.
- Neuman, W.L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri I*. (Çev. S. Özge). Ankara: Yayın Odası.
- Özkan, M. (2009). *İnsan, iletişim ve dil*. İstanbul: Akademik Kitapları.
- Renan, E. (2011). *Dilin kökeni üzerine*. (Çev. A. Altınörs). İstanbul: Bilge Kültür Sanat
- Sakin, D. (2014). *Dil ve düşünce ilişkisi sorunu*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saussure, F.D. (1998). *Genel dilbilim dersleri*. (Çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual.
- Şenel, A. (2008). *Siyasal düşünceler tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tuna, S. (2006). *Vygotsky ve Piaget'de düşünme/düşünce ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Vendryes, J. (2001). *Dil ve düşünce*. (Çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual.
- Yaşar, F. (2014). *Dil ve düşünce üzerine mantıksal bir analiz*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksel, E. (2007). "Kamuoyu oluşturma" ve "gündem belirleme" kavramları nerede kesişmekte, nerede ayrılmaktadır? *Anadolu üniversitesi siyasal bilimler dergisi*. (1). 1.

KUVVET KULLANMA HUKUKU AÇISINDAN FIRAT KALKANI OPERASYONU

Fatma TAŞDEMİR* - Adem ÖZER**

Öz

11 Eylül 2001'deki trajik terör saldırılarından bu yana devlet uygulamalarında ve doktrinde BM Andlaşması md.51'de yer alan meşru müdafaa hakkının daha esnek bir yorumu kabul görmektedir. IŞİD gibi devlet-dışı bir aktör tarafından gerçekleştirilen eylemlerin bir silahlı saldırı seviyesine ulaşabileceği kabul edilmektedir. Hatta eylemleri bir başka devlete izafe edilmese bile, "yönetilemeyen alan" ve "aciziyet" ya da "isteksizlik" ölçütleri çerçevesinde devlet-dışı aktörlere karşı meşru müdafaa hakkı kullanılabilir. Nitekim 22 Eylül 2014 tarihinden bu yana ABD ve Rusya tarafından IŞİD'e karşı Suriye ve Irak topraklarında gerçekleştirilen askeri müdahaleleri meşrulaştırmak için bu dayanaklar sıkça kullanılmaktadır. Türkiye'nin de Fırat Kalkanı Operasyonunu meşru müdafaa hakkının bu geniş yorumuna dayanarak izah etmesine hiçbir engel yoktur. Kuvvet kullanma normlarının aşındığı bir dönemden geçerken Türkiye'nin "sınırlarını, vatandaşlarını ve bekasını" korumak için gerçekleştirdiği Fırat Kalkanının Uluslararası Hukuk açısından meşruiyetini araştırmak "zorlama" bir çaba gibi gelebilir. Ancak gelecekte olası yaptırımlara maruz kalmamak için; haklarımızı dünyaya duyurmak ve bunları garanti altına almak için bu gayreti göstermek zorundayız.

Anahtar Kelimeler: Meşru Müdafaa, Yönetilemeyen Alan, Devam Eden Çatışma Argümanı, Olayların Birikimi Teorisi, İsteksizlik ve Aciziyet Testi

THE OPERATION EUPHRATES SHIELD FROM THE PERSPECTIVE OF USE OF FORCE LAW

Abstract

Since the tragic terrorist attacks on September 11, 2001, a more flexible interpretation of the right to self-defense under Article 51 of the UN Charter has been applied by the state practice and the doctrine. It is affirmed that actions carried out by non-state actors such as ISIS can reach the level of armed attack. Even its actions are not attributed to another state, the right to self-defense can be used against non-state actors by using the criteria of "ungoverned space" and "unwilling" or "unable" test. Since September 22, 2014, these justifications have been frequently used by the US and Russia to legitimize the military interventions against the ISIS in Syria and Iraq. Thus, Turkey can also use the same argument to explain the Operation Euphrates Shield by employing this broad interpretation of the right to self-defense. The norms of use of force have been eroded, and it may seem like a "debatable effort to investigate the legitimacy of the Euphrates' Shield in International Law, to protect Turkey's "borders,

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, tfatma@gazi.edu.tr

** Arş. Gör., Gazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, ademmozerr@gmail.com

citizens and continuity". However, in order not to be exposed to possible sanctions in the future, we have to proclaim our rights to the world and to guarantee them.

Keywords: *Self-defense, Ungoverned Space, Ongoing Conflict Argument, Accumulation of events Theory, Unwilling and Unable Test*

Giriş

Mart 2011’de Suriye’de sosyo-ekonomik ve siyasal reformlara yönelik başlayan protesto hareketleri, Esad’ın vermiş olduğu tepki ile iç savaşa dönüşmüştür (Haran, 2016:1). Altı yılı aşkındır devam eden iç savaş/vekâlet savaşı Suriyelilerin hayatları için büyük etki doğurmuştur. Yaklaşık 400,000’den fazla insanın ölmesine (Hudson, 2016), iç savaş öncesi 22 milyon olan Suriye nüfusunun 6,3 milyonunun yerinden edilmesine, 13,5 milyondan fazla Suriyelinin insani yardıma muhtaç olmasına neden olmuştur (Humud, Blanchard ve Nikitin, 2017: 1). Suriye iç savaşı şiddet enstrümanlarının yaygınlaşmasına, ekonominin çökmesine, doğal kaynaklarının çoğunun aşırılık yanlısı grupların eline geçmesine, mezhepçiliğe, radikalleşmeye, altyapının çökmesine ve ulusal ve küresel aktörlerin bölgede çeşitlenmesine yol açmıştır (The Syrian Conflict, 2016:8).

Suriye iç savaşına bölgesel ve küresel aktörlerin dâhil olmasıyla sorun nitelik değiştirerek uluslararasılaşmıştır. İç savaşın ülke geneline yayılması ve Esad rejiminin otoritesini yitirmesi “yönetilemeyen alanların” ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yönetilemeyen alanda ortaya çıkan terör ve terör örgütleri ya küresel cihadizm ya da cihad dışı terörizm ve suç şebekeleri için üsler sağlamıştır (Taylor, 2016: 5). Böyle bir ortamda bir yandan IŞİD ortaya çıkmış ve küresel bir terör örgütü olarak belirmiş öte yandan Kürdistan İşçi Partisi (PKK)’nin Suriye kolu olan PYD, 13 Kasım 2013’de özerklik ilan ederek Türkiye sınır hattında Kuzey Irak benzeri yeni bir Kürt özerk bölgesi şekillendirmeye girişmiştir.

Suriye iç savaşının etkilerine doğrudan muhatap olan Türkiye, bilhassa 2013’ten bu yana ülke genelinde meydana gelen terör saldırıları sonucu, 24 Ağustos 2016’da Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile beraber Suriye’de Fırat Kalkanı olarak isimlendirilen askeri bir operasyon başlatmıştır. Ak Parti Hükümeti operasyonun amacını; Türkiye’nin güney sınırlarını terörist faaliyetlerden ve saldırılardan korumak, Suriye topraklarının bölünmesine ve parçalanmasına ve sınır bölgesinde PYD’nin koridor açmasına engel olmak şeklinde üç kırmızıçizgi üzerine oturmuştur (Turkey sets 3 red lines, 2016). Bu noktada Fırat Kalkanı Operasyonun uluslararası hukuk açısından meşruiyeti sorunu gündeme gelmektedir.

Bu çalışmada Fırat Kalkanı Operasyonu’nun (FKO) kuvvet kullanma hukuku-*jus ad bellum*- açısından meşruiyeti sorunu ele alınacaktır. Çalışmada Operasyonun silahlı çatışmalar hukuku -*jus in bello*- açısından bir değerlendirmesi yapılmayacaktır. Bu bağlamda ilk olarak Operasyona ilişkin genel bilgiler verilecektir. İkinci olarak, FKO, Birleşmiş BM Güvenlik Konseyi’nin terörle mücadele çerçevesinde aldığı 1373 (2001), 2170 (2014) ve 2178 (2014) sayılı kararları (Çakar,2016) çerçevesinde değerlendirilecektir. Üçüncü olarak, FKO, BM Andlaşması md. 51’deki meşru müdafaa hakkının koşulları çerçevesinde derinlemesine analiz edilecektir. Son

olarak ise FKO'nun meşrulaştırılmasında “davetle müdahale” doktrinine dayanılıp dayanılmayacağı sorgulanacaktır.

1. FIRAT KALKANI OPERASYONU

24 Ağustos 2016 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Müşterek Özel Görev Kuvveti ve koalisyon hava kuvvetleri tarafından Suriye'nin Halep kentine bağlı Cerablus bölgesini selevi cihadist bir örgüt olan IŞİD unsurlarından temizlenmesi amacıyla başlatılan FKO'ya Sultan Murad Tugayı, Şamlılar Cephesi, Feylak eş-Şam, Ceyş el-Nasr, Ceyş el-Tahrir, Hamza Fırkası, Liva el-Mutasım, Nureddin Zengi Tugayı, 13. Tümen ve Liva Sukur el-Cebel'den oluşan muhalif unsurlar katılmıştır (Acun, 2016; Şen, 2015).

FKO'ya katılan Muhalif Gruplar	Kuruluş	Bağlantılar	Nerede varlık gösteriyorlar
Sultan Murad Tugayı	2015	Türkmenler	Kuzey Halep
Şamlılar Cephesi	2014	Özgür Suriye Ordusu	Kuzey Halep
Feylak eş-Şam,	2014	Müslüman Kardeşler	Halep, Humus, İdlip, Hama, Lazkiye
Ceyş el-Nasr	2015	Özgür Suriye Ordusu	Hama
Ceyş el-Tahrir	2016	Özgür Suriye Ordusu	İdlip, Lazkiye, Kuzey Hama
Hamza Fırkası	2016	Özgür Suriye Ordusu	Halep, Mare
Liva el-Mutasım	2013	Özgür Suriye Ordusu	Kuzey Halep
Nureddin Zengi Tugayı	2011	Suudi Arabistan	Halep
13. Tümen	2013	Özgür Suriye Ordusu	İdlip, Halep, Hama
Liva Sukur el-Cebel	2012	Özgür Suriye Ordusu	İdlip, Halep, Lazkiye

Şekil 1: Fırat Kalkanı Operasyonuna Katılan Muhalif Grupların Kuruluşları, Bağlantıları ve Etkin Olduğu Yerler(Fırat Kalkanı Operasyonu'na katılan Önemli Muhalif Gruplar, 2017)

Operasyonun hedefleri ve amaçları, sınır hattımızın terör unsurlarından temizlenmesi, IŞİD ile mücadelede koalisyon güçlerine destek verilmesi olarak belirtilse de operasyonun taktiksel ve stratejik düzeyde farklılaşan hedef ve amaçları vardır (Orhan, 2016b:17-18): IŞİD'i sınır bölgesinden uzaklaştırarak vatandaşların güvenliğini ve emniyetini sağlamak, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini sağlamak, Türk Silahlı Kuvvetleri için kamuoyu desteğini sağlamak, uluslararası diyalogu sağlamak, uluslararası medyayı terörle mücadelede kendi lehine çevirmek (Jager, 2016), PYD/YPG (Halk Koruma Birlikleri)'nin Suriye'nin kuzeyinde kontrol altına aldığı bölgeleri birleştirerek fiili olarak özerk bir bölge oluşturmasını engellemek, Türkiye'nin uzun vadede Ortadoğu ve Arap dünyasına ulaşımını garanti altına almak, Suriye'nin siyasi çözüm masasındaki konumunu güçlendirmek (Orhan, 2016a:3-4), Suriye'nin kuzeyinde oluşturulacak 40 km. genişliğinde, 90 km. uzunluğunda “güvenli bölge” oluşturmak (Tharoor,2016) ile Türkiye'ye yönelik Su-

riyeli sığınmacı akınlarını önlemek ve Türkiye’de bulunan Suriyelilerin geri dönüşüne imkân hazırlamaktır. Oluşturulan güvenli bölge ile Suriye’de oluşturulan iki kantonun bağlantısının kesilmesi ve Operasyon ile Suriye’nin toprak bütünlüğünün sağlanması ve terörizmin yayılmasının önlenmesi amaçlanmaktadır.

İŞİD’in Suriye sınırında bulunan Türk yerleşim yerlerini bombalaması, canlı bombalar ve saldırılarla Türk vatandaşlarını hedef alması(Gaziantep, Atatürk Havaalanı saldırısı bunlardan bazıları) ve Suriye’nin kuzeyinde YPG’nin etkinliğini arttırması ve kantonlar oluşturması (Leigh, 2014) ile operasyonun yapılması zaruri hale gelmiştir. Türkiye’nin “yaşamsal çıkarlarını ve varlığını” tehdit eden bu gelişmeler ve uğradığı ülkesel saldırılar karşısında Türkiye “son çare” olarak kuvvet kullanma seçeneğine başvurmuştur. Türkiye’nin askeri müdahalesinin “zamanlama” bakımından (*ratione temporis*) beklenenden geç olduğu düşünülse de aşağıdaki faktörler bu durum üzerinde etkin rol oynamıştır:

1. Türkiye’nin Suriye krizinde bölgesel ve küresel aktörlerin(ABD-Rusya-İran) doğrudan müdahil olmasını beklemesi; Türkiye’nin Esad’ın tasfiyesi ve İŞİD’in temizlenmesi gibi bir yükün altına tümüyle girme seçeneğini reddetmesi; 15 Temmuz 2016’da gerçekleştirilen darbe girişimi ve girişimin bastırılmasıyla askeri bürokrasinin tasfiye edilmesi ve ordunun sivil inisiyatifin kontrolüne geçmesi(Duran, 2016)
2. 24 Kasım 2015 tarihinde Türk Hava Kuvvetleri’ne ait olan F-16C savaş uçağının sınır ihlali nedeniyle Rus Sukhoi Su-24 Fencer savaş uçağını düşürmesi(Henry, 2016:9);
3. Darbe girişimi sonrası FETÖ lideri Fetullah Gülen’in iadesi ve Suriye’nin kuzeyinde varlık gösteren PYD’yi ABD’nin terör örgütü olarak görmemesi(Pothecary, 2016:3-4);
4. Türkiye iç siyasetindeki dinamiklerin gündemi meşgul etmesi(1-19 Ocak MİT tırları hadisesi, 17-25 Aralık olayları, yerel ve genel seçimler)(Oğur, 2016).

Belli temel amaçlar ekseninde hayatiyet kazanan Fırat Kalkanı Operasyonu’nun “yer” bakımından (*ratione loci*) sınırları tam olarak belirlenmemiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç: “Fırat Kalkanı harekâtının amacı bellidir. Oradaki terör belasını Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını rahatsız etmeyecek noktaya geriletilinceye kadar sürecektir” (Dışişleri Bakanlığı, 2016) diyerek bu belirsizliği teyit etmiştir.

Üç aşamadan oluşan Fırat Kalkanı Operasyonunun birinci aşaması sınır hattının İŞİD unsurlarından temizlenmesiydi. Türk Ordusu destekli ÖSO’ya bağlı güçlerin Cerablus’u alarak sınır hattı üzerinden Çobanbey’e ulaşmasıyla ilk aşama başarı ile tamamlanmış ve İŞİD ile Türkiye arasındaki sınırdaşlığa son verilmiştir. Operasyonun ikinci aşaması fiili güvenli bölgenin güneye doğru derinlik kazandırılmasıydı. Bu çerçevede Türkiye, ÖSO’ya destek vererek operasyona doğrudan müdahil olmuş, Cerablus-Azez arasındaki köyler ve kasabalar İŞİD’den kurtarılmıştır. Operasyonun birinci ve ikinci aşamasından sonra çok sayıda Suriyeli mülteci güvenli alanlara yerleştirilmiş, ayrıca yerinden edilmiş çok sayıda Cerabluslunun evlerine geri dönmesine olanak sağlanmıştır. Fırat Kalkanı Operasyonunun üçüncü aşaması ise ilk etapta Halep’in kapısı olan el-Bab’ın İŞİD’in elinden kurtarılması olarak açıklanmıştır. El-Bab, Sünni-Arap nüfusunun yoğun yaşadığı stratejik açıdan çok önemli bir bölgedir. El-

Bab'ı ele geçiren güç batıda Afrin, doğuda Rakka ve Münbiç ve güneyde de Halep şehir merkezine ulaşmak için çok kritik bir köprübaşı ele geçirmiş olacaktır (Euphrates Shields Operation, 2016:2-3). Fırat Kalkanı Operasyonun "yer" bakımından El-Bab ile sınırlı kalıp kalmayacağını Trump yönetiminin sahada hangi aktörlerle işbirliği yapma tercihi belirleyecektir (El-Bab sonrası, 2017). Bu aşama dengelerin değiştiği kritik bir aşama olacağına benzemektedir. Nitekim Rusya'nın açık desteği ile PYD Münbiç'i Esad rejimine teslim etmiş ve ABD bu duruma zımni destek vermiştir (PYD Münbiç'i Rejime...,2017). El Bab'ın güneyinden Münbiç'e uzanan koridoru alan Esad rejimi Münbiç ile kurduğu bağlantı üzerinden PYD ile yeni bir ittifak oluşturmuştur. Böylece PYD, Türkiye-ÖSO güçleri ile arasında bir tampon bölge kurmuş ve Türkiye'nin Münbiç'e girmesini engellemiştir (Münbiç'te PYD eliyle Bayrak Savaşı, 2017). Rakka operasyonuna Türkiye'nin mi yoksa PKK/PYD'nin mi katılacağı, Donald Trump'ın İŞİD ile mücadele stratejisini açıklaması ile netleşecektir.

Görüldüğü üzere Suriye'de iç savaş farklı dinamiklerle devam etmekte ve farklı güç mücadelelerine sahne olmaktadır. İç savaşın vermiş olduğu yıkım ve ihlaller insanlığın dramı olarak ortaya çıkmaktadır. Suriye'deki iç savaşın sonlandırılması ve siyasi bir çözüm arayışı devam etmektedir (Orhan, 2016c). Suriye'deki çatışmaların sonlandırılması için 23-24 Ocak 2017'de düzenlenen Astana toplantısına Türkiye, Rusya, İran, ABD, Esad Rejimi ve Suriye askeri muhalefeti katılmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararına uygun olarak müzakere süreci yeniden başlatılmış; BM Güvenlik Konseyi tarafından desteklenen 2236 (2016) sayılı karar çerçevesinde ateşkes rejiminin güçlendirilmesine karar verilmiştir. Ateşkesi gözlemlemek için de Türkiye, İran ve Rusya üçlü bir görev gücü oluşturulmuştur (Astana Bildirgesinin tam metni, 2017). Esad rejimi ve muhalifler arasındaki dolaylı görüşmeler BM gazetisinde 23 Şubat-3 Mart 2017 tarihleri arasında Cenevre'de gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, müzakereler neticesinde Suriye'de tam yetkili bir geçiş yönetimi kurulmasını, bu yönetimin anayasayı hazırlamasını, ardından ülkeyi adil seçimlere götürmeyi öngören BM Güvenlik Konseyinin 2254 sayılı kararda çizilen yol haritası çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ancak Cenevre 4'te bir dönüm noktası teşkil edecek gelişmeler kaydedilmemiştir (Suriye Konulu Cenevre..., 2017). Cenevre ve Astana'da devam eden diplomatik görüşmeler uzun süre devam edeceğine benzemektedir.

2. FIRAT KALKANI OPERASYONU'NUN ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN MEŞRUIYETİ

Türkiye'nin gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı Operasyonu uluslararası hukuka uygun olup bu konudaki ana argümanlarımız şunlar olabilir: i) BM Güvenlik Konseyi'nin İŞİD ile mücadelede almış olduğu 1373 (2001), 2170 (2014) ve 2178 (2014) sayılı kararlar; ii) BM Andlaşması md. 51 çerçevesinde meşru müdafaa hakkı; iii) Davetle müdahale doktrini.

2.1. BM Güvenlik Konseyi Kararları ve Fırat Kalkanı Operasyonu

BM Andlaşması'nın "Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Durumunda Yapılacak Hareket" başlığını taşıyan VII. Bölümünde düzenlenen kolektif güvenlik sistemi terörizmle mücadelede etkin bir mekanizma sağlamaktadır. Bu mekanizmanın hare-

kete geçebilmesi için öncelikle Güvenlik Konseyi'nin, md. 39 çerçevesinde terörizm eylemleri nedeniyle barışın tehdit edildiği, bozulduğu veya bir saldırı eyleminin gerçekleştiğini tespit etmesi gereklidir. Güvenlik Konseyi bu saptamayı yaptıktan sonra md. 41 çerçevesinde kuvvet kullanılmasını gerektirmeyen ekonomik ve diplomatik yaptırımlar uygulanmasına karar verebileceği gibi bu tür yaptırımların uygun olmadığı veya olmayacağına kanaat getirmesi halinde md. 42 çerçevesinde kara, hava ve deniz kuvvetleri aracılığıyla gerekli gördüğü kuvvet kullanılmasını içeren tedbirlerin alınmasına da karar verebilecektir. Günümüze kadar BM Güvenlik Konseyi terörizmi defalarca md. 39 çerçevesinde “uluslararası barış ve güvenliğe yönelik bir tehdit” olarak nitelendirmiştir(S/RES/1054 (1996); S/RES/1189 (1998); S/RES/1267 (1999); S/RES/1368 (2001); S/RES/1373 (2001); S/RES/1377 (2001); S/RES/1435 (2002); bkz. Greenwood, 2002a:303). Ancak uluslararası barış ve güvenliğe yönelik terör tehdidini ortadan kaldırmak için hiçbir zaman kolektif güvenlik mekanizmasını işletmemiştir. Nitekim BM Güvenlik Konseyi'nin 1373 (UNSC/RES/1373(2001), 2170 (UNSC/RES/2170) ve 2178 (UNSC/RES/2178 (2014) sayılı kararları, terörizmle mücadelede küresel işbirliğinin gerekliliği üzerine devletleri ortak bir paydada hareket etmeye davet etmekte ancak kolektif güvenlik sistemini işletmemektedir.

Söz konusu kararlara biraz daha yakından baktığımızda *1373 (2001) sayılı karar*, Terörün doğrudan ya da dolaylı olarak desteklenmesinin engellenmesini öngörmektedir. Bu doğrultuda ilgili kararda; terörün finanse edilmesi, teröristlerin ve teröre destek verenlerin mal varlıklarının dondurulması, sınırlardan yasa dışı giriş ve çıkış kontrollerinin sıkılaştırılması, teröristlerin ya da terörist şebekelerinin hareketlerine, taklit edilmiş seyahat belgelerinin taklit edilebilirliğinin engellenmesi hususunda devletlere bir takım yükümlülükler yüklemektedir.

2170 (2014) sayılı karar; Irak'ta ve Suriye'de varlık gösteren IŞİD, El-Nusra, El-Kaide ve onunla ilişkili ekstremist gruplar tarafından gerçekleştirilen yoğun ve geniş çaplı insan hakları ihlallerinin kınanmasını öngörmektedir. Ayrıca karar, Irak ve Suriye'de bulunan radikal gruplara karşı finansal yaptırımların yanı sıra bu gruplara mensubiyeti bulunan kişileri de uluslararası yaptırımlara tabi tutmaktadır.

2178 (2014) sayılı karar; radikal ve cihadist örgütlere yabancı terörist savaşçıların katılmasını engelleme amacı taşımaktadır. Kararda ilk defa “*yabancı terörist savaşçı*” tanımı yapılmış, hukuki bir mevzuata tabi tutulmuştur. Kararda küresel terörizmin soruşturulması, kovuşturulması ve önlenmesinde devletlere bir takım sorumluluklar yüklenmiştir. Karar yabancı terörist savaşçılara ilişkin küresel işbirliğinin gerekliliği üzerine devletleri ortak bir paydada hareket etmeye davet ederken, devletlerin terörizmle mücadele ederken uluslararası insancıl hukuka bağlılığını ve kişi hak ve özgürlüklerine bağlı kalmasını öncelemektedir. Yabancı terörist savaşçıların IŞİD, El-Nusra ve El-Kaide gibi radikal gruplara katılımını engelleme adına bir dizi tedbirler alınmıştır: Söz konusu örgüt ve grupların finansal desteğinin kesilmesi; örgüte katılımın engellenmesi; örgütün silahsızlandırılması; sınır kontrollerinin yapılması; ülkeye giriş-çıkışların ya da transit geçişlerin engellenmesi; terör eylemine kışkırtmak için internetin kullanımı ve teröristlerin terör eylemlerine destek için teknolojiyi kullanmalarına engel olunması gibi tedbirleri içermektedir.

Sonuç olarak 2170 (2014) ve 2178 (2014) sayılı BM Güvenlik Konseyi'nin IŞİD ile mücadelede almış olduğu spesifik kararlar, üye devletlere IŞİD'e karşı askeri güç kullanmasına izin-yetki vermemektedir (Kaya, 2017a). Bununla birlikte Türkiye'nin Fırat Kalkanı Operasyonu'nda BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararlarına atfı yapması, operasyonun hukuki meşruiyetini arttıracak ve terörizmle mücadele, koloniyonun bir parçası olan Türkiye'nin IŞİD ile mücadelesinde uluslararası destek kazanmasına hizmet edecektir.

Fırat Kalkanı Operasyonu'nun kalbini “meşru müdafaa” hakkı oluşturmaktadır.

2.2. Meşru Müdafaa Hakkı ve Fırat Kalkanı Operasyonu

Modern uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağı BM Andlaşması md. 2(4)'te somutlaşmış olup bu yasak şu şekilde düzenlenmiştir: “Teşkilata üye devletler milletlerarası münasebetlerinde gerek bir başka devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile telif edilemeyecek herhangi bir surette, tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar.” Bu yasak günümüzde “jus cogens(peremptory norm)” kuralların temel bir ilkesi olarak kabul edilmektedir (Crawford, 1979:106; Dinstein, 2005:99; Simma, 1999:3). Yasak, terör örgütleri gibi devlet-dışı aktörlerin eylemlerini kapsamamaktadır (Arend ve Beck, 1993:146). Dolayısıyla silahlı devlet-dışı gruplar başka silahlı gruplara karşı ya da hükümet otoritesine karşı serbestçe kuvvet kullanabilmekte ve BM Andlaşması md. 2/4'ü ihlal etmiş olmamaktadır (Arend ve Beck, 1993:146).

Kuvvet kullanma yasağının tek istisnası vardır o da BM Andlaşması md. 51'de yer alan meşru müdafaa hakkıdır. Md. 51 şu şekildedir: “Bu Andlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da kolektif meşru müdafaa hakkına hanel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Andlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez”.

Geçici bir hak olarak ortaya çıkan meşru müdafaa hakkını (Schacter, 1986a:132) meşru bir şekilde ifa edebilmek için öncelikle son çare olarak “silahlı saldırıya” mukabil bir yanıt niteliği taşımalıdır (Greenwood, 2015b: prg.7). Ancak silahlı saldırı kavramı BM Andlaşması'nda tanımlanmamış, BM Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1974 tarihli 3314 sayılı “Saldırının Tanımına İlişkin Kararı”¹ silahlı saldırının tanımından öte saldırganlığı tanımlamış olsa da kararın 3.maddesi kavramın geniş yorumlanmasına olanak tanımaktadır. Silahlı saldırı devlet tarafından yapılabileceği gibi devlet dışı bir aktör tarafından yapılması da mümkündür ve bu durum mağdur devletin meşru müdafaa hakkına hanel getirmez (Kaya, 2016b).

24 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen ve halen devam etmekte olan Fırat Kalkanı Operasyonunu BM Andlaşması'nın md. 51'de yer alan “doğal ve otonom bir hak” (Schacter, 1989:259; Wood, 2013:355) olan meşru müdafaa hakkının koşul-

1 3314 sayılı ‘Saldırının Tanımına İlişkin Karar’ın Türkçe çevirisi için bkz.(Gündüz, 2009:121); Kararın İngilizce orijinal hali için bkz. UNGA/RES./No. 3314 (XXIX), 14 December 1974

ları çerçevesinde analiz ettiğimizde temel soru Türkiye'ye karşı Esad Rejimi, IŞİD/DEAŞ ve PKK/PYD kaynaklı bir "silahlı saldırının" gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğidir.

2.2.1. Silahlı saldırının varlığı

Öncelikle Esad Rejimi Türkiye'ye karşı doğrudan şimdiye kadar bir silahlı saldırı gerçekleştirilmemiştir. Suriye kaynaklı mülteci akını en çok Türkiye'yi etkilemekte ve istikrarsızlaştırmakla birlikte bir "silahlı saldırı" olarak değerlendirilmemektedir (Schmitt, 2013:747). Buna karşılık devlet dışı aktör olarak zuhur eden IŞİD'in eylemleri açısından meseleyi ele aldığımızda ise; IŞİD, Türkiye'ye yönelik çok sayıda "ülkesel" terör saldırılarında bulunmuştur. Bu saldırılardan bazıları şunlardır: 6 Ocak 2015 Sultanahmet'te bombalı saldırı, 18 Mayıs 2015 Adana ve Mersin'de Halkların Demokratik Partisi (HDP)'ne yapılan bombalı saldırı, 20 Temmuz 2015 Suruç saldırısı, 10 Ekim 2015 Ankara Patlaması, 19 Mart 2016 Taksim saldırısı, 1 Mayıs 2016 Gaziantep Şehitkâmil ilçesi saldırısı, 28 Haziran 2016 Atatürk Havalimanı saldırısı, 20 Ağustos 2016 Gaziantep Şahinbey ilçesindeki bir düğündeki saldırı ve 1 Ocak 2016 Ortaköy Reina'daki silahlı saldırı. IŞİD'in silahlı saldırıları yalnızca canlı bomba eylemleri ile sınırlı kalmamış, muhtelif zamanlarda Suriye'nin kuzeyinde kontrol ettiği bölgelerden, Türkiye sınırındaki Türk topraklarına (Kilis ve Gaziantep) füze/roket saldırılarında da bulunmuştur (Erkmen, 2016).

IŞİD Türkiye'yi hedef alan silahlı saldırılarını: i) Türkiye'nin düşman bir rejime sahip olması; ii) Türkiye'nin IŞİD'le savaşılan koalisyonun bir parçası olması, iii) Suriye ve Irak'taki çatışmalara Türkiye'nin doğrudan müdahil olması, ve iv) Türkiye'de kendisine yaşam alanı bulabileceği yönündeki inanç nedeni ile gerçekleştirmektedir (Özer, 2016:265; Erkmen, 2016). Böylece Türkiye siyasal ve dinsel saikin örtüştüğü bir "hiper terör" sürecine maruz kalmıştır. IŞİD gerçekleştirdiği eylemler ve saldırılar ile toplumsal baskı ve kaos oluştururken, kitle iletişim araçlarıyla da gelecekteki eylemlerine zemin hazırlamakta ve hedef göstermektedir. Sekiz dilde yayımlanan "Rumiyah" adlı derginin hemen hemen bütün sayılarında "Türkiye devletini ve devlet adamlarını hedef gösteren" bir içerikle radikal eğilimli militanları eyleme teşvik etmektedir:

"Ey İslam diyarına hicret etmek isteyip mürtetlerin hicretlerine engel olduğu yiğitler! Türkiye tağutuna ve mürtet tabilerine saldırın! Onlarla savaşın ki, Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı size yardım etsin, mümin topluluğun gönüllerini ferahlatsın. Öncelikle küfrün önderlerine ve tağut başkanlarına saldırın!"²

Öte yandan Türkiye ayrılıkçı terör örgütü PKK'nın ve onun uzantıları olan PYD/YPG'nin saldırılarına da maruz kalmıştır. PYD/YPG'nin Türkiye'ye dönük silahlı saldırıları da meşru müdafaa hakkını olanaklı kılmaktadır (Taşdemir, 2016a:82). Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde oluşturulabilecek olası bir Kürt özerk bölgesine karşı tavrı, PYD/YPG'nin Türkiye'ye yönelik havan topu saldırılarına ve terör tehdidine neden olmuştur.

2 Rumiyah dergisi Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, Peştunca, Uygurca ve Rusça gibi birçok dilde yayımlanmıştır. Şu ana kadar (Şubat 2017) 6 sayı olarak basılmıştır. (Rumiyah, 2015:3-4)

BBC'nin KCK (Kürdistan Topluluklar Birliği) üyesi Serhat Varto ile yaptığı mülakata "TAK(Kürdistan Özgürlük Şahinleri) ile PKK arasında hiçbir organik ilişki yoktur, o ayrı bir yapılanmadır" (Hamsici, 2016) söylemi ile her ne kadar iki farklı örgütmüş intibahı uyandırmaya çalışsa da aralarındaki "sembiyotik" ilişki devam etmektedir. 23 Aralık 2015 Sabiha Gökçen Havaalanı saldırı, 18 Şubat 2016 Ankara askeri servis aracı saldırısı, 13 Mart 2016 Ankara Kızılay saldırısı, 10 Aralık 2016 Beşiktaş saldırısı ve 17 Aralık 2016 Kayseri saldırısı TAK tarafından üstlenilmiştir. "PKK'nın Türkiye'nin batısındaki eylemlerinden ve saldırılarından sorumlu bir birim" (Mandıracı, 2016) olan TAK'ın PKK ile bağlantısı, PYD/YPG'nin ortak amacı olan bağımsız Kürt devleti idealinin eylemsel biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Türkiye için PKK/PYD/YPG/TAK birdir, eş değerdir. Nasıl ki IŞİD ile El Kaide arasında ideolojik özdeşlik varsa PKK/PYD/YPG/TAK arasında da aynı ideolojik özdeşlik mevcuttur.

IŞİD ve PKK saldırılarının etki ve ölçü itibari ile bir silahlı saldırı boyutuna ulaşmış olması gereklidir.

2.2.1.1. Olayların toplamı teorisi

Bu teori mağdur devletin kuvvete dayalı tedbirlerinin terör hareketlerinin kümülatif etkilerini dikkate alarak sadece son terörist saldırı değil; geçmişteki illegal eylemlerin toplamına mütenasip bir kuvvet kullanmasının orantılı olacağını varsaymaktadır (Arend ve Beck, 1993:165). Teori, meşru müdafaa hakkı taleplerini değerlendirmek amacıyla birkaç küçük saldırı/olayın biriktirilmiş halinin vücut bulmuş halidir. Bilhassa kasıtlı olarak, çok sayıda küçük saldırı ve olaylara dayanan ve sürekliliği olan bir durumu ifade eden genel saldırının bir parçasıdır (Ruys, 2010:168-169). Tom Ruys'a göre "Olayların Toplamı Teorisi" meşru müdafaa hakkı düşüncesini önemli ölçüde destekler, ancak kanıtlar tamamen net değildir(Ruys, 2010:174). Ruys'un teori hakkındaki düşüncesi Karl Zemanek tarafından "şüpheli devlet pratiği" olarak değerlendirilmiştir (Zemanek, 2013:prg.7). Olayların toplamı teorisi BM Güvenlik Konseyi tarafından sıcak karşılanmamıştır (Albayrak, 2013:24). Ancak Uluslararası Adalet Divanı teoriyi açıkça desteklememekle birlikte, Petrol Platformları davasında bir dizi zorlayıcı eylemin kümülatif doğasının onları silahlı saldırı haline getireceğini ön gören bir dil kullanmıştır (Kretzmer, 2013:244). Olayların Toplamı Teorisi, uluslararası toplum tarafından genel kabul görmemiştir. Ancak devlet dışı terör saldırılarının devletleri ciddi bir problemle karşı karşıya bıraktığı gerçeği devletlerin hâkim görüşünde kırılmalara neden olmuştur (Kretzmer, 2013:243-244). Christan Tams bu durumu "yeni bir isteklilik hali" olarak vurgulamıştır (Tams, 2009:388).

Fırat Kalkanı Operasyonu "Olayların Toplamı Teorisi" bağlamında ele alındığında hem IŞİD kaynaklı hem de PKK/PYD/YPG/TAK kaynaklı yukarıda zikrettiğimiz saldırılar Türkiye'ye karşı yapılan kümülatif saldırılardır. Olayların toplamı teorisi kapsamında ele alındığında yapılan saldırılar genel bir saldırının parçalarını oluşturmakta, süreklilik arz etmekte ve bir silahlı saldırı boyutuna ulaşmaktadır.

2.2.1.2. Devam eden çatışma argümanı

Gerek IŞİD ile mücadelede gerekse PKK/PYD/YPG/TAK ile mücadelede Türkiye'nin uluslararası hukuk çerçevesinde ileri sürebileceği "devam eden çatışma" argümanına göre; IŞİD ile mücadele El Kaide'ye karşı yürütülen mücadelenin bir devamı olup; IŞİD'in ideolojisi, söylemi ve uzun vadeli amaçları El Kaide'ye benzetilmektedir (Gonzalez, 2015:156-159). Benzer şekilde bu teori PYD/YPG ile mücadelede de ileri sürülebilir. Türkiye PKK'nın Suriye kolu olan PYD/YPG'ye karşı bir mücadele yürütmektedir. PYD/YPG bölgedeki varlığını Suriye iç savaşından yararlanarak sağlamlaştırmıştır. Suriye'nin kuzeyinde kontrolü altına aldığı toprakları kanton kurarak birleştirme isteği ve Kürt özerk bölgesi oluşturma düşüncesi, hem Türkiye'nin hem de Suriye'nin toprak bütünlüğüne hanel getirme tehdidi oluşturmaktadır. Öte yandan PYD/YPG bağlantılı militanların Türkiye üzerindeki saldırıları PKK'nın Suriye uzantısı olduğunun açık delilidir. Nitekim yargı kararıyla da uzantısı olduğu onaylanmıştır. Suriye'de faaliyet gösteren PYD ve YPG gibi örgütlerin PKK'nın Suriye'de faaliyet gösteren türdeşleri olduklarını belirten yerel mahkeme kararının Yargıtay tarafından onanmasıyla birlikte YPG ilk defa resmi olarak da terör örgütü olarak kabul edilmiştir (YPG 'terör örgütü', 2016). Türkiye'nin Fırat Kalkanı Operasyonu ile Suriye'nin kuzeyinde bulunan terör örgütü PYD/YPG'ye karşı mücadelesi de devam eden çatışma argümanı bağlamında meşrudur.

2.2.1.3. Yönetilemeyen alan (Ungoverned space)

Yönetilemeyen alanın varlığı hem ana ülkenin toprak bütünlüğüne, hem de egeyen yetkilerine hanel getirirken, sınırdaş olduğu ülkelerde istikrarın ve düzenin bozulmasına neden olabilir. Nitekim 1990'lı yıllarda Liberya'da meydana gelen çatışmalarda ortaya çıkan zayıf ve başarısız devlet, Andrew J. Taylor'un deyimiyle "mürekkep lekesi" gibi Fildişi Sahili'ne, Gine'ye ve Sierra Leone'ye yayılmıştır (Taylor, 2016:5). Yönetilemeyen alanda ortaya çıkan terör ve terör örgütleri, sınırdaş olduğu devletlerde etnisite, siyasi yakınlık veya ekonomik çıkarlara dayalı sınır-ötesi ağlar oluştururlar (Taylor, 2016:5).

Yönetilemeyen alanlar farklı derecelerde tehdit oluştururlar. Ya küresel cihadizm ile bağlantılı terörizm barındırır, ya cihat dışı terörizm ve suç şebekeleri için üsler sağlar ya da yönetilemeyen alanlar insani krizin en büyük tehdit unsuru olarak ortaya çıkar (Taylor, 2016:5-6). Suriye özelinden iç savaşla birlikte Esad rejimi ülke genelinde otoritesini yitirmiştir. Etnik ve dini olarak ayrışan ve homojen bir yapıya sahip olmayan Suriye, devam eden çatışmalarla birlikte "zayıf ve başarısız" bir devlete dönüşmüştür. Devlet otoritesinin olmadığı Suriye topraklarında terör örgütleri yuvalanmış Türkiye sınırında etkin rol oynamaya başlamışlardır. Türkiye topraklarında beliren tehdit, küresel cihadizm ile bağlantılı olan IŞİD ve cihat dışı terör eylemleri ile varlık gösteren PKK'nın Suriye kolu YPG/PYD'dir. Yönetilmeyen alanda ortaya çıkan iki terör örgütü kendi devlet inşa süreçlerini hızlandırırken homojen olmayan Suriye nüfusu üzerinde insani krizlere neden olmuşlardır. Öte yandan yönetilemeyen topraklardan Türkiye'ye yapılan silahlı saldırılar ile ülke güvenliği, milletin can ve mal güvenliği tehdit altında kalmıştır. Sonuç olarak Silahlı Faaliyetler (Armed Activities) Davasında, Yargıç Kooijmans ve Simma ta-

rafından savunulduğu üzere (Separate Opinion of Judge Simma, 2005:prg.12), “*Düzensiz güçler tarafından, yönetilemeyen alanlardan komşu devlete karşı silahlı saldırı gerçekleştirilirse, bu faaliyetler ülke devletine izafe edilemese bile, silahlı saldırı teşkil etmektedir.*” (Hâkimi, 2015:9-10) mağdur devlete, “ülke-dışı meşru müdafaa” (extra-territorial self-defence) hakkını vermektedir.

2.2.1.4. İsteksizlik (unwilling) ve aciziyet (unable) testi

İsteksizlik ve aciziyet” doktrini kökenlerini “tarafsızlık” hukukundan alır. (Deeks, 2012, 496-498) Günümüzde mağdur devletin sürekli tehdidi ortadan kaldırmak için son çare-ultima ratio- tedbir olarak başvurabileceği kabul görmektedir. (Deeks, 2012, 504)

Ülkesinden kaynaklanan terör faaliyetlerini önlemede isteksiz ve aciziyet durumundan bahsedebilmek için ülke devletinin mağdur devlete topraklarında güç kullanması için “rıza” göstermemesi gereklidir. Ülke devletinin rızası varsa “isteksizlik ve aciziyet” testine başvurulamaz. (Deeks, 2012, 519; Shah, 2008:88; Williams, 2013:625). İsteksizlik ve aciziyet testi nispeten bir açıklamaya kavuşmuş olsa da temel parametreleri tam olarak tanımlanmamıştır. Ashley Deeks, son iki yüzyıllık devlet pratiği üzerinden test unsurlarını analiz ederken “*iyi ifade edilmemiş (not well articulated)*” olduklarını ifade eder (Deeks, 2012:501). Deeks’e göre isteksizlik ve aciziyet testinin temel ilkeleri; ana devlet ile rıza veya işbirliğine öncelik verilmeli; ana devletin tehdide makul bir süre içinde karşılık vermesi beklenmeli; mağdur devlet, ana devletin hedef bölgesindeki kontrol ve kapasitesini makul bir şekilde değerlendirmesini istemeli; mağdur devlet, ana devletin tehdidi bastırma yöntemlerini ve ana devlet ile geçmişteki ilişkilerini değerlendirmelidir (Deeks, 2012:533). Kinga Tibori-Szabo ise ciddi bir sonuç doğuran silahlı saldırı ve gereklilik üzerine testi kurarken bir diğer ilkeyi ise ana devlete odaklanma olarak ele almaktadır. Tibori-Szabo’ya göre “devlet” üzerine odaklanma unsuru şu temellere dayanmaktadır: i) Ana devletin, devlet dışı aktörlere yönelik geçmiş ve güncel tavrına, askeri yeteneklerine; ii) ana devletin silahlı saldırıdan hemen sonra mağdur devlet/komşu devletlerle alınan tedbirlere; iii)silahlı grubun kendi topraklarında üsleri bulundurmasını önleme amaçlı eylemlere. (Tibori-Szabo, 2016:90-93). Yoram Dinstein’e göre isteksizlik ve aciziyet testinin parametreleri şunlardır: mağdur devletin uyguladığı güç; i) silahlı saldırıya tepki niteliği taşınmalı; ii) önleyici olmamalı; iii) saldırının tekrarlanması beklenmeli; iv) mağdur devlet ana devletin saldırıların olasılığını ortadan kaldırmak için kendi topraklarında gerekli önlemleri alamaya çağını ya da istemediğini doğrulamalı; v) mağdur devlet ana devletin rızasını istemeli ve güç kullanımı son çare olmalı (Dinstein, 2011:275). Deeks, Tibori-Szabo ve Dinstein’in ele aldığı isteksizlik ve aciziyet testinin temel ilkelerinin ve parametrelerinin amacı devletin egemen yetkilerine halel getirmeden önce, devlete tehditle başa çıkma fırsatının sağlanmasıdır.

Suriye’de Esad rejimi ülkenin bütününde otoritesini yitirdiği için ve daha önemi Türkiye’nin izlediği Suriye dış politikadan rahatsız olduğu için Suriye kaynaklı IŞİD ve YPG/PYD saldırılarını önlemede hem “aciziyet” içinde hem de “isteksizdir”. Nitekim Fırat Kalkanı başladığında “Türk Tanklarının Suriye’ye girmesini egemen-

lik ihlali olarak” değerlendirmiş ve BM Genel Sekreterine ve BM Güvenlik Konseyi’ne bir mektupla Türkiye’yi şikayet etmiştir.” (Suriye Türkiye’yi BM’ye..., 2017).

2.2.2. Gereklilik, Aciliyet ve Orantılılık İlkesi Açısından Fırat Kalkanı Operasyonu

Uluslararası hukukta meşru müdafaa fikri eski çağlardan beri bireysel meşru müdafaa fikri olarak gelişim göstermiştir. Doğal bir hak olarak ortaya çıkan meşru müdafaa hakkı Hugo Grotius’a göre pozitif hukuk tarafından sınırlanamaz (Jacobson, 1998:10). Oscar Schacter ise “*Self-Defence and the Rule of Law*” adlı makalesinde “devlet otoritesinin ya da devletin varlığının ciddi tehdit altında olduğu durumlarda yasalar tarafından sınırlanamaz” vurgusuyla meşru müdafaa hakkını Grotius’a benzer şekilde ifade etmiştir (Schacter, 1986b:260). Ancak bir devletin meşru müdafaa konusunda harekete geçme hakkı olduğu gerçeği sınırsız bir güç kullanmaya yetkili olduğu anlamına gelmez. Silahlı saldırıya maruz kalan devlet saldırıyı durdurmak, bertaraf etmek ve saldırıda işgal edilen toprakları kurtarmak hakkına haizdir. Bu yüzden, meşru müdafaa hakkı için yapılan eylemin meşruiyetini belirleme kriterleri vardır. Bunlar; gereklilik, aciliyet ve orantılılıktır (Chainoglou, 2007:62). Gereklilik, aciliyet ve orantılılık kriterleri uluslararası örf ve adet hukukundan kaynaklanan koşullardır (Arent ve Beck, 1993:165). Yalnızca uğranılan silahlı saldırıyı bertaraf etmeyi amaçlayan bu kriterlere uyulması, mukabil yanıtın cezalandırıcı zararlar karşılığa dönüşmesini önlemektedir. Gereklilik kriteri çerçevesinde barışçıl yollar öncelikle tüketilmeli; son çare olarak güç kullanılmamalıdır. Meşru müdafaa tedbiri ile silahlı saldırı arasında zamansal açıdan kopukluk olmamalıdır. Orantılılık kriteri çerçevesinde eylemler silahlı saldırının kaynağına yöneltilmelidir. Sivil zaiyat önlenmeli, siviller ve sivil nesnelere saldırının hedefi olmamalıdır (ABD: Rusya’nın IŞİD dışındaki hedefleri..., 2015).

Türkiye, sınır güvenliğine, vatandaşlarının can ve mal güvenliğine dönük yapılan silahlı saldırılar karşısında Fırat Kalkanı Operasyonu’nu başlatmıştır. 2013’ten bu yana devam eden silahlı saldırılar ile Türkiye’nin Operasyonu arasında “zamansal” bir kopukluk meydana gelmemiştir.³ Operasyonu, silahlı saldırının kaynağı olan IŞİD unsur ve hedeflerine yöneltilmiş; Suriye ordusu ve alt yapısı hedeflenmemiştir. Türkiye silahlı mücadelesini sivil unsurlardan uzak tutmaktadır. TC Başbakanlık Koordinasyon Merkezi “*Suriye’de icra edilen harekât kapsamında bölgede yaşayan sivil halkın zarar görmemesi için Türk Silahlı Kuvvetleri her türlü tedbiri almakta ve bu konuda azami hassasiyet göstermektedir*” açıklaması ile sivil unsurlara karşı gösterilen hassasiyet vurgulanmıştır (TC Başbakanlık Koordinasyon Merkezi, 2016). Terör unsurlarından arındırılan yerler yerinden edilmiş Suriye halkına açılmış, bölgede ihtiyaç sahiplerine insani yardım ulaştırılmıştır. Rejim değişikliği ya da cezalandırma amacı taşımayan Fırat Kalkanı Operasyonu “zararla karşılık” olmaktan uzaktır. Örfi Ulusla-

3 Ancak bazı durumlarda meşru müdafaa hakkının kullanımı gecikmelere neden olabilir. Körfez Savaşı’nda Irak’ın Kuveyt’i işgalinden altı ay sonra Kuveyt kuvvet kullanabilmiştir. BM Güvenlik Konseyi’nin uyguladığı ambargonun neticesinin beklenmesi gecikmenin ana sebebinin oluşturmaktadır. Öte yandan 1982 yılında Falkland Adalarının Arjantin tarafından işgal edilmesi karşısında İngiltere meşru müdafaa hakkını coğrafi engeller, ordunun hazırlık süreci gibi nedenlerden dolayı beklenenden geç kullanmıştır. Bu tür gecikmeler hakkın kaybı anlamına gelmemektedir (Aral, 1999:28)

rarası Hukuktan kaynaklanan gereklilik, orantılılık ve aciziyet kriterlerine uygundur. Operasyon, Esad Rejimi dışında uluslararası toplum tarafından kınanmamıştır.

2.2.3. Önleyici ve Önalcı Meşru Müdafaa Hakkı

(Anticipatory/Pre-emptive Self-Defence) ve Fırat Kalkanı Operasyonu

Türkiye Fırat Kalkanı Operasyonu'nu önleyici-önalcı meşru müdafaa doktrinine dayandırmamıştır. Önleyici meşru müdafaa doktrini ABD Dışişleri Bakanı Daniel Webster tarafından Caroline olayında ortaya konmuştur. Caroline kriterine göre “*ani, karşı konulmaz, başka bir araç seçimine ve düşünmeye imkân bırakmayan bir meşru müdafaa zaruretinin olduğunun*” kanıtlanması ve “*meşru müdafaa zarureti ile haklı görülebilecek bir eylem, bu zaruret (necessity) ile sınırlı olmalı ve kesinlikle bu kapsam dahilinde kalmalıdır*”. Caroline testine göre meşru müdafaa hakkı sadece “silahlı saldırının” gerçekleşmesi halinde değil saldırının henüz gerçekleşmediği fakat gerçekleşmesi ihtimalinin yüksek olduğu hallerde de vardır. Devlet uygulamalarına baktığımızda 1962-63 Küba Füze Krizi; 1967 Arap-İsrail Savaşı; 1981 Osirak Nükleer Reaktörünün bombalanması olayları önleyici meşru müdafaa hakkına dayanılarak meşrulaştırılmıştır. Devletler arasında bu hakka karşı çıkanlar olduğu gibi destekleyenler de vardır (Alexandrov, 1996:161).

Önalcı-sezgisel meşru müdafaa hakkı ise BM Andlaşması öncesi dönemde mevcut olan örfi hukuktaki önleyici meşru müdafaa hakkındaki “vukuu muhakkak” tehdit koşulunun aranmayacağını; “vukuu muhtemel-potansiyel” tehditlere karşı münferiden kuvvet kullanılarak yanıt verileceğini öngörmektedir. Böylece önleyici meşru müdafaa hakkını daha da genişletmektedir (Taşdemir, 2006c:249-261). ABD'nin 2003 Irak'ı Özgürleştirme Operasyonu ön alcı-sezgisel meşru müdafaa hakkının bir uygulaması olarak görülmüş ve uluslararası toplum tarafından kınanmıştır (Taşdemir, 2006c:260). Ön-alcı meşru müdafaa doktrini olgusal koşullar ve devlet uygulamaları tarafından kabul görmemekte ve kınanmaktadır (Gogia, 2015:20). Bu nedenle Türkiye, IŞİD ve PYD ile mücadelede önleyici veya ön-alcı meşru müdafaa doktrinine başvurmamalıdır.

2.2.4. Kolektif Meşru Müdafaa ve Fırat Kalkanı Operasyonu

Kolektif meşru müdafaa hakkı, BM Andlaşması md. 51'in, meşru müdafaa hakkını geliştirdiği yönlerden birisidir (Alexandrov, 1996:95). Kolektif meşru müdafaa hakkının kullanılmasında da bireysel meşru müdafaa hakkının kullanılmasında aranan koşulların hepsi aranmaktadır. Yani kolektif meşru müdafaa da doğrudan ya da dolaylı bir silahlı saldırının gerçekleşmiş olması; alınan meşru müdafaa tedbirlerinin BM Güvenlik Konseyi'ne bildirilmiş olması; Güvenlik Konseyi harekete geçinceye kadar başvurulmuş geçici nitelikte istisnai bir hak olması ve örfi hukuktan kaynaklanan gereklilik, aciliyet ve orantılılık kriterlerine uygun olarak gerçekleştirilmesi şarttır. Bireysel meşru müdafaa hakkından farklı olarak kolektif meşru müdafaa hakkının kullanılması için saldırıya uğrayan devletin bunu ilan edip açıkça yardım istemesi ya da 1949 Washington Anlaşması'nın 5. maddesinde olduğu gibi bir ülkeye yönelik saldırı topluluğun tümüne yönelik bir saldırı teşkil etmesi gereklidir (Gonzalez, 2015:144-145).

Türkiye'nin gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı Operasyonu bireysel meşru müdafaa hakkına dayanmaktadır. Türkiye, teorik açıdan başka devletlerden yardım talep ederek bu hakkı kolektif olarak da kullanabilir. Türkiye meşru müdafaa hakkının koşullarına uymak kaydı ile operasyonun ölçüsünü, kapsamını ve zamanlamasını sınırlandırma hakkına sahiptir. Ancak Türkiye yardım talebini geri çektiği an kolektif meşru müdafaa argümanı geçersiz hale gelecektir.

2.2.5. Davetle Müdahale, Müdahaleye Karşı-Müdahale, Koruma Sorumluluğu ve Fırat Kalkanı Operasyonu

Türkiye Fırat Kalkanı Operasyonunu meşru müdafaa hakkı dışında başka doktrinlere başvurarak da meşrulaştırabilir. Bu doktrinler arasında “davetle müdahale”, “müdahaleye karşı müdahale ve “koruma yükümlülüğü” yer alır. Davetle müdahalenin meşru olabilmesi için ana ölçüt iç karışıklığın *iç savaş (full-fledged civil war)* eşliğinin altında olması gereklidir. Tam ölçekli iç savaş eşiği aşıldığında ise “davet ile müdahale doktrini” uygulanamamaktadır. Ancak Rusya Suriye'deki müdahalesini bu argüman dayandırmaya devam etmektedir. Bu durum müdahaleye karşı karşı-müdahaleyi meşrulaştırmaktadır (Henderson, 2013: 664-669). Üstelik uluslararası toplum 11 Kasım 2012'de Doha'da Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SMDK) “Suriye halkının temsilcisi” olarak tanındığı için Türkiye ÖSO gibi ılımlı muhaliflerin daveti ile müdahale ettiğini de ileri sürebilir.

Koruma yükümlülüğü doktrini öncelikle devletlere kendi sınırları içindeki vatandaşlarını koruma görevini vermektedir. Devlet vatandaşlarını koruyamazsa ya da kendisi soykırım, etnik temizlik, insanlığa karşı suç gibi ağır insan hakları ihlallerinde bulunursa bu sorumluluk uluslararası topluma geçmektedir. Koruma sorumluluğu, önleyici sorumluluk, reaksiyon sorumluluğu ve yeniden tesis etme sorumluluğunu kapsamaktadır. Suriye'de sivillerin korunması daha elzem hale gelmesine rağmen koruma yükümlülüğü doktrini uluslararası toplum tarafından işletilememiştir. Türkiye, Fırat Kalkanı Operasyonu'nu bu doktrine dayandırabilir ancak bu durum operasyonu “etik” açıdan uygun fakat hukuk açısından illegal hale getirir (Taşdemir, 2016b:169-171)

Sonuç

Mart 2011'de Suriye'de başlayan protestolar zamanla iç savaşa evrilmiştir. Bölgesel ve küresel aktörlerin yanı sıra devlet dışı silahlı aktörlerinde iç savaşa dâhil olmasıyla sorun giriftleşerek ulus-ötesi bir silahlı çatışma niteliği kazanmıştır. Terörizm, iç savaş, vekâlet savaşının örtüşerek devam ettiği bu süreci yöneten ve/veya yönetecek ve düzenleyecek uluslararası hukuk kuralların neler olduğu ve bunların işlevselliği ve hukuktaki mevcut “boşluklar” büyük tartışmaları beraberinde getirmiştir. Suriye'de devam eden çatışmalar çerçevesinde AB, ABD, Rusya, İran gibi devletlerin farklı amaçlarla gerçekleştirdikleri askeri müdahale ve uygulamalarının meşruluğunu değerlendirecek bir merci, forum yoktur. Zira veto nedeniyle BM sistemi tıpkı “soğuk savaş” döneminde olduğu gibi yeniden kilitlenmiştir. Bu durum terörizmle “küresel savaş” adı altında meşruiyet zırhı giydirilerek gerçekleştirilen müdahalelerin aslında müdahaleci devletlerin kendi “jeo-politik” çıkarlarını koru-

ma ve gerçekleştirme gayreti çabasından başka bir şey değildir. Suriye iç savaşının uzamasının ardında tam da bu gerekçe yatmaktadır.

Devlet dışı silahlı aktörlerin sürekli ve sistematik saldırılarına maruz kalan Türkiye, BM Andlaşması md. 51 çerçevesinde doğal olan “meşru müdafaa” hakkını kullanılmaktadır. Biran önce bu iddiamızı ve haklı gerekçelerimizi BM Genel Sekreterine bir mektupla iletmemiz gereklidir. Operasyonun Esad rejimini devirme amacını taşımadığı; cezalandırıcı nitelikte olmadığı; uğranılan silahlı saldırılar ile orantılı ve gerekli bir yanıt olduğu ortaya konmalıdır.

Kuvvet kullanma normlarının aşındığı bir dönemden geçerken Türkiye’nin “sınırlarını, vatandaşlarını ve bekasını” korumak için gerçekleştirdiği Fırat Kalkanının Uluslararası Hukuk açısından meşruiyetini araştırmak “zorlama” bir çaba gibi gelebilir. Ancak gelecekte olası yaptırımlara maruz kalmamak için; haklarımızı dünyaya duyurmak ve bunları garanti altına almak için bu gayreti göstermek zorundayız.

Kaynakça

- ABD: Rusya’nın İŞİD dışındaki hedefleri vurduğu anlaşılıyor. *NTV*. Erişim Tarihi: 6.01.2016, <http://www.ntv.com.tr/dunya/abd-rusyanin-isis-disindaki-hedefleri-vurdugu-anlasiliyor,XCGcR6jWX0iEBwrnplyngA>
- Acun, C. (2016). 5 Soru: Fırat Kalkanı Operasyonu. *SETA*. Erişim Tarihi: 01.12.2016 <http://www.setav.org/5-soru-firat-kalkanı-operasyonu/>
- Akutay, S. S. ve Ateş, D. (2013). Türkiye’nin Sınır Ötesi Operasyonlarının Hukuki Çerçevesi. *Gazi Üniversitesi hukuk fakültesi dergisi*. 17(3). 109-146.
- Albayrak, G. (2013). *Uluslararası hukukta hedef alarak öldürme*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Alexandrov, S. A. (1996). *Self-defence Against the use of force in international law*. The Hague: Kluwer Law International.
- Aral, B. (1999). *Uluslararası hukukta meşru müdafaa hakkı*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Arend, A. C. ve Beck, R. J. (1993). *International law and the use of force*. London and New York: Routledge.
- Armed Activities on the Territory of the Congo (2005).
- Astana Bildirgesinin tam metni (2017). *Aljazeera*. Erişim Tarihi: 21.02.2017, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/astana-bildirgesinin-tam-metni>
- Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgement of 27 June 1986, ICJ Rep. 94.
- Chainoglou, K. (2007). *Reconceptualising self-defence in international law*. *King’s Law Journal*. 18(1). 61-94.
- Crawford, J. (1979), *The Creation of States in international law*. Oxford: Clarendon.
- Çakar, D. (2016). Operation Euphrates Shields: What is Happening on Turkish-Syrian Border?. *The Southern Times: The Newspaper for Southern Africa*. Erişim Tarihi: 09.12.2016, <https://southernafrican.news/2016/09/09/operation-euphrates-shield-what-is-happening-on-turkish-syrian-border/>
- Deeks, A. S. (2012). Unwilling or Unable”: Toward a Normative Framework for Extraterritorial Self-Defence. *Virginia journal of international law*. 5(3). 483-550.

- Dinstein, Y. (2005). *War, aggression and self-defence*. (fourth edition). Cambridge: Cambridge University.
- Dışişleri Bakanlığı: Müttefikimiz ABD'nin, Münbiç Taahhüdünün Bir An Önce Gerçekleşmesini Bekliyoruz (2016). *Hürriyet*. Erişim Tarihi: 12.12.2016, <http://www.hurriyet.com.tr/disisleri-bakanligi-muttefikimiz-abdnin-mun-40212095>
- El-Bab Sonrası Münbiç Planı İçin Görüşmeler Sürüyor (2017). *Habertürk*. Erişim Tarihi: 22.02.2017, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1345620-el-bab-sonrasi-munbic-plani-icin-gorusmeler-suruyor>
- Erkmen, S. (2016). IŞİD Türkiye'de Neyi Hedefliyor? (2016). *Al Jazeera Türk*. Erişim Tarihi: 12.12.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/isid-turkiyede-neyi-hedefliyor>.
- Euphrates Shields Operation: An Extra impetus for Turkish policy opinions (2016). *Jusoor for studies*.
- Gogia, V. (2015). *The Legal position of the Islamic State in international law*. Erişim Tarihi: 17.12.2016, <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=5467422&fileId=7854976>.
- Gonzalez, O. (2015). The Pen and the Sword: Legal Justifications for the United States' Engagement against The Islamic State of Iraq and Syria (ISIS). *Fordham international law journal*. 39(1). 133-177.
- Greenwood, C. (2002a). International law and the war against terrorism. *International affairs*. 78(2). 301-317.
- Greenwood, C. (2015b). Self-Defence. *Max Planck encyclopedia of public international law* (Ed. Rüdiger Wolfrum). Heidelberg: Oxford University.
- Gündüz, A. (2009). *Milletlerarası hukuk, temel belgeler, örnek kararlar*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Hâkimi, M. (2015). Defensive Force against Non-State Actors: The State of Play. *International law studies*. (91). 1-31.
- Hamsici, M. (2016). PKK, TAK'ın Saldırılarını Neden Durdurmuyor?. *BBC Türkçe*. Erişim Tarihi: 12.12.2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160318_kck_rop
- Henderson, C. (2013). The Provision of Arms and "Non-Lethal" Assistance to Governmental and Opposition Forces. *UNSW law journal*. 36(2). 642-681.
- Henry, E. (2009). The Sukhoi Su-24 Incident between Russia and Turkey. *Russian law journal*. 4(1). 8-21.
- Jacobson, M. R. (1998). War in the Information Age: International Law, Self-Defence and the Problem of "Non-Armed" Attacks. *Journal of strategic studies*. 21(3). 1-23.
- Jager, J. (2016). Turkey's Operation Euphrates Shield: An Exemplar of Joint Combined Arms Maneuver. *Small wars journal*. Erişim Tarihi: 07.12.2016, <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/turkey%E2%80%99s-operation-euphrates-shield-an-exemplar-of-joint-combined-arms-maneuver>
- Kaya, İ. (2014a). IŞİD İle Mücadele ve Uluslararası Hukuk, *Stratejik düşünce enstitüsü (SDE)*. Erişim Tarihi: 21.02.2017, <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/isid-ile-mucadele-ve-uluslararası-hukuk/4037>
- Kaya, İ. (2016b). Turkey and the Coalition against ISIL: Some Legal Observations. *Center for strategic research*. Erişim Tarihi: 12.12.2016, <https://sam.gov.tr/turkey-and-the-coalition-against-isis-some-legal-observations/>

- Kretzmer, D. (2013). The Inherent Right to Self-Defence and Proportionality jus ad Bellum. *The European journal of international law*. 24(1). 235-282.
- Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons [Advisory Opinion] [1996] ICJ Rep. 226.
- Leigh, K. (2014). How the Kurdish PYD Operates its own Autonomous Government. *News Deeply*. Erişim Tarihi: 02.12.2016, <https://www.newsdeeply.com/syria/articles/2014/02/18/how-the-kurdish-pyd-operates-its-own-autonomous-government>
- Mandıracı, B. (2016), Turkey's PKK Conflict: The Death Toll. *International crisis group*. Erişim Tarihi: 09.12.2016, <https://www.crisisgroup.org/who-we-are>
- Münbiç'te PYD Eliyle Bayrak Savaşı (2017). *Yeni Şafak*. Erişim Tarihi: 06.03.2016, <http://www.yenisafak.com/dunya/munbichte-pyd-eliyle-bayrak-savasi-2623417>
- Orhan, O. (2016a). Türkiye Suriye'de Kalıcı Olmak İstemiyor. *Orsam bölgesel gelişmeler söyleşileri*. No.34.
- Orhan, O. (2016b). Fırat Kalkanı: Hedefler, Fırsatlar ve Riskler. *Ortadoğu analiz*. 8(77). 10-13.
- Orhan, O. (2016c). Fırat Kalkanında Kritik Eşik: El Bab ve Sonrası. *Anadolu Ajansı*. Erişim Tarihi: 22.02.2017, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/firat-kalkaninda-kritik-esik-el-bab-ve-sonrasi/699388>
- Özer, A. (2016). Kabuk Devlet ve IŞİD. *Suriye*, çatışma ve uluslararası hukuk (Ed. Fatma Taşdemir). Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Pothecary, J. (2016). Syria's Conflict: Managing Turkey's Intervention. *Terrorism Monitor: In-Depth analysis of the war on terror*. 14(18). 1-11.
- PYD Münbiç'i Rejime teslim ettiğini duyurdu (2017). *Quasion News*. Erişim Tarihi: 06.03.2017, http://qasioun.net/tr/news/show/54138/PYD_M%C3%BCnbi%C3%A7'i_Suriye_rejimine_teslim_etti%C4%9Fini_duyurdu
- Rumiyah (2015). *El Hayat merkezi*. Sayı: 3.
- Ruys, T. (2010). *Armed Attack and article of the UN Charter: evolutions in customary law and practice*. New York: Cambridge University.
- Safe Zone: Priority Goal of Turkey's Euphrates Shields Operation in Syria (2016). *Sputnik international search*. Erişim Tarihi: 02.12.2016, <https://sputniknews.com/middleeast/201609091045140757-turkey-syria-military-operation/>
- Schachter, O. (1986a). In Defense of International Rules on the Use of Force. *University of Chicago law review*. 53(1). 13-146.
- Schachter, O. (1989b). Self Defence and the Rule of Law. *The American Journal of international law*. 83(2). 259-277.
- Schmitt, M. N. (2013). The Syrian Intervention: Assessing the Possible International Law Justifications. *International law studies*. (89). 744-756.
- Separate Opinion of Judge Simma (2005). Erişim Tarihi: 16.01.2016, <http://www.icj-cij.org/docket/files/116/10455.pdf>,
- Shah, N. A. (2008). *Self-defense in Islamic and international law: Assessing Al-Qaeda and the invasion of Iraq*. New York: Palgrave Macmillan.
- Simma, B. (1999). NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects. *European Journal of international law*. (10). 1-22.
- Şen, A. (2015). Suriye Askeri Muhalefeti. *Ortadoğu stratejik araştırmalar merkezi*. Rapor No: 202.

- Suriye Konulu Cenevre 4 Görüşmelerinin Sonuçları (2017). *Dünya bülteni*. Erişim Tarihi: 06.03.2017, <http://www.dunyabulteni.net/manset/395346/suriye-konulu-cenevre-4-gorusmelerinin-sonuclari-analiz>
- Suriye Türkiye'yi BM'ye şikâyet etti (2016). *Sputniknews*. Erişim Tarihi: 06.03.2017, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201608301024614854-suriye-turkiye-bm/>
- Taylor, A. J. (2016). Thoughts on the Nature and Consequences of Ungoverned Spaces. *SAIS Review of international affairs*. 36(1). 5-15.
- Tams, C. J. (2009). The Use of Force against Terrorists. *The European Journal of international law*. 20(2). 359-397.
- Taşdemir, F. (2016a). Kuvvet Kullanma Hukuku (Jus Ad Bellum) Açısından IŞİD ile Mücadele. *Suriye, çatışma ve uluslararası hukuk* (Ed. F. Taşdemir). Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Taşdemir, F. (2016b). Suriye İç Savaşına Üçüncü Devletlerin Müdahalesi ve Uluslararası Hukuk. *Suriye, çatışma ve uluslararası hukuk* (Ed. F. Taşdemir). Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Taşdemir, F. (2006c). *Uluslararası terörizme karşı devletlerin ülkeleri dışında münferiden kuvvete başvurma yetkisi*. Ankara: USAK.
- TC Başbakanlık, Başbakanlık Koordinasyon Merkezi Basın Açıklaması. *Fırat Kalkanı operasyonu* (2016). Erişim Tarihi: 01.12.2016, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=2a0e4e31-1a6d-4d65-9074-cc8b7097d0f6
- Tharoor, I. (2016). Turkey's Syria offensive is as much about the Kurds as ISIS. *The Washington Post*. Erişim Tarihi: 02.12.2016, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/08/24/turkeys-syria-offensive-is-as-much-about-the-kurds-as-isis/?utm_term=.c5c528b85b61
- Tibori-Szabo, K. (2016). The "Unwilling or Unable" Test and the law of self-defence. *fundamental rights in international and European law* (Ed. Christophe Paulussen et al). The Hague: Asser Press.
- Turkey sets 3 red lines in Euphrates Shields (2016). *Orient Net*. Erişim Tarihi: 12.12.2016, http://orient-news.net/en/news_show/123983/0/Turkey-sets-red-lines-in-Euphrates-Shield---Spokesman
- UNGA/RES./No. 3314 (XXIX) (1974)
- UNSC/RES/1373 (2001)
- UNSC/RES/2170 (2014)
- UNSC/RES/2178 (2014)
- Williams, G. D. (2013). Piercing the Shield of Sovereignty: An Assessment of the Legal Status of the 'Unwilling or Unable' Test. *UNSW law journal*. 36(2). 619-641.
- Wood, M. (2013). International Law And The Use Of Force: What Happens In Practice?. *Indian journal of international law*. (53). 345-367.
- YPG 'Terör Örgütü' Olarak Tanımlandı (2016). *Habertürk*. Erişim Tarihi: 01.01.2017, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1200271-ypg-teror-orgutu-olarak-tanimland>
- Zemanek, K. (2013). Armed Attack. *Max Planck encyclopedia of public international law* (Ed. Rüdiger Wolfrum). Heidelberg: Oxford University.

Makale Gönderim Tarihi: 24/04/2017 - Makale Kabul Tarihi: 21/05/2017

KIRGIZİSTAN'DA BOLŞEVİK KOMİTELERİN KURULMASI VE KIRGIZLAR

Ebubekir GÜNGÖR*

Öz

Türkistan'ın Rus istilasına uğramasından sonra Kırgızlar, Çarlık Rusyası yönetimine Türkistan Askeri Valiliği sınırları dâhilinde bağlanmışlardır. Mezkur valilik içerisinde Kırgızlar, yoğun olarak Fergana ve Yedisu eyaletlerinde yaşamaktaydılar. Ekim 1917 Bolşevik İhtilali, Kırgızların Çarlık yönetimine karşı sürdürdükleri mücadelenin mahiyetini değiştirmiştir. Rusya'da yaşanan merkezi otorite boşluğu Kırgızlara daha geniş bir hareket alanı sağlamıştır. Rusya içerisinde yaşayan diğer Türk boyları ile birlikte hareket etmişler, siyasi, milli, kültürel, dini ve ekonomik haklarını elde etme yolları konusunda yoğun bir çaba ortaya koymuşlardır. Bolşevik ihtilalini amaçları doğrultusunda, halkın Çarlık döneminde aldığı yaraları sarmak için fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Bolşevikler ise bölgede kalıcı olunabilmesi için yerel aydınlar ve halka daha fazla imkan vermek zorunda kalmışlardır. Bolşeviklerin, 1920 yılına kadar eski Çarlık coğrafyasında iç savaşı kazanmak suretiyle üstün duruma gelmeleri, Kırgızların yaşadığı bölgeler başta olmak üzere, Türk boylarının aleyhine bütün Türkistan'da tekrar merkezi otoritenin güçlenmesinin yolunu açmıştır. Kırgız coğrafyasında ihtilaller ve işgaller, Ruslar tarafından organize edilmiş, yönetilmiştir. Kurulan Sovyet idaresine yerel halk, mecburen ve kısıtlı bir şekilde dahil edilmiştir. Kırgızistan'da Bolşevikler için dayanak olan Rus nüfusu azınlık durumunda kalmıştır. Bu sebeple Bolşevikler, komitelerin kurulması sürecini ve kadrolaşmayı askeri ve silahlı baskıyı bölgede iktidarını yerleştirmek için araç olarak kullanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, Bolşevik İhtilali, Kırgızistan, Komünizm

FORMING BOLSHEVIK COMMITTEES IN KYRGYZSTAN AND KYRGYZS

Abstract

After the invasion of Turkistan by the Russians, Kyrgyz lands were annexed to the Turkistan Military Governorship under the Czarist Russian administration. The Kyrgyz people densely populated Fergana and Yedisu regions within the mentioned governorship. The Bolshevik Revolution in 1917 changed the characteristics of the Kyrgyz resistance against the czarist administration. Declining central authority in Russia enabled Kyrgyzs to have a wider space to move. They collaborated with other Turkish groups in Russia and they made a great effort to receive political, national, cultural, religious and economic rights. They used the Bolshevik Revolution as an opportunity to overcome the sufferings

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Yozgat/Türkiye. ebubekir.gungor@bozok.edu.tr

of the Czarist administration. The Bolsheviks had to give more rights to local intellectuals and people in order to become durable in the region. By 1920, the Bolshevik won the war in the former Czarist regions and took the control. Thus, they began to establish the central authority in Turkistan by limiting all Turkish groups. The invasions and revolutions in the Kyrgyz regions were organized and led by the Russians. The local people were forcibly included in the Soviet regime, but their role was limited. Russian population, the basis of Bolshevik regime, remained in minority in Kyrgyzstan. Thus, the Bolsheviks used military repression as a tool for founding committees and placing their cadres in the region.

Keywords: *Kyrgyz, Bolshevik Revolution, Kyrgyzstan, Communism.*

Giriş

Çarlık Rusya'sının İtilaf Devletleri safında girmiş olduğu I. Dünya Savaşı, beklenenden uzun sürmüştür. Bu sebeple yönetimin, ağır ekonomik problemlerle karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Cephelerden gelen kötü haberler ile siyasi kampanyalar yoğunlaştığı için, Rus siyasi ortamı daha da karmaşık hale gelmiştir. Kıtık halini alan ekonomik şartlarla Şubat ayında Petersburg'daki fabrikalarda grevlerin sayısı artmış, karışıklıklar ve gösteriler başlamıştır. 26 Şubat'ta Petersburg şehri Viborg kısmının ayaklanan işçiler tarafından işgal edilmesi, Çarın durumunu zora sokmuştur. İşgali bastırmak için gönderilen birliklerin, işgalcilere katılması sonucu durumun kötüleşmesi üzerine, karışıklıkların kaynağını Duma olarak gören Çar II. Nikolay, 26 Şubat'ta Duma'nın dağıtılması kararını almıştır. Duma'nın dağıtılma haberi, karışıklıkları daha da artırmış, muhalifler Eser, Kadet ve Menşeviklerin katılımıyla güçlenerek, ihtilale dönüşmüştür. Askeri birliklerin cephede oluşu, Çar'ın önlem almasını zorlaştırmıştır. İhtilali meşrulaştırmak isteyen muhalifler tarafından, 27 Şubat'ta IV. Duma'nın sabık Kadet, Menşevik ve Eser Partisi (Demokratlar) vekillerinin seçtiği Rodzyanko başkanlığında, hükümet işlerini yürütmek üzere "Geçici Komite" kurulmuştur. Aynı zamanda Duma'da temsilcisi bulunmayan Sosyalistler de İşçi ve Asker Sovyet'i adı altında örgütlenmişlerdir. Geçici Komite, 2 Mart tarihinde Knez Lvov'un başkanlığında Geçici Hükümete dönüştürülmüştür. Bu gelişmeler üzerine Çar II. Nikolay tahttan çekildiğini, yerine kardeşi Mihail'i varis bıraktığını açıklamıştır. Ancak karmaşanın artmış olmasından korkan Mihail'in, çarlığı kabul etmemesi üzerine Çarlık rejimi yıkılmış (Kurat, 2010:434), yönetim geçici hükümetin eline geçmiştir.

Çarlık rejiminin yıkılması sonucu, demokrat ve sosyalist vekillerden oluşan bir Hükümet'in kurulmasına sebep olan Şubat ihtilali, bu rejime karşı uzun bir mücadele sürecinden gelen Kırgız aydınlarını sevindirmiştir (Çokayoğlu, 1933:8). Bu süreçte bütün Türkistan Ceditçileri Rusya'daki gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. 1916 bağımsızlık mücadelesi sebebiyle Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kalan Kırgız aydınları, ihtilal haberini alır almaz Kırgızistan veya dönemin merkezi öneme sahip şehri, Almata'ya geri dönmüşlerdir (KRBMSDA, F. 10, Op. 15, d. 188:47; KRBMSDA, F. 10, Op. 15, d. 110:3; KRBMSDA, F. 10, Op. 15, d. 2744 s. 23; KRBMSDA, F. 10, Op. 15, d. 2743:7.). Bu arada Ceditçiler yayın organları sayesinde yaptıkları haberlerle halkı, Şubat İhtilali sonrası kurulan yeni hükümeti destekle-

meye teşvik etmişlerdir (Taymas, 1947:24). Rus merkezi otoritesinin dağılması ile ortaya çıkan yeni siyasi ortam, aydınların hareket ve gücünü artırmıştır. Bu sebeple Türkistan Ceditçileri, Şubat İhtilalini milli bağımsızlık mücadelesinin önemli aşamalarından biri olarak değerlendirmeye itmiştir. Onlara göre, ihtilal Türklerin toprak, milli kültür, siyasi haklar, eğitim, demokrasi gibi problemlerinin çözülmesine katkı sunacaktır. Ayrıca, Türkistan'a Rus göçü duracak ve Çarlık döneminde Müslümanlara yapılan haksızlıklar son bulacaktır. Bu sebeple, Şubat İhtilali sonrasında Geçici Hükümet'in işbaşına geçmesiyle birlikte, Türkistan aydınlarının büyük çoğunluğu Hükümet'in yanında yer almışlardır. Ancak, Şubat İhtilali ile kuvvetlenen, muhatap alınabilecek Eser, Menşevik ve Bolşevikler Türklerin milli güçlere dayalı özerklik veya bağımsızlıklarına karşı hareket etmişlerdir. Böylelikle beklentilerinin tamamı boşa çıkmıştır.

Bütün bu durumun yanı sıra, geçici hükümetin eski Çar memurları (Türkistan Genel Askeri Valiliği) ile yönetime devam etmesi ve çözüm için somut adımlar atmaması üzerine aydınlar, milli arayışlara yönelmek durumunda kalmışlardır. İhtilal sürecinde gelişen siyasi olayları, milli çıkarlar doğrultusunda tartışıp, Rusya Türkleri arasında birliğin sağlanması için kongre ve kurultaylar toplamışlardır.¹ Bu girişimin sonucu olarak, Ceditçi aydınların çoğunlukta bulunduğu Şura-i İslam teşkilatı tarafından 16–21 Nisan 1917 tarihleri arasında toplanan *Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı*'nda, Rusya Müslümanlarının birlikte hareket etmesini sağlayabilmek amacıyla tüm Türk gruplarının temsil edileceği şekilde 30 kişiden oluşan bir *Milli Şura* heyeti oluşturulma kararı alınmıştır (Devletşin, 1981:144). Ancak bu karar gerçekleştirilememiştir. Zira Tatar Türkleri İdil–Ural Otonom Cumhuriyetini, Başkurtlar Başkurt Otonom Cumhuriyetini, Azeri Türkleri Azerbaycan Cumhuriyetini, Kırım Türkleri Kırım Otonom Cumhuriyetini, Kazaklar Kazak Otonom Cumhuriyetini, Özbekler Hokand Otonom Cumhuriyetini kurmak istemişlerdir (Saray:143). Kızıl ordu karşısında yalnız kalan Şura-i İslam hareketi direnememiş, bu sebeple Rusya Müslümanları arasında birlik gerçekleştirilememiştir.

Durum böyleyken Kazaklar kendi aralarında önce yerel kongreler, arkasından da bir Genel Kazak Kongresi düzenleyerek, Alaş Orda Hükümeti'ni kurduklarını açıklamışlardır (Amancolova, 2009:42). Özbekler ise Türkistan Genel Valiliği topraklarını kapsayan bir devlet kurma çabasına girmişlerdir. Bu girişimlerin sonucu olarak Özbekler arasında Kadimci ve Ceditçi olmak üzere iki siyasi grup etkin hale gelmiştir. Bunlar Ceditçiler'den oluşan gurubun başında Münevver Kari'nin bulunduğu İslam Şurası ve Şir Ali Lapin'in liderlik ettiği Kadimciler'den oluşan *Ulema Cemiyeti*'dir (Abdullayev vd., 2000:78). İslam Şurası, Türkistanlıların çoğunlukta olduğu otonom bir meclis kurmaya çalışırken, Ulema Cemiyeti Rusya'daki federatif sisteme uygun, Rusların çoğunlukta bulunacakları meclise bağlı bir İslam adliyesi kurulmasını yeterli görmüştür. Ancak daha sonra Rus örgütlenmeler

1 Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı: Çarlık Rejiminin yıkılmasından sonra kurulan Geçici hükümetin bütün milletlere eşitlik verileceği şeklindeki açıklamasının ardından harekete geçen Rusya Türk grupları önce Mart ve Nisan aylarında kendi aralarında küçük kurultaylar düzenleyip isteklerini belirledikten sonra 1-11 Mayıs 1917 tarihinde Moskova'da 900 delegenin katılımıyla düzenlenmiştir (Devlet, 2011, s. 137).

karşısında tutunamayacaklarını anlayan Ulema Cemiyeti, İslam Şurası ile birlikte hareket ederek, Ekim 1917’de düzenlenen Türkistan Kongresinde Hokand (Türkistan) Özerk Cumhuriyeti’ni ilan etmiştir (Kara, 2002:87). Bu girişimlerde yerel halkın desteğini de almaya özen göstermişlerdir. Bu sırada Buhara Emirliği’nde Osman Hoca ve Abdurrauf Fitrat önderliğinde Buhara Devleti kurulmuştur (Hayit:2004:260). Fergana (Güney) bölgesinde hakim olan Kırgız aydınları, İslam Şurası ve Ulema Cemiyeti’ne dahil olmak suretiyle Hokand Muhtariyetini, Yedisu ve Sır derya Kırgız aydınları Alaş Orda hareketi içerisinde Alaş Orda Muhtariyetini desteklemişlerdir (Cunuşaliev, 1993:33). Böylelikle Kırgız toplum bütünlüğü iki ayrı idareye mensup olarak, bölünmüştür.

1. KIRGIZ MİLLİ AYDINLARI VE BOLŞEVİKLER

Kırgızların bu milli hareketler yaşanırken mücadelenin dışında kalmadıkları görülmektedir. Kendi organizasyonları olmasa da diğer Türk halklarının vücuda getirdikleri teşkilatlar içerisinde yer almışlardır. Abdikerim Sıdıkov ve İşenaa-li Arabayev’in başını çektiği Kırgız aydınlar Alaş Orda kongrelerine katılmışlar ve Kırgızları özerklik için hazırlamaya çalışmışlardır. Arabayev, II. Genel Kazak Kongresi’nde Alaş Partisi’nin Kırgızlar arasında örgütlenmesinin sağlanmasında, Yedisu Bölge Komitesi Sekreterliği görevini kabul etmiştir (KRBMSDA, F. 10, op., 1, d. 31:3). Bu görev üzerine Arabayev, Bişkek’e döndükten sonra aynı zamanda öğrencileri ve yakın arkadaşları olan A. Sıdıkov, D. Sooronbayev, K. Tıstanov, İ. Aydarbekov, Yusuf Abdrahmanov gibi Kırgız aydınların desteği ile Bişkek’te Alaş Partisi’nin, Bişkek Kırgız – Kazak şubesini 1917 yazında kurmuştur (KRBMSDA, F. 10, op., 1, d. 31:90;Kurmanov, 1997:45). Arabayev’in Kırgızlar arasında oluşturduğu bu örgütlenme kısa sürede önemli işler yapmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı sebebiyle bölgeyi, özellikle de Isıkgöl ve çevresini kasıp kavuran açlık sorunu ile sistemli bir şekilde mücadele edilmiştir. 1916 – 1917 yıllarında devam eden dünya savaşı, Rusya’da, Bolşevik İhtilali’nden sonra yaşanan iç savaş ve 1916 bağımsızlık mücadelesi sonucu yaşananlar ülke ekonomisinin çökmesine sebep olmuş, ayrıca kara ve demir yollarının harap edilmesiyle ulaşımın mümkün olmaması durumu daha da kötüleştirmiştir (İsakeev, 1932:48). Ayrıca bölge halkı savaş sebebiyle bütün üretimlerini devlete kaptırmıştır (Dunuşaliev, 1993:33). Üstelik yerli Kırgız - Kazak halkının büyük çoğunluğu Doğu Türkistan’a zorunlu göç etmek zorunda kalmış, geri dönenlerin evleri ve hayvanları Ruslar tarafından yağmalanmıştır (İsakeev, 1932:38-40). Kısacası halk ekmezsiz ve barınaksız zor durumda kalmıştır. Doğu Türkistan’dan dönüşlerin organize edilmesi, siyasi karmaşalar sebebiyle büyük bir problem haline dönüşmüştür.

Arabayev ve Sıdıkov, Alaş Partisi aracılığı ile ilk iş olarak, 1916 yılında Doğu Türkistan’a göç etmiş ve çok zor durumda olan Kırgız göçmenlerin tekrar dönmeleri ve onlara, Sovyet hükümetinin yardım etmesini sağlamak için çaba harcamışlardır (Ploskih, Kurmanov, Begaliev, 1999:30). Bu konuda Kırgızlara göre daha iyi örgütlenmiş olan Kazaklar’dan yardım almaya önem vermişlerdir (Maksutov, 2008:5). Arabaev, göçmenlerin zor durumlarını, diğer Türk boylarına ve yönetime duyurmak için gazetelerde göçmenler hakkında haberler yayınlattığı gibi kendi-

sinin de içinde bulunup desteklediği Kazak Gazetesi'nde, 17 Haziran 1917'de zor duruma düşen Kırgız halkına yardım edilmesini sağlamak amacıyla "Beçara Kırgız BoorunardıUnutpagıla" adıyla makale yayınlatmıştır. Yazısında, özellikle kardeş Kazaklar'dan yardım talebinde bulunulmuş (Arabayuulu, 1917:3), Kazak sosyalist liderlerden Turar Riskulov'un² başında bulunduğu İşçi ve Köylü Gençler Birliği'nin alt birimi olarak, yoksul halka yardım amacıyla Besin Maddeleri Komitesi kurulmuştur. Komite öncelikle Kazaklara yardım etmekle birlikte, diğer bölgelere de yardım edecek kadar ağını genişletmiştir (Adıgüzel, 2005:80). Bu talebi geri çevirmeyen Riskulov, Kırgız göçmenleri için önemli miktarda başta ekmek olmak üzere, çeşitli yiyecek maddeleri yardımında bulunmuştur. Ayrıca Arabaev, yine Riskulov aracılığıyla geçici hükümet tarafından el konulan göçmenlerin toprak ve hayvanlarının geri iade edilmesi çalışmalarında yer almıştır (Bektenov, 1988:7).

Zor durumda olan Kırgız halkına, yerel imkanları kullanmak suretiyle yardım etmeye çalışan Arabaev, Bolşevikler nezdinde de girişimlerde bulunmayı ihmal etmemiştir. Bu konuda bizzat Alaş Partisi'nin de desteğini alarak, Kırgızlar arasında oluşturduğu şube aracılığı ile Lenin'e mektup yazılmıştır. Arabaev'in Bişkek merkezli oluşturduğu Alaş Orda Partisi'nin Kırgız şubesine destek veren D. Baycanov, İ. Şaybekov, İ. Şabdanovlarla birlikte, merkezi hükümete gönderilmek üzere kaleme alınan mektupla Lenin'den, Bolşevik İhtilali'nden önce verdiği sözlerden biri olan halkların kendi geleceğine istedikleri şekilde yön verecekleri hakkından³ yerli halkın faydalanamadığı ve bu konuda gerekli düzenlemelerin yapılması istenmiştir. Ayrıca Doğu Türkistan'a kaçan Kırgızların durumlarının kötülüğünden, göçmenlerin tekrar vatanlarına dönmelerinin önündeki zorlukların acilen giderilmesi gerektiğinden, göçmenlerin geri dönmelerinin kolaylaştırılmasını gerçekleştirecek bir komisyon kurulması ve tüzüğünün oluşturulmasıyla beraber komisyona göçmenler için kullanmak üzere maddi yardım yapılması gerektiğinden ve son olarak da Çin ile Sovyet yönetiminin diplomatik ilişkilerle göçmenlere yardım edilmesinin zorunlu olduğundan bahsedilmiştir (Ploskih, 1993:52). Bu mektup gönderildikten sonra, kısıtlı olsa da mültecilere

2 Turar Riskulov, 26 Aralık 1894'te Yedisu Vilayeti'ne bağlı olan Doğu Talğar'da doğdu. Babası Riskul Calkaydarulı, Ruslar aleyhinde ayaklanmalara katılmak suçu ile 1905 yılında Sibiryaya sürülmüştür. 1907-10 yılları arasında Merkez şehrinde Rus okulunda eğitim gördü. 1910 yılında Bişkek'teki Ziraat okuluna girdi. Taşkent'e giderek 1916 yılındaki ayaklanmaya katıldı ve hapsedildi. 21 Ekim 1917'de Evliya Ata şehir Sovyetlerinin başkanlığına seçildi. 1919'da Türkistan Komünist Partisi Müslüman bürosunun başkanı oldu. Aynı yıl Türkistan Sovyet Cumhuriyeti İcra Komitesinin Başyardımcısı seçildi. 1920'de Komünist Partisi Müslüman Bürosunun ve Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İcra Komitesi Başkanı oldu. 1921-22 yıllarında Moskova'da Milliyetler Halk Komiserliğinde Muavin olarak çalıştı. 1923-24'te Türkistan Muhtar SSC Halk Komiserleri Şurasının Başkanı olarak görev yaptı. Bu tarihten sonra onu Moskova'da göz önünde bulundurmamak amacı ile Komünist Beynelmille Komitesinde Doğu Teşkilatları Başkan yardımcısı olarak görevlendirdiler. Moğolistan'da Komintern yetkilisi olarak çalıştı. 1930'larda Rusya Bakanlar Kurulu Başbakan Yardımcılığı görevinde bulundu (Adıgüzel, 2005).

3 3 Kasım 1917'de Rusya Halkları Deklarasyonu'nda halkların hakları, eşitlikleri, kurulan Sovyet devletinin yapısı ve dayandığı unsurlara yer verilmiş, işçi ve köylülere çeşitli garantiler yer almıştı. Bu deklarasyonda halkların birliği ve egemenliği, hiçbir etki altında olmadan kendi kaderlerini belirleme hakkı ve hukuku, milli sınırlamaların ve üstünlüklerin ortadan kaldırılması, Rusya sınırları içerisinde yaşayan tüm halkların kendi kültürlerini geliştirme ve yaşatma gibi bölümler bulunmaktaydı (Semenov, 2001, s. 190).

yardım edilmiştir (Manaev, 2007:10). Kırgız aydınlarının kendilerine yardım edilmesi konusunda Lenin'e başvurmaları, Kızıl Ordu'nun Alaş Orda Hükümeti ve Türkistan Özerk Hükümeti'ni dağıtmasından sonra gerçekleşmiştir. Bu açıdan milli aydınların, mecburen Bolşeviklere başvurduğunu düşünmek yerinde olacaktır. Ayrıca mektupta, milletlerin kendilerini yönetmeleri konusuna vurgu yapılması, Kızıl Ordu baskılarına olan eleştiri şeklinde değerlendirilebilir.

V. İ. Lenin, Arabayev'in gönderdiği mektubu Stalin'e (veya Kamenskiy'e) vermiştir. Üzerinde durulan problem, Moskova'nın onay vermesiyle 3 Şubat 1920'de Türkistan Merkez İcra Komitesi'nin altında ayrıca bir birim aracılığı ile çözülmeye çalışılmıştır (Ploskih, 1993:52). Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yedi-su Bölgesi İhtilal Komitesi'nin (REVKOM) içinde, sadece göçmen meselesi ile uğraşan bu komisyonun çalışmaları için vatanından ayrılıp giden halkın geri dönmesinin sağlanması amacıyla 50 milyon som ayrılmıştır (Dunuşaliyev, 1993:33). Arabayev ve Sıdıkov aynı zamanda bu komisyon içerisinde aktif rol almışlardır (Ploskih vd., 1999:30-31). Arabayev'in komisyon içerisindeki görevi, Çin hükümet organları ile gerekli görüşmelerin yapılması, Kırgız göçmenlerin vatanlarına dönmelerini zorlaştıran unsurları, gerekirse para kullanarak ortadan kaldırma, dönenlerin temel yiyecek ihtiyaçları, yerleşmeleri için gerekli yer ve toprak işlemede kullanılacak gereçlerin teminini sağlamaktır (Riskulova, 1993:48). Sıdıkov ve Arabayev, çalışmalarını büyük bir titizlik ve özveri ile yerine getirmişlerdir. Anlaşılacağı üzere, Kırgız milli aydınlarının Bolşevikler ile ilişkileri, halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması çabaları çerçevesinde şekillenmiştir. Onların Bolşevikler ile ideolojik bir yakınları bulunmamaktadır.

Arabaev, elde ettiği fırsatı, en iyi şekilde kullanmaya çalışmıştır. Dönen bütün göçmenleri iyi bir şekilde karşılayıp, ihtiyaçlarını giderdiği gibi Doğu Türkistan'a iki defa giderek, kalanların da dönmelerini sağlamaya çalışmıştır (Maksutov, 2008:6). Arabaev ve Sıdıkov'un özverili çalışmaları, kısa sürede sonuç vermiş, aynı yılın Nisan ayında Doğu Türkistan'dan Yedi-su bölgesine, 300 bine yakın Kırgız ve Kazak göçmeni dönmüştür (Dunuşaliyev, 1993:33). Arabayev ve Sıdıkov'un Alaş Hareketi ile ilişkilerinin yanı sıra, İ. Aydarbekov, T. Hudaybergenov, İ. Kobekov ve S. Muratalin gibi aydınlar, Alaş Sosyalist Eser Parti mensupları ile de yakın diyalog halinde olmuşlardır (Ploskih vd., 1999:31). Kırgız aydınlarının gerek Alaş Hareketi içinde, gerekse Sovyet komiteleri nezdinde milli meseleleri öncelikli olarak ele aldıkları açık bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla Kırgız aydınları için öncelik, milletin hayatının kolaylaştırılması ve her türlü problemin çözülmesidir. Ayrıca bu aydınların, Bolşevik veya sosyalist olmadıkları da anlaşılmaktadır.

2. KIRGIZ COĞRAFYASINDA BOLŞEVİK KOMİTELERİN KURULMASI

Kırgız milli aydınları İslam Şurası, Ulema Cemiyeti ve Alaş Orda hareketi içerisinde özerklik mücadelesi verirken Ruslar, yerel Sovyet komiteleri oluşturarak, halkı yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Ancak halk Türk aydınların başını çektikleri birliklere destek vermiştir. Ekim İhtilali merkezde gerçekleşmiş olmasına rağmen, Bolşevik iktidarı konusunda Türkistan'da herhangi bir değişiklik olmamıştır. Öyle ki 1920 yılına gelindiğinde bölgenin durumu, Bolşevikler açısından kritiktir. Ferga-

na'yı askeri güç ile ele geçiren M. V. Frunze, Lenin'e yazdığı mektupta; "Askeri güç ile kurulmuş olan Sovyet organlarının durumu kötüdür. Eğer Rusya'dan orta düzeyde işçileri buraya göndermezseniz, burada kalıcı olmak mümkün değildir"(Semenov, 1991:139) ifadeleri ile bölgedeki Bolşeviklerin durumunu özetlemektedir. Görüldüğü üzere, Türkistan halkı Bolşeviklere destek vermediği gibi işçi sayısı da Bolşevikleri iktidara getirecek güce sahip değildir. Ancak, ihtilalin Rusya merkezinde başarıya ulaşması, Türkistan'daki (Taşkent) siyasi durumu değiştirmeye başlamıştır.

Türkistan'da aydınlar, milli özerklik için mücadele ederken, Rus Eser ve Menşevik organizasyonların bir kısmı birleşmiş, Türkistan Genel Askeri Valiliğini lağvetmek suretiyle Türkistan'ın merkezi olan Taşkent'i ele geçirmişlerdir. Taşkent'ten Hokand şehrine gelmek zorunda kalan milli aydınlar, Ruslar karşısında ordu kurmak için girişimlerde bulunmuşlar, ancak ekonomik zorluklardan dolayı başarılı olamamışlardır.⁴ Bolşevik Ekim devriminden sonra daha güçlenen Kızıl Ordu tarafından Hokand şehri kuşatılarak, Milli Hokand Muhtariyeti, halkın desteğine rağmen baskı ile dağıtılmıştır. Bolşeviklere karşı milli hareketin merkezi Hokand şehri, İ. İ Edrenkin komutasındaki Andican, Namangan ve Oş Kızıl Ordu birlikleri tarafından ele geçirilmiştir (Ömürkulov, 1971:43). Taşkent'i silahla ele geçiren Bolşevikler, 13 Kasım 1917'de Sovyet yönetimini ilan etmişlerdir. Bu durum Kırgızistan'da duruma hakim olan milli aydınları zor duruma düşürmüştür. Kırgızistan'da Alaş Orda, İslam Şurası gibi milli karakterli örgütlerle bağlantı halinde olan Kırgız aydınları çalışmalarını Ekim Devrimi'nden sonra da devam ettirmişlerdir (Ploskih vd., 1999:34). Ancak, dönemin karmaşık siyasi ilişkileri içerisinde belirleyici unsur, ekonomik ve askeri güç olmuştur. Bu güçler ise Rusların elinde kalmışlardır. Rusya'daki Ekim devrimi bölgede gücü bulunmayan Bolşevik birliklerini güçlendirmiştir.

Fergana bölgesini ele geçiren Bolşeviklerin, Kuzey Kırgızistan'da hakimiyet kurmaları, Çarlık memurları yardımıyla şekillenmiştir. Önceden bölgeye hakim olan Eser taraftarı memurların başını çektiği Rus birlikleri, Bolşevik saflarına katılmıştır. Aslında bunların hemen tamamı Çarlık döneminde gelen zengin göçmen, memur ve mülki amir Ruslardır. Ardından, kendi taraflarına geçmeyen sağcı Eser ve milli aydınlara baskı yapmışlardır (Ploskih vd., 1999:34). Çarlık döneminden kalan askeri birliklerde yoğun bir şekilde, Kızıl Ordu saflarına geçmeye başlamıştır. Bunların başında G. Şadilov bulunmuştur (Şvets-Bazarnıy, 1958:23). Kendi silahlarının yanı sıra, yeni birlikler kurmak amacıyla 1918 yılı ortalarından itibaren Taşkent'ten silah gönderilmiştir. Böylece Bişkek Kızıl ordu birliğinden sonra, Tokmok şehrinde de askeri birlik kurulmuştur (İvanitsın, 1958:14). Bolşevik iktidarını bölgede hakim kılmak için Kızıl askeri birlikleri stratejik yerlere yerleşmiş, halkın mallarına el koymaya başlamışlardır (Canturov, 1957:18). Bolşevik Sivil otoritesinin bölgedeki teşkilatlanmasında Nikolay Lutsenko başrolü oynamış, kurulan Bolşevik Bişkek Şehir Komitesi başkanlığına, Aleksey İllarionoviç İvanitsin⁵ komiteyi askerler

4 Hokand Muhtariyeti, Bolşeviklere karşı mücadelesini bırakmamıştır. Ancak silah konusunda büyük sıkıntı çekmiştir. Örneğin 10 Temmuz 1918 tarihinde bütün Fergana genelinde sadece 475 silahlı askeri mevcuttur. (Eleuov vd., 1963, s. 421).

5 Aleksey İllarionoviç İvanitsin, 1870 Odesa doğumludur. Bişkek'e 1916 yılında makine ustası olarak gelmiştir. Bişkek şehrinde Kızıl Askeri Birliklerin oluşturulması, karşı hareketlerin bastırılmasında önemli görevler üstlenmiştir.

ile basmak suretiyle seçilmiştir (Ploskih, 1999:45-46). İvanitsin'in ilk icraatı Çüy bölgesinde bulunan önemli ticarethane ve fabrikalara el koymak olmuştur. Mart 1918'de Kızıl Kıya, Sülüktü, Tokmok ve Kök Cangak'ta bulunan Pamuk temizleme fabrikası, Bişkek'te 15 deri işleme ve dört bira fabrikası, un fabrikaları, yayınevi ve at fabrikalarına el konulmuştur (Canturov, 1957:22 - 23). Bolşevik idaresi Bişkek'te askeri güç ile egemenliğini ilan ederken, Isıkgöl ve çevresinde zor durumda kalmıştır. Ancak kısa süre sonra başka bölgelerden gelen yardımlar, hakimiyetlerini yaygınlaştırmalarına imkan vermiştir.

Almata'da 3 Mart 1918'de Bolşevik idaresinin teşkil edilmesi, Kırgızistan Bolşeviklerinin işini kolaylaştırmıştır. Almata Bolşeviklerinden alınan askeri yardım ile Kırgızistan'ın kuzey bölgelerinde baskı ile Bolşevik idaresi yerleşmeye başlamıştır. P. N. Pavlov komutasındaki Kızıl Ordu, Temmuz 1918'de Isıkgöl bölgesini basarak, Bolşevik sovyetine teslim etmiştir (Canturov, 1957:23). Kızıl ordu tarafından Kırgız köy ve kasabaların tamamında Sovyet yönetimi kurulmasının hemen ardından, halkın bütün mal varlığına el konulmuştur. Bu sebeple birçok bölgede yerel aydınlar, halk ve Bolşeviklere karşı Rusların organize ettikleri Sovyet yönetimine karşı isyanlar çıkmıştır (Canturov, 1963:24). Bu isyanları bastırmak ve kalıcı olabilmek için önceki askeri karakollara Araşan, Ak-su, Ceti-Ögüz, Fergana ve Isıkgöl'ün önemli bölgelerine yenileri eklenmiştir (Canturov, 1957:25). Yerel halk işgale karşı, Ağustos 1918'de Isıkgöl ve Talas, Kasım'da Bişkek, Aralık'ta Belovodks şehirlerinde harekete geçmiştir. Ancak bu hareketlerin hepsi kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bolşeviklerin isyanları bastırmada başarı sağlamalarının temel dayanağı, isyancıların birlikte hareket eden siyasi organizasyona sahip olmamaları, silah bulamamaları ve savaş tecrübelerinin olmamasıdır. İmkansızlıklara rağmen 1920 yılına kadar, Çüy ve Isıkgöl bölgelerinde Bolşeviklere karşı yerel isyanlar devam etmiştir. Hokand Muhtariyeti'nin, Bolşevik Kızıl askerler tarafından dağıtılmasıyla (1918) yerel halk Bolşeviklere boyun eğmeyerek, yaklaşık 15 yıl sürecek olan bağımsızlık mücadelesini başlatmıştır. Anlaşılacağı üzere, Kırgızistan'da Bolşevik idari yapılanması, halk desteği ile değil, askeri baskı ile kurulabilmiştir.

Sovyet yönetimi Kırgızistan'da 1918 yılı ortalarına kadar, yerel milli hareketlere karşı yoğun askeri baskıya devam ettirmiştir. Bir taraftan Alaş Orda ve İslam Şurası birlikleri askeri baskılar ile dağıtılıp, siyasi hakları ellerinden alınırken, diğer taraftan fakir birlikleri adı altında Sovyet kurumlarının temelleri oluşturulmuştur. Bu birliklerin temeli, askeri hiyerarşi ile oluşmuş komitelere dayanmaktadır. Birliklere verilen yetkilerin başında baskı ile halkın mallarına el koyma gelmektedir. Birlikler yayınladıkları bildirimlerde bütün birliklere, *"Biz sizleri emek ailesi içerisine girmeye veya güce baş eğmeye davet ediyoruz."* ifadesi, halka seçenek hakkının verilmediğini, açık bir şekilde göstermektedir. Devamında; *"... Rus köylerinde, kışlaklarda ve yerli köylerindeki zenginlere... kulaklara karşı durmadan mücadele... karşı gelenlerin elinden bütün üretim araçlarına el koymayı emrediyoruz"*(Canturov, 1957:24) ifadelerinden anlaşılacağı üzere Bolşeviklerin baskı kurulması yöntemini uyguladıklarını göstermektedir.

Bildirilerin belirlediği yöntem ile Bolşevikler, Kırgızistan'da öncelikle mektep, medrese, cami ve kiliselere el koymuşlardır. Buralar, Bolşevik propagandasının ya-

pıldığı merkezler haline dönüştürülmüştür. Matbaaların tamamına el konularak, matbu propagandada etkin bir şekilde kullanılmıştır (Trifonova:61 - 62). Ekim işlerinin yaklaşması sebebiyle Eylül 1918'de, ekim alanlarına el koymak suretiyle tekelleştirilmiştir (Canturov, 1957:23). Böylelikle 1918 yılı hasadı daha ekilmeden, Bolşevikler tarafından sahiplenilmiştir. Dolayısıyla millet, bir tarafta Bolşeviklik diğer tarafta açlık seçenekleri ile baş başa bırakılmıştır. 17 Eylül 1918'de Isıkgöl bölgesinde bulunan, kilise ve camilerin ve çalışanlarının taşınır-taşınmaz bütün mallarına el konulmuştur (Canturov, 1957:24). 15 Ekim 1918'de şehir ve kasabalardaki evlere girilmiş, altın, gümüş ve değerli eşyalar halk komiteleri adına yağmalanmıştır (Canturov, 1957:24). Dolayısıyla, mekteplere el koymak suretiyle kültürel, dini mekanlara el koymak suretiyle dini, bey ve yerel siyasi liderlerin mallarına-siyasi haklarına el koymak suretiyle ekonomik-siyasi baskı daha Bolşeviklerin yönetimi kurulurken başlamıştır.

Fergana Kırgızlarının merkezi olan Oş ve çevresi Taşkent'e yakın olduğu için buradaki el koymalar, 1918 yılının ortalarında tamamlanmıştır. Her bir yerleşim biriminden toplanacak vergi ve el koymaların kararları alınmıştır. Hocent merkez halkından 300.000, Ura-tübe 200.000, Kostakovsk 75.000, Nausk, 25.000, Gulyakan-dozsk 125.000, Salgar 10.000, Dalverzinsk 50.000, Andican 50.000, İsfaney 15.000, Çapkulun 10.000, Boksasıbergen 15.000 ruble toplanması kararlaştırılmıştır (Eleuov, 1963:422). Yerel Bolşevik komitelerinden verilen bu emirler halkın durumuna bakılmaksızın, ağır bir şekilde uygulanmıştır. Fergana bölgesinde halkın büyük çoğunluğu yerleşik yaşadığı için Bolşevik baskısı burada yaşayan Kırgızlar üzerinde ağır bir hal almıştır. Oş, Andican, Calalabad gibi bölgeler Kızıl Ordu'nun zulümlerine karşı, bilindiği üzere Basmacı Hareketi adı verilen, bağımsızlık mücadelesini başlatmışlardır. Yedisu ve Sırderya Kırgızlarının bozkır hayatını sürdürüyor olmaları sebebiyle Bolşeviklerin onlara ulaşmalarını geciktirmiştir.

Kırgız aydınları, Alaş Orda ve İslam Şurası'nın yanı sıra, Sosyalist Eserler ile yakın diyalog halindeydiler. Eserler ile birlikte hareket etmenin temel sebebi, Eserlerin Çar'a karşı mücadelesi olmuştur. Bilindiği üzere Bolşevik Ekim Devrimi'ne Sosyalist Eserler de destek vermişlerdir. Ancak daha sonra, Temmuz 1918'de Bolşeviklere karşı darbeye girişmişler, ancak başarılı olamamışlardır. Bu olaydan sonra Bolşevikler, solcu Eserleri tasfiye etmeye başlamışlardır. Türkistan Eserleri ise merkezde gerçekleşen başarısız darbe girişimini desteklemediklerini beyan ederek kınamışlardır (İzvestiya, 1918:1 - 3). Zira Türkistan'da halk desteği açısından güçsüz olan Bolşevikler, yanlarında hareket eden Eserleri ihraç etmemişlerdir. Dolayısıyla Milliyetçi Kırgız aydınları, mecburen Bolşevik partisi içerisine bu yolla girmişlerdir. Bolşevik Parti ise, bölgede başka dayanağı olmadığı için onları kabul etmiş, bir süre siyasi tasfiyeye girişmemiştir. Aydınlar, sonraki süreçte Bolşevik partiden ayrılacak bir ortam bulamamışlar, Sovyet organlarında önemli görevler üstlenmeye başlamışlardır. Kırgızistan'da, Bolşevikler ile birleşmeden önce kimlerin, hangi hareket mensubu olduğu konusunu aydınlatacak belgeler, yerel organlar tarafından yok edilmiştir. Sovyetlerin bölgede güçlenmesi sonucu, yerel aydınlar asıl düşüncelerini açıkça ortaya koyamamışlardır. Ayrıca, Ekim 1918'de yapılan Yedisu Bölge Kongresi ile solcu Eserler, Bolşeviklere katılmışlardır. 1321 üyeye sahip Bişkek

Eserleri, 1680 üyesi bulunan Bolşevik parti ile birleşmiştir (Ploskih vd., 1999:32). Dolayısıyla milli aydınlar karşısında, Bolşevikler önemli bir güç haline gelmişlerdir. 1919 yılı ortalarına kadar Kırgızistan'da Bolşevik parti, yönetimi tamamen ele geçirmiştir. Eserlerin Bolşevikler tarafına geçmesi sonucu, milli aydınların büyük bir kısmı Bolşevik Parti'ye üye olmak durumunda kalmıştır.

Bolşeviklerin bölgedeki durumu, milli aydınları taraflarına çekmek için politika uygulamalarına sebep olmuştur. Zira Bolşevik Parti Türkistan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Kırgızların yoğun olarak yaşadıkları Fergana ve Yedisu bölgesinde de güçlü değildir. Solcu Eserleri ne kadar taraflarına çekse de, sağcı eserler ve yerel halk İslam Şurası, Alaş Orda ve Ulema hareketleri karşısında, Bolşevikler sadece askeri güç ile tutunabilmişlerdir. Taşkent'te Türkistan Sovyet yönetimini (30 Nisan 1918) ilan eden Bolşevikler, oluşturdukları 15 kişilik Halk Komiserleri Sovyeti'ne bir tane bile yerli halktan komiser atamamışlardır (Ploskih vd., 1999:46). Buda Bolşevik İhtilali'nin ve bölgede örgütlenmesinin Türk ve Müslüman yerli halktan destek almadığını, açık bir şekilde göstermektedir. Yerel halk milli hareketleri desteklemektedir. Ancak Kızıl Ordu var gücü ile bu hareketleri bastırmıştır. İşgaller gerçekleşikten sonra yerel Sovyet organlarının kalıcı devamlılığının sağlanmasında, halk ve aydınların desteği önemli bir güç ve engel olarak, ortaya çıkmıştır. Zira Bolşevikler bölgede ne sayı olarak, ne de siyaseten güçlüdür. İşçi sayısının az olması ve Ekim devriminden sonra yerel halkı baskı altında tutma durumunun ortaya çıkması, yerli nüfusta tabakalar arasındaki farkın zayıflığı, komünizmin bölgede güç kazanmasını engellemiştir. Ayrıca az sayıda olan işçilerin, Sovyet komitelerini kurarken merkeze bağlı olmamaları, yerel aydınların desteğine ihtiyacı artırmıştır.

Müslümanların Bolşeviklere karşı mücadelesini parçalamak isteyen Lenin, bildiği üzere Ekim İhtilali'nden kısa süre sonra 3 Kasım 1917'de Rusya uluslarının kendi geleceğine karar vereceklerini beyan eden "*Rusya Halkları Hakları Beyannamesi*" ve 22 Kasım 1917'de Müslümanların kültürel ve dini özgürlüklerini tanıyan "*Rusya ve Doğu Müslümanları Emekçileri Beyannamesi*"ni ilan etmiştir (Kurat, 1990:329 - 330). Ayrıca 25 Ekim 1917'de Sovyetlerin II. Kongresi'nde alınan özgürlük kararları Türklerin bağımsızlık umutlarını güçlendirmiştir.⁶ Ancak sonraki olaylar, Bolşeviklerin beyanlarına sadık kalmadıklarını, Türklerin de bu beyanlara itibar etmediklerini açık bir şekilde göstermiştir. İşgaller tamamlandıktan sonra yerel halkı, kendi organlarına dahil etmemekle birlikte, onlar için 5 Kasım 1918'de Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne bağlı olmak suretiyle Rusya Müslümanları Bürosu kurulmuştur (Altımuşova, 2010:4). Buradaki temel amaç yerel halkı taraflarına çekmek ve daha da önemlisi kontrol altında tutmaktır.

Kırgız aydınlarının Bolşevik partiye katılımlarını sağlayan diğer bir sebep ise Komünistler arasında bulunan yerel şahsiyetlerdir. Bunlardan birisi olan ve 1920 yılında Rusya Komünist Partisi içerisinde kurulan, Türkistan Müslüman Bürosu'nun

6 25 Ekim 1917'de toplanan II. Sovyet kongresinde alınan kararlar şunlardır: 1. Rusya'da ulusal toplulukların eşitliği ve egemenliği tanınacaktır. 2. Rusya'da ulusal toplulukların ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkı dahil, kendi kaderlerini serbestçe tayin etme hakkı vardır. 3. Ulusal ve dinsel her türlü ayrıcalık ve sınırlamalar kaldırılacaktır. 4. Rusya'nın sınırları içinde yaşayan ulusal azlıklar ve etnografik gruplar özgür gelişeceklerdir. (Hablemitoğlu, 2004, s. 29)

başında bulunan Turar Rıskulov ve Kırgız Orazbekov'dur. Rıskulov'un fikirleri ve Komünist parti içinde 1917'den itibaren yaptığı çalışmalar dikkate şayandır. Turar Rıskulov, Kazaklar arasında Sosyalist derneklerin kurulmasını sağlayan Kazak milliyetçisidir. O, Türkistan'da özellikle Kazaklar arasında Komünist parti için yaptığı çalışmalarla parti içinde önemli yerlere gelmiş, 1923 – 1924 yıllarında TÖSSC'de hükümet başkanlığı yapmıştır. Rıskulov, Türkistan'da Komünist Parti'nin önde gelen savunucularından birisi olmasına rağmen, Kırgız aydınlarında olduğu gibi Çarlık yönetimine karşı 1916 isyanına katılmış, Kazak Gazetesi'ni yakından takip edip çeşitli konularda yazılar yazmıştır. Türkistan halkının milli dil ve kültürel gelişimi için çaba harcayan, özellikle de bağımsızlık için mücadele eden bir siyasi şahsiyettir.⁷ Rıskulov ile Arabayev, Sıdkov gibi aydınlar ihtilal öncesinden beri birbirlerini tanımaktadırlar ve birçok konuda aynı düşüncededirler (Kırgız Bilimler Akademisi El Yazmaları Bölümü, *No 96:40*). Amaç aynı olmasına rağmen, farklılık seçilen yollarda olmuştur.

Bazı aydınlar, fikirlerini Alaş Orda içerisinde gerçekleştirme yolunu seçerken, diğerleri İslam Şurası, Rıskulov ve Orazbekov gibiler, Sosyalistler safında çalışmayı tercih etmişlerdir. 1920 yılında Rıskulov'un, Türkistan Müslüman Bürosu başkanlığına gelmesi ve buradaki TÖSSC hakkındaki bağımsızlık tezi diğer milli aydınları etkilemiştir.⁸ Dolayısıyla Kırgız aydınları, diğer birçok milliyetçi Türk aydını ve Alaş Ordacılar gibi 1918 yılından itibaren Bolşeviklerin yönettiği Komünist Parti'ye katılmışlardır. Bundan sonraki faaliyetlerini Komünist Parti içerisinde yürütmüşlerdir. Ancak hiçbir zaman milli çizgiden ayrılmamışlardır. Kırgız ve Türkistan aydınlarının ihtilalden önceki mücadeleleri ile sonrası konusunda, bir değişim sözü konusu değildir. İhtilaller sonrasında da aydınların, temel amaçları arasında köylerdeki sömürgeciliğin durdurulması, Çarlık Rusya Hükümeti'nin önceden Kırgızlardan aldığı arazilerin kısmen iade edilmesi, Türkistan halkının haklarının genişletilmesi, Türkistan'ın bağımsızlığının kazanılması olmuştur.

Önceden nasıl Çarlık yönetimi içerisinde hareket edilmiş ise, şimdi de aynı şekilde Bolşevik idari organlarında mücadele edilmesi düşüncesi çerçevesinde, kanunlara uygun mücadeleden başka seçenek kalmamıştır. Böylelikle Bolşevik partinin kısıtlı izin verdiği ölçüde, Sovyet organlarına girmişlerdir. Ancak dönem dönem Bolşeviklerden farklı hareket ettikleri bahanesi ile yerel Sovyet komitelerinden Müslümanların sayısı azaltılmaya çalışılmıştır. Ta ki Mart 1919'da Türkistan Komünist Partisi çatısı altında, Müslüman Bürosu kurulana kadar. Yerel aydınlar, ancak bundan sonra yerel Sovyet organlarında söz hakkı kazanabilmişlerdir. Dolayısıyla milli aydınlar, oluşturdukları Müslüman bürolar aracılığı ile yerel halkın hakkını koruma imkanı bulmuşlardır. Bu sebeple milliyetçi, dinci ve burjuva

7 Detaylı Bilgi için Bakınız; (Adıgüzel, 2005, s. 17 – 82).

8 Rıskulov'un Türkistan Devleti tezine göre; 1. Şimdiye kadar yürürlükte olan Rus kanunları kaldırılmalı ve hukuk işleri Türkistanlılara devredilmelidir. 2. Türkistanlılar kendi milli meclislerine sahip olmalı ve bütün kanunlar bu meclis tarafından çıkarılmalıdır. Türkistan'da şimdiye kadar kanun çıkaran Rus organı, kanun dışı ilan edilerek feshedilmelidir. 3. Ruslara özel imtiyazlar tanıyan seçim düzeni yürürlükten kaldırılmalıdır. 4. Bundan böyle Türkistan'a Rus askerleri gönderilmemelidir. Şimdiye kadar gelip yerleşmiş olan askerler Türkistan'dan alınmalı ve yerlerine Tatar ve Başkırt askerleri yerleştirilmelidir. (Hayit, 2004, s. 231).

suçlamalarına maruz kalmışlardır. Mart 1920'de Müslüman Büroları milliyetçilik suçlaması ile Komünist Parti büroları ile birleştirilmiştir (Ploskih vd., 1999:47). Birleştirme sonucu, organların yenilenmesi bahanesi ile ilk siyasi baskılar başlamıştır. Bolşevik parti içerisinde, solcu, Eserci ve milliyetçi suçlamaları ile yapılan temizlik sonucu, Bişkek kazasında 9.300 komünist üyeden 2.348, Isıkgöl'de 869 komünist üyeden 540, Narın'da 7.000 komünist üyeden, 1.550 komünist kalmıştır. 1921 – 1922 yıllarında bütün Rusya genelindeki temizlik ve parti üyelerini yenileme çalışmalarında Oş, Karakol, Narın ve Bişkek kazalarında 4.407 komünist üyeden 2.023'ü partiden çıkarılmıştır (Vorolaeva, Djunuşaliev, Ploskih, 2002:135). Bolşevikler bir taraftan ulusların dini, kültürel ve milli haklarına saygı duyacağını açıklarken, aynı zamanda milli aydınları dinci, milliyetçi söylemi ile baskı altına almıştır. Bölgede iktidarını kayıtsız şartsız olarak yerleştirmek isteyen Bolşevikler, yerel aydınlara karşı baskı aracı olan milliyetçilik ve burjuva söylemini daha başından itibaren kullanmaya başlamışlardır.

Sonuç

Rusya'da 1917 Şubat İhtilali'nden sonra Kerenskiy başkanlığında bir Geçici Hükümet kurulmuş, ancak siyasi kargaşa ortadan kalkmamıştır. Aynı zamanda ihtilalin gerçekleşmesinde ön saflarda yer alan Rus Sosyalistleri ve Liberalleri kendi aralarında iktidar mücadelesine girmişlerdir. Bu arada Kırgız aydınları çeşitli milli ittifaklara destek vermek suretiyle Türkistan'ın bağımsızlığı için milli mücadeleye dahil olmuşlardır. Ancak aralarında, bir birlik söz konusu değildir. Siyasi yönden böyle karışık bir ortamda, Ekim 1917'de Bolşevik devriminin yaşanması, siyasi durumu daha da zora sokmuş, Bolşevikler ile savaş başgöstermiştir. Yedisu ve Sır Derya bölgesindeki Kırgız aydınları bu karışık ortamda, Alaş Orda taraftarlarının yanında yer alıp, çeşitli siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak 1920 yılında Rusya'da Kızıl Ordu'nun iç savaşı bitirmesi ve Türkistan'da kurulan Muhtar Türk Cumhuriyetlerini yıkıp, yerine 1918 yılında kurulmuş olan Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni (TÖSSC) askeri işgaller ile güçlendirmesi, Türkistan'da siyasetin yönünü bir anda Bolşevikler lehine değiştirmiştir. Ortaya çıkan bu yeni durumlar, aynı zamanda Kırgız aydınların Bolşevik Partisi'ne katılma kararı almasına sebep olmuştur. Onların Komünist Parti'ye katılmalarının temelinde, halkın çıkarlarını savunma mücadelesini Bolşevik idare içerisinde devam ettirme düşüncesinde yattığı, sonraki olaylardan daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.

Kaynakça

Kırgızistan Cumhuriyeti Merkezi Siyasi Dokümanlar Arşivi

KRBMSDA, F. 10, Op. 15, d. 188.

KRBMSDA, F. 10, Op. 15, d. 110.

KRBMSDA, F. 10, Op. 15, d. 2744.

KRBMSDA, F. 10, Op. 15, d. 2743.

KRBMSDA, F. 10, Op., 1, d. 31.

KRBMSDA, F. 10, Op., 1, d. 31.

Kırgız Bilimler Akademisi El Yazmaları Bölümü İnf. No:96.

Abdullayev, R. M. Agzamhodcayev: S. Alimov, İ. A. vd. (Red). (2000). *Turkestan v naçale XX veka:k istoriiistokovnatsionalnoynezavisimosti*. Taşkent: Şark.

Adıgüzel, H. (2005). *Milli komünizmin öncüleri riskulov*. İstanbul: İleri Yayınları.

Altımuşova Z. (2010). *1920-1930 cc. Kırgızstanda Sovet rejiminin kulaktardı tap katari coyusayasati*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bişkek.

Amancolova, D. (2009). *Alaş v Etnopolitiçeskoy İstorii Kazahstana*. Almatı.

Arabayuulu, İ. (1917, 7 Aralık) Biçare Kırgız Boorunardınutpagıla. *Kazak gazetesi*. No:236.

Bektenov, Z. (1988, 16 Haziran). Öçpöz İzder Okumuştuu-Agartuuçu İşenalı Arabayev. *Kırgızstan madaniyati*. No:25, ss. 7.

Canturov, B. (1957). *Kırgızstanda oktyabrrevolutsiyası cana grajdandıksoguş*. Frunze.

Canturov, B. (1963). *Grajdanskayavoyna v Kirgizii*. Frunze.

Çokayoğlu, M. "25. 10. 1917 – 7. 11. 1933", *Yaş Türkistan*. S. 48. s. 8.

Dunuşaliev, C. (1993). *Kırgızstan preobrazovatelni eprotsessı 20 – 30'h Godov*. Bişkek.

Devlet, N. (2011). *Unutturulan Türkçü İslamcı modernist İsmail Gaspıralı*. İstanbul.

Devletşin, T. (1981). *Sovyet Tatarıstanı*. Çev.:Mehmet Emircan, Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.

Eleuov, T. E. (Red.). (1963). *İnostrannaya voennaya interventsıya ı grajdanskaya voyna v sredney azii I Kazahstane dokumenti i materialı*. Alma-ata.

Hablemitoğlu, N. (2004). *Yüzbinlerin sürgünü Kırım'da Türk soykırımı*. İstanbul.

Hayit, B. (TTK). *Türkistan devletlerinin milli mücadeleleri tarihi*, Ankara:TTK.

Ilgar, İ. (1990). *Rusya'da birinci müslüman kongresi*. Ankara.

İsakeev, B. (1932). *Kırgızskoe Vosstanie 1916 Goda*. Frunza:Kırgosizdat.

İvanitsın, A. İ. (1958). Pişpektegıpartiyalık Uyumdun Tarihınan. *kırgızstan'da grajdandık soguşka cana revolutsiyalık okuyalarga katışkan adamdardın eskerüülörü*. Frunze. ss. 5 - 19.

İzvestiya. (1918, 22 Kasım). No:245. ss. 1-3.

Kara, A. (2002). *Mustafa Çokay'ın hayatı ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı yolundaki mücadelesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.

Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara.

Kurat, A. N. (2010). *Rusya tarihi başlangıcından 1917'ye kadar*. Ankara:TTK.

Kurmanov, Z. (1997). *Politeçeskayaborba v Kırgızstane 20-e Godı*. Bişkek:İlim.

Maanaev, E. (2007, 25 Dekabr). İ. Arabayevdin Koolduk-Sayasıy İşmerdigi. *Erkintoo*. ss. 10.

Maksutov, B. (2008). *Kırgızdın Belgilüü agartuuçuları*. Bişkek.

Ömürkulov, M. (1971). *Kırgızstandın emgekçileri sotsialisttik revolutsıyanın lenindik teoriyasın işkeasıruu üçün küröstö*. Frunze.

Ploskih V M.-Kurmanov, Z.-Begaliev S. (1999). *Abdikerim Sıdıkov natsionalny lider*. Bişkek.

- Ploskih, V. (1993). Moldokenatsionalnoy İntelligentsii. İşenalı Arabayev Tuulgan Kününün 110. cildigina arnalgan cıynak. Bişkek, ss. 50-55.
- Rıskulova, K. (1993). Eskerü. İşenaalı Arabayev' din Tuulgan Kününö 110. cildigina arnalgan cıynak. Bişkek:İlim Tabılga. ss. 48.
- Saray, M. (1996). *Yeni Türk Cumhuriyetleri tarihi*. Ankara.
- Semenov, İ. E. (Red.). (1991) *Otuz Cetinci Cıl Kırgızstanda*. Bişkek. 1991.
- Semenov, Y. (2001). *Bolşevikiprihodyat k Blastirevolutsiya 1917 god v petrogradeves mir*. Moskva.
- Şvets-Bazarnıy, G. İ. (1958). Pişpekte Oktyabrın Kündöründö. *Kırgızstan'da Grajdandık soğuşka cana revolutsiyalık okuyalarga katışkan adamdardın eskerüülörü*. Frunze. ss. 20-43.
- Taymas, A. B. (1947). *Rus ihtilalinden hatiralar I 1917 – 1919*, İstanbul.
- Trifonova, E. S. *Politiçeskaya propaganda kak element vliyanıyana massı v 20-e gg. XX v. (Na Primere Kırgızstana)*. UDK. 94 (575.2). ss. 60 – 63.
- Vorolaeva, V., D.-Djunuşaliev, P. (2002). *V İstoriyaoteçestvo Kratkiy Kurs Lektsiy po İstorii Kırgızstana*. Bişkek.

KIRGIZİSTAN'DA DEVLETİN DİN SİYASETİ**Timur KOZUKULOV*****Öz**

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde Orta Asya Cumhuriyetlerinin devlet ve kamu siyaseti Moskova'dan yönetiliyordu. Nüfusu Müslüman olan Orta Asya devletlerinin oluşumu bir anda olmamış, tarihi bir süreçten geçmiştir. Bu süreçte tabii ki din de kendi rolünü oynamıştır. Ancak SSCB'ye karşı din adamlarının mücadele için halkı şuurlandırdığı iddiaları yüzünden 1928 yılında din ile ilgili yasaklar getirildi ve bu yasaklar 1943 yılına kadar devam etti. İkinci Dünya Savaşı sırasında Orta Asya müslümanlarının Stalin'e yazdıkları mektupla birlikte dini kurumların tekrar açılmasına yeniden izin verildi. Din adamları bu dönemde müslüman askerleri şuurlandırmak ve savaş için 1 milyon rubleden fazla para toplamışlardır. Yine bu dönemde Orta Asya'da yaşanan dini gelişmeler sonucunda Taşkent merkezli Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlar Dini İdaresi Kurulmuştur (OAKMDİ). Bu dini yapılanma Orta Asya devletlerinin bağımsızlığına kadar devam etmiştir. Ancak bağımsızlık sonrası din siyasetinin yapısı ve din devlet ilişkisi eski SSCB'den kalan yapılanma ile sürdürülmüştür. Eskiden komünist rejimde kamusal anlayış ve yapılanma, bağımsızlık sonrası demokrasi adı altında aynen devam ettirilmiştir. Yani müslümanların kurumsal yapılanmasında ve çalışmasında pek bir değişiklik olmamıştır. Bunun sebebi yönetimde ve siyasette aktif rol alanların komünist sistemde yetişmiş olmalarıdır. Bu çerçevede çalışma Kırgızistan'da bağımsızlıktan sonra devletin din politikasının yapısı ve özellikleri üzerinde durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Cumhuriyeti, Kırgızlar, Geleneksel İslam, Bişkek

THE RELIGION POLITICS OF THE STATE IN KYRGYZSTAN**Abstract**

The administrative politics and public policies of the Central Asian Republics were directed from Moscow during the time of USSR (Union of Soviet Socialist Republics). The formation of the Central Asian Republics, whose populations were Muslims, followed a gradual historical process, in which religion had its share. However, on the grounds that the imams (religious leaders) helped to raise public awareness of unified struggle, bans were placed on religious activities and institutions in 1928 and they continued until 1943. During WW II, Muslims of the Central Asian Republics wrote a letter to Stalin and the bans on the religious institutions were lifted. At that time, the imams (religious leaders) raised public awareness and collected more than 1 million ruble to spend for the war. In addition, Religious Administration of the Muslims of Central Asia (OAKMDİ) and Ka-

* Doç. Dr., Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Oş/Kırgızistan, timurkozukul@gmail.com

zakhstan based on Tashkent was established during that period. OAKMDİ lasted until the Central Asian Republics gained their independence. However, after the independence, the structure of religious affairs and religion-state relationship continued as in the time of USSR. The conception of public affairs and structure in the communist period remained the same in what was then a democratic regime. The institutional structures and functioning of the Muslim societies the Central Asian Republics did not change much. The chief reason for that was that those occupying active administrative and political positions were educated in the communist system. Within this context, this study deals with the characteristics of the religion politics of the state in Kyrgyzstan and the religious structures after Kyrgyzstan gained its independence.

Keywords: *Kyrgyzstan, The Kyrgyz, Traditional Islam, Bishkek*

Giriş

Kırgız Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak 25 yıllık tarihi olduğu genel bir görüştür ve gerçekte de böyledir. Fakat bu devletin yeni bir devlet olarak meydana gelmediği de tarihî bir gerçektir. Tarih kaynakları ve tarihi süreç de bunu doğrulamaktadır. Kırgızistan'ın devlet yapısı ve toplumsal siyasetinde dinin yerini anlamak için bu devletin yapısının tarihine ilk önce kısaca göz atmamız gerekir.

Kırgız Devleti'nin 2200. yıl dönümü 2001 senesinde kutlanmıştır. Kırgız Devleti'nin 2200 yıllık tarihi Çin kaynaklarındaki Kırgız Kağanına yazdığı diplomatik mektup ile ilişkilendirilmektedir. Günümüzde Kırgız Cumhuriyeti, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlık alarak bu günü Kırgız Devleti'nin kuruluşu olarak kabul etmektedirler. Fakat Kırgız Cumhuriyeti geleneği SSCB'nin devlet geleneğinden gelmektedir. Kırgız Sovyetler Birliği Cumhuriyeti 1924 senesinde kurulmuştur. Yani Özerk Cumhuriyetten Devlete dönüştürülmüştür.

Kırgız Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği altında kurulduğunda geleneksel Arap alfabesini kullanmıştır. 1927 senesinde de Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmiştir. Latin alfabesinden kril alfabesine ise 1939 yılında geçilmiştir.

Sovyetler Birliği devrinde Anayasa bir kaç defa değişikliğe uğramıştır. Sovyetler Birliği zamanında Kırgız Cumhuriyeti 1989 yılında son defa Anayasa değişikliği yapmıştır. Bu da Gorbaçov'un "Yeniden Yapılanma" sürecine denk gelmiştir. Bağımsızlık ilan edildikten sonra 1989 senesinde seçilmiş Kırgız Cumhuriyeti Sovyetler Birliğinin Yüksek Meclisi (Parlamento) ile 1994 senesine kadar çalışmıştır. SSCB'nin son dönemi yani Gorbaçov'un 1985'te başlatmış olduğu "Perestroyka" yani "Yeniden Yapılanma" süreci birçok meselede yumuşaklık sağladı.

O dönemlerde müslümanlar hac ibadetini eda etmek için hac seferine çıkmaya başladılar. Mahallelerde elif-bâyı imamlar çocuklara eskisi gibi korkmadan öğretmeye başlamıştı. Ortaokul öğrencileri akşam ve yatsı namazını kılmak için mahallede belli bir mescide gitmeye başlamıştır. Dini kitaplar az da olsa basılmıştır. O dönemde matbu Kur'an-ı Kerim'ler de yayımlanmıştı. Nerede ise her aile bir Kur'an-ı Kerim'e sahipti. Eskiden 5 bin nüfuslu köylerde Kur'an-ı Kerim bulunan evler parmak ile gösterebilecek sayıda azdı. Bağımsızlık öncesi imkânlar oldukça kısıtlıydı. Hatta bu imkânsızlıklar Kırgızistan'ın bağımsızlığından sonra bile devam etmiştir.

Kırgız devletin yapılanması ve dinin toplumsal olgusu neden bir biriyle ilişkilidir? sorusu bizce önem arz etmektedir. Bize göre bağımsızlık sonrası siyasi yapılanmada toplumun din anlayışı dolaylı veya doğrudan kendi varlığını hissettirmiş ve bunu göz önünde bulundurmamak zorunda kalmıştır.

Din-siyaset ilişkisini sadece siyasal iktidarın meşruluğu sorunuyla sınırlamak da doğru değildir. Dinleri bir “yumuşak ideoloji” ya da dünya görüşü olarak aldığımız zaman, onların mensuplarından yerine getirmelerini istedikleri ibadetler yanında insanlara kimlik verdiklerini, davranış kural ve normları oluşturarak ne zaman ve nasıl hareket edileceğini ya da edilmesi gerektiğini düzenlediklerini görürüz. Dolayısıyla eğer din, bir toplum içinde yaşayan insanın eylem ve davranışları için bir kıstas koyuyorsa siyasetin bunun dışında kalması mümkün değildir. Politik olarak laiklik taraftarı olan Mahatma Gandhi'nin “dinin siyasetle ilgisi bulunmadığını söyleyenler dinin ne demek olduğunu bilmeyenlerdir” ifadesi de bunu göstermektedir (Köktaş, 1997: 40).

Kırgızlar bağımsızlığını elde ettikten sonra demokratik yapılanma sürecinde din çok önemli bir rol oynamıştır. Şöyle diyelim, demokratik yapılanma anlayışında din anlayışı mutlaka etkili olmuştur veya dini gelenek olarak sayılan anlayışlar herhangi bir karar alırken açık söylenmese de mutlaka göz önünde bulundurulmuştur. Çünkü insanlar dini bir kenara atamamışlardır. Bunun sebebi, halkın dini, atalarından gelen bir miras veya değer olarak görmeleridir. Son yıllarda devlet din politikasını uygulamada, tecrübe ve öğrenme sürecini geçirmektedir. Biz demokratik yapılanma sürecinde din politikasının nasıl uygulandığını ve yapısını incelemeye çalışacağız.

1. KIRGIZ SOVYET BİRLİĞİ CUMHURİYETİNİN OLUŞUMU VE BAĞIMSIZ KIRGIZ CUMHURİYETİ

30 Aralık 1922 tarihinde, dört devletten oluşan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) devleti ilan edilmiştir. Kırgızlar, Rusya Federasyonu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlı Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin içerisine girmiştir. Fakat Kırgızlar, Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Yedi-Su, Sır-derya, Fergana, Samarkand eyaletlerinde dağınık yaşıyorlardı. Böyle bir durumda Kırgızların geleceğinin ne olacağı belli değildi. Etnik olarak varlığını devam ettirme ya da yok olma meselesi gündemde olmuştur.

1921 yılında Bolşevik Partisi'nin 10. toplantısında etnik meseleler gündeme getirilmiştir. O zaman SSCB'nin içerisinde yaşayan halkın milli hayat şartlarına layık olarak sovyet devletini kurmak, sağlamlaştırmak, geliştirmek, yerli halkın toplumsal-siyasi hayatlarında, yönetimde, belgelerde (eğitimde) ana dili kullanmak ve yerli kadroları yetiştirmek gibi meseleler üzerinde durulmuştur. Bundan sonra milletlerin ve halkların temsilcileri tarafından Sovyet devletlerini kurma meselesi konuşulmaya başlandı. Böylece Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde Kırgızların kendi yönetiminde eyalet kurmaları ilk defa 1921 yılında talep edilmiştir.

Bu mesele ne kadar gündeme açıkça getirilse de Kırgızlar toplu bir yerde değil dağınık yaşıyorlardı. Bu durum onların sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmesine

engel oluyordu. Bundan başka 1920 yılı Kırgız (şimdiki Kazak) özerki kurulup, ona Sır-Derya ile Yedi-Su eyaletlerini kendi bünyesine almak için Kazaklar çaba göstermiştir. Bu fikir Etnik Başkanlığı tarafından uygun görülmuş, bu iki eyalet Kazak özerkinin altına alınmıştır. Bu yapılanmayla Kırgız halkının milli bağımsızlığı meselesi zorlaşmıştır. Kırgız halkının konsolidasyon olmasına engeller çıkarılmıştı. Böyle bir durumda 1922 yılı mart ayında C. Abdrahmanov, İ. Arabayev, A. Sıdıkov yeniden Dağlı eyalet kurma meselesini ortaya koymuşlardır.

1922 yılı 25 Mart'ta Türkistan Komünist Partisi'nin Merkez komitesi Yedi-Su ilini ilçeye dönüştürme kararı çıkarttı. Buna göre Prejevalsk, Narın, Pişpek ve Aulia-Ata (Evlia ata) uezdin dağlık bölgelerini içerisine alan Dağlı ili kurulmuştur. Fakat Dağlı ilinin kurulmasına R. Kudaykulov'un başında olduğu grup karşı çıkmıştır.

Bu grubu Taşkent'teki Kazak yöneticiler de desteklemiştir. Onlar Kırgız halkı "Kazakların bir parçasıdır" demişlerdir. Bu mesele Stalin'e kadar ulaşmıştır. Partinin Yedi-Su il başkanlığı 1922 yılının 4 Haziranında Pişpek'e (Bişkek) toplantıya çağrılmış, fakat Stalin'nin emriyle toplantı gerçekleşmemiştir. Böylece Aralık 1922'de Cumhuriyet Komünist Partisinin Merkez Komitesi Dağlık Kırgız eyaletini kurma kararını iptal etmiştir.

1923 yılı SSCB'de milli devletleri kurma ve milletlerin aynı hakka sahip olma meseleleri tekrar gündeme getirilmiştir. Bundan dolayı Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği içerisindeki Kırgız halkına özerk eyalet statüsünün verilmesi, daha önceki gibi Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Birliği Cumhuriyetine bağlı değil, Rusya Federasyonu Sovyet Sosyalist Birliği içerisine girmesi uygun görülmüştür. 14 Ekim 1924'te tüm Sovyetler Birliği Merkezi Yönetim Komitesinin 2. oturumunda milli sınırları bölüştürmek ve Rusya Federasyonuna bağlı Kara-Kırgız özerk ilini oluşturma kararı onaylanmıştır.

Burada da Sıdıkov ile Kudaykulov'un grupları arasında mücadele olmuştur. Sıdıkov, Abdrahmanov ve Arabayevler, Kara Kırgız Özerk İli doğrudan Rusya Federasyonu altında olmasının daha iyi olacağını savunmuşlardır. Bu mesele çok zorluklarla gerçekleşmiştir. Kırgızlar'ın Kazak veya başka Orta Asya milletlerinin egemenliği altına girmesi durumunda kendi başına bir devlet olmasının çok zor olacağı düşünülmüştür. Çünkü Kırgızlar, diğer Orta Asya milletlerine benzer bir kültür ve kimliğe sahiptir. En önemlisi Kırgızlar da onlar gibi aynı statüye sahip olmak istiyorlardı. Kazak egemenliği altında bulunmayı uygun gören ikinci grubun başında Rahmankul Kudaykulov olup, Düyşönalı Babahanov ve Toyçunov vardı. Onlar Kara-Kırgız özerk İli'nin Kırgız (Kazak) Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği egemenliğinde olmasını istiyorlardı.

1924 yılının 18 Ekiminde Komünist Partisinin Merkez Komitesinin kararına uygun M. D. Kamenskiy başkanlığında Kırgız İl yönetimini oluşturmak için parti bürosu kurulur. 1924 yılı Kasım ayında Kırgız İl Parti Kurumu bürosu C. Abdrahmanov'u ikinci sekreterliğine tayin eder. Devrim komitesinin başkanlığına İ. Aydarbekov tayin edilmiştir. Devrim (Revolution) komitesine devlet yönetimini oluşturma, il yönetim kurumları oluşturma, il yönetim-sınırları içinde ilçeleri kurma, Sovyetlilerin kurucu toplantısını organize etme ve gerçekleştirme görevleri yüklenmiştir.

Devrim komitesi tarafından hazırlanan kurucu toplantıda A. Sıdıkov ile Kudaykulov'un grupları arasında makam için mücadeleler olup, Kırgız İl Partisinin Birinci Sekreteri M. D. Kamenskiy'in yardımıyla Kudaykulov'un grubu galip gelmiştir. A. Sıdıkov'un taraftarları İ. Aydarbekov'u makamından indirmiştir. İl yönetim komitesinin başkanı olarak iki gruba girmeyen ve Kırgızistan Sovyet hükümetini aktif katılan A. Orozbekov seçilmiştir.

1925 yılı Mayıs ayında Rusya Federasyonu Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Merkezi Yönetim Komitesinin kararı ile Kara-Kırgız özerk İlinin "Kara"sı kaldırılmış ve "Kırgız özerk İli" olarak değişmiştir. Kırgız özerk ilinin yönetim komitesinin 3. toplantısında Kırgız Özerk İli, "Kırgız Özerk Cumhuriyeti" olarak ilan edilmiştir. Daha sonra bu 1 Şubat 1926 tarihinde Merkez Yönetim Komitesinin oturum kararı ile onaylanmıştır. 1936 yılında Kırgız Özerk Sovyet Birliği devleti Kırgız Sovyet Birliği devletine dönüşmüştür. Yani özerk olmaktan çıkmıştır. 22 Aralık 1990 yılında yönetim bağımsızlık kazanmıştır. 31 Ağustos 1991 yılında ise devlet olarak tam bağımsızlık kazanılmıştır.

Kırgız Cumhuriyetinin ilk kurucuları olarak sayılan A. Sıdıkov, C. Abdrahmanov, İ. Arabayev, İ. Aydarbekov ve A. Orozbekov'un devletin oluşumunda emekleri çoktur. Onlar Kırgız cumhuriyetinin oluşumu ve gelişimi için zamanlarını ve hayatlarını feda etmişlerdir.

Bağımsızlığı elde ettikten sonra sırasıyla Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Kurmanbek Bakiyev, Roza Otunbayeva ve Almazbek Atambayev'dir.

2. KIRGIZİSTAN'DA BAĞIMSIZLIK SONRASI DİNİ EĞİLİM VE SÜREÇ

Bilindiği gibi, post-sovyet devletlerinde din onlarca yıl tam olarak kendi varlığını sürdürememiştir. Bağımsızlık elde edildikten sonra demokratik yapılanma geçmişteki SSCB devletlerinin sahip olduğu anlayıştan farklı bir şekilde gelişmiştir. Kırgızistan'da özgür fikirlere sahip bir toplum ortaya çıkmıştır.

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla "Dini inanç özgürlüğü ve dini kurumlar" ile ilgili kanun çıkartıldığında Kırgızistan'da 33 Cami vardı ve kullanımda idi (Mamayusupov (2), 2004: 37). O dönemlerde din eğitimi veren tek bir kurum dahi yoktu. Fakat, 1991 yılında Ömer İbn Hattab adında bir medrese açılmıştır. Bu medrese daha sonra İslam Enstitüsüne çevrilmiş, 2003'te ise Üniversiteye dönüştürülmüştür.

Bağımsızlık öncesi dine kısıtlamalar getirilmişti. Pratikte din toplum tarafından yaşanıyor gözüküyordu, fakat bu devlet tarafından sıkı kontrol altında idi. Elif Ba ve Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmek yasaktı. Kur'an eğitimi alanlar kimseye söylemeden gizlice tek tek ders alıyorlardı. Din eğitimi ve öğretimini almak merkez Taşkent ve Buhara'da mümkündü. 2016 yılında yapılan kısa süreli İmamlar Kursunda eski Celalabad İl Kadılarında birisi SSCB döneminde din eğitimi almak için Buhara'ya gidip Mirarab Medresesi'ne girebilmek için 4 sene oralarda çalışıp sıra beklediğini belirtmektedir. Yılda 12 öğrenci alındığından dolayı ilk üç sene medreseye yerleşememiş ancak dördüncü yılında medreseye girebilmiştir. Bu din eğitiminin sıkı bir kontrol altında olduğunu çok açık bir göstergesidir. Kırgızistan'ın bağımsızlığını elde ettiğinde Kırgızistan toprakları içerisinde sadece 33 caminin bulunması ve hiçbir medresenin bulunmaması da bunu göstermektedir. Kırgızistan'da günü-

müzde 2300'den fazla cami ve 100'den fazla İslamî eğitim kurumunun bulunması aradaki büyük farkı göstermektedir. Belirtmemiz gereken diğer önemli bir husus ise bağımsızlık öncesi 33 caminin Kırgızistan'ın Güney bölgesinde bulunmasıdır.

Din-devlet ilişkisi alanında son zamanlarda Kırgız Devleti bir takım yeniliklerde bulunmaya eski bazı yapılanmaları değiştirmeye çaba göstermektedir. Fakat henüz tam uygun bir model bulunamamıştır. Malum olduğu üzere dinî kurumlar aynı zamanda toplumsal bir kurum olarak çok önemli işlevlere sahiptir. Bu işlevler aynı zamanda devletin din kurumları ile ilişkisi, devletin nasıl bir devlet olduğu ve hangi rejim ve sisteme bağlı olduğu konusuyla da yakından ilgilidir.

İnsan hakları öncelenerek ve temellendirilerek bağımsız Kırgız Devleti demokratik yollarla ilerlemeyi ilan etmiştir. Devletin siyasi yönetiminde ateizm anlayışının yerine din meselesine demokratik çözüm yollarını benimseyen anlayış hâkim olmaya başlamıştır. Her bir vatandaşın din ve inanç özgürlüğü hakkına sahip olma olgusu benimsenmiştir.

Daha önceki yasakların ve kısıtlamaların kaldırılması dini kurumların artmasını sağladı. Önceleri dine ve dini kurumlara olan resmi bakış açısı, yani toplumun gerilemesine sebep olan kısıtlamalar kaldırdıktan sonra toplumun tarihî kültürel olguları tekrar değer kazanmaya başladı. Yeni dinî durumun yapılanması çok yönlü dini kurumların gelişmesine ve özgürleşmesine imkân sağladı. Kendi inançlarını ve görüşlerini serbest ifade edebilme açısından toplumun demokrastikleşmesi, vatandaşlara yeni kapılar açtı. Devlet tarafından vatandaşların kendi dinî ihtiyaçlarını istediği gibi karşılaması -garanti altına alınmıştır. Aynı zamanda dinler arasında ilişkiler de sağlanmıştır.

İslam'ın Kırgızistan'da da Sovyetlerin çöküşü akabinde çok hızlı bir gelişme gösterdiği, İslam'ın gelişmesine katkı sağlayanlardan bazılarının, aralarında yoksul, eğitimsiz, zayıf karakterli, itimat telkin etmeyen kişilerin de bulunduğu yerli kişiler olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte çoğunluk yurt dışından gelmişti (Pay, 2015: 41-42)

Devlet tam anlamıyla dinî inanç özgürlüğünü sağlamak için insan hakları açısından imkânları sunmuştu. Fakat meselenin sadece hukuki yönüne ağırlık verilmiş, toplumsal ve psikolojik yönüne önem verilmemiş gibi gözüküyor. Bu durumda toplumsal süreç ile kanuni gelişmeler arasındaki ilişkinin özgün olarak araştırılması gerekiyor.

Tarihi tecrübe gösteriyor ki, hiçbir toplum dinsiz ya da maneviyatsız bir gelişme kaydedememiştir. Toplumlarda din ve maneviyât alanında çıkacak problemler toplumu başka problemlere yöneltmiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarında demokratik yapılanmada, toplumsal-siyasal, toplumsal-ekonomik ilişkilerde Kırgızistan çok fazla bir tecrübeye sahip olmadığından dinî faaliyetler aktif hale gelmiş, dinî çoğulculuk ve dinî radikalizmde artış görülmüştür.

Kırgızistan jeopolitik yerleşimi, halkın geleneksel olarak dışa açık olması ve bu tip faktörler dinlerin çok aktif hale gelmesine ve dışarıdan farklı dinî anlayışların yayılmasına imkan sağlamıştır. Artık onların yerli taraftarları da meydana gelmiştir. Şu anda Kırgızistan'da farklı dinî anlayış ve cemaatlerin yerli taraftarlarının sayısı artmış ve toplumsal dinî hayatta çok aktif bir rol üstlenmişlerdir.

İslam bugün Kırgızistan'da yapılanma süreci geçirmekte olup demokratik değerler ile lâiklik ilkesine uygun şekilde yapılanma yollarını arama sürecindedir. Bu yapılanmada farklı dinî anlayışa sahip olanlar kendi fikirlerini topluma ve devlete benimsetmeye çaba göstermektedirler.

Kırgızistan müslümanları SSCB döneminde diğer Orta Asya cumhuriyetleri gibi Taşkent merkezli Orta Asya Müslümanların Dini İdaresi'ne bağlı idi. Yani Orta Asya cumhuriyetlerinin tek bir Taşkent'te bulunan Müftüsü var idi. Her bir ülkeyi ise Müftünün temsilcisi kadılar yönetirdi. SSCB dağıtıktan sonra bağımsızlığını elde eden her bir ülke kendi bağımsız Müslümanlar Dini İdaresini kurdular. Kendi başına Müftüsüne sahip oldular. İllere eski SSCB sistemindeki gibi kadılıklar tesis ettiler. Eski sistemin aynısı yerleşti. Fakat her bir devlet kendi ülkelerini bağımsız yaptılar. Her bir ülkenin ayrı ayrı müftülüğü ve kadılıkları kuruldu. Bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da Müftülük makamı her zaman siyasetin ve siyasetin gündeminde tutulmuştur. (Kozukulov (1), 2015: 189)

Müftülüklerin merkez ve il temsilcilikleri bulunmaktadır. Müftülük resmi olarak göre "Kırgızistan Müslümanlarının Dinî İdaresi" olarak isimlendirilmektedir. İllerde ise müftülüğe bağlı kadılıklar bulunmaktadır. Merkezde Müftülüğe bağlı olmayan ve kurum olarak gözüken Aalımdar Keneşi (Âlimler Konseyi) vardır. Bu konsey Türkiye'deki Din İşleri Yüksek Kuruluna tekabül etmektedir. Bunlar 21 üyeden oluşmaktadır. Bu üyeleri ve Baş Müftüyü 4 yılda bir Kırgızistan genelindeki din görevlilerinden oluşan 250 kişilik delegasyon Kurultayı Bişkek'te toplanarak oylamayla seçmektedirler. Ancak seçimin biraz formalite olduğu bilinmektedir. Seçilecek olan müftü siyasetin desteğini alıp büyük oranda seçim öncesinde belirlenmiş gibidir. Baş Müftü Aalımdar Keneşine üye olamamaktadır. Kadıları ise il valilerinin onayı ile müftü tayin etmektedir. Kadı olabilmek için muhakkak valinin onayı gerekmektedir. Bunun yanı sıra Güvenlik Güçlerinin onayının alınması da gerekiyor. Kadılar, İlin içerisinde bulunan Kırgızistan Müslümanlarının Dinî İdaresine bağlı bütün cami, medrese ve mescitlerden sorumludur. Bu kurumlarda çalışan din görevlileri Kadıya bağlıdır. Müftülük bilindiği gibi özel bir kuruluştur. Yani devletin bir kurumu olarak sayılmaktadır. Kırgızistan'da yeni bir cami veya medrese kurulduğunda faaliyete geçmesi ile birlikte doğrudan Kırgızistan Müslümanlar Dinî İdaresinin emrine girmektedir.

Kırgızistan Müslümanlar Dinî İdaresi (2300'den fazla cami, medrese, enstitü ve üniversite) dışında İslamî vakıf ve diğer kurumlardan oluşan 38 kurum bulunmaktadır. (Tsentri, Fondı, internet erişimi)

Kırgızistan'da din ile toplum ilişkisi ve dinin toplumsallaşması ile ilgili geniş bir bilgiye daha önce Türkçe hazırlayıp yayımlanmış olan bir makalemiz bulunduğu için burada bu konu üzerinde kısaca durmayı uygun gördüm (Kozukulov (1), 2015: 177-209). Bu makalede İslamın Kırgız toplumundaki kurumsallaşma süreci ile ilgili detaylı bilgiler yer almaktadır.

Kırgızistan'da Hıristiyanlığın üç mezhebinin de temsilcilikleri bulunmaktadır. Ortadokslar geleneksel din olarak sayılmaktadır. Ortadokslarda önceden merkezi yönetimi Taşkent'e bağlı idi. Şimdi de bağımsız gözüke bile Taşkent'e bağlıdır. Kırgızistan'da en çok Protestanların dini kurumu ve ibadethaneleri bulunmaktadır. Katolikler sadece üç şehirde bulunmaktadır. Hıristiyanların dini kurum ve ibadet-

haneleri 380'i aşmaktadır. (Hristiyan bağtındağı; internet erişim) Kırgızistan'da Yahudi ve Budistlerin de dini kurum ve ibadethaneleri vardır.

3. KIRGIZ ANAYASA'SINDA LÂİKLİK İLKESİ VE DİNİ İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ

Kırgızistan, bağımsız devlet olarak ilk anayasasını 5 Mayıs 1993 yılında kabul etmiştir. 31 Augustos 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiş ise de, eski SSCB döneminde kabul edilen 1989 yılındaki Anayasa ile yönetilmiş, dinî inanç özgürlüğü ve dini kurumlar kanunu 1991 yılında 16 Aralık'ta kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Fakat daha önce belirttiğimiz gibi bu SSCB döneminden kalan bir anayasa idi. 1992 yılı sonbaharda Kırgızistan Meclisi'nde (Cogorku Keneş) milletvekillerinden oluşan Anayasa komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon, Bağımsız Kırgızistan'ın ilk Anayasasını hazırlamıştır. İşte daha önce bahsettiğimiz bu Anayasanın en temel özelliklerinden biri daha önce de belirttiğimiz gibi Kırgız vatandaşlarına dinî inanç özgürlüklerini tanımış olmasıydı. Bu Anayasaya göre, Kırgız Cumhuriyetinin vatandaşları istediği dine istediği şekilde inanabilirler. Fakat Kırgız Cumhuriyeti Lâik bir devlettir. Lâik (Svetskiy) kelimesi Kırgız toplumunda ve sivil toplum kuruluşları arasında çok yönlü anlayışa ve tartışmalara neden olmuştur. Eski SSCB devletlerinin yani şimdi ki bağımsız ülkelerin kendilerine göre bir anlayış tarzı sergiledikleri görülmektedir. Çünkü lâiklik ilkesi temelinde din ve toplum yapılanması ve uygulaması farklıdır.

Din, birey ile Tanrı arasındaki ilişkidir ama bireyler aileleri, aileler toplumu oluşturduğu için bu olgunun insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren toplumsal boyutu hep olagelmıştır. Dolayısıyla laiklik insanın değil, devletin bir sıfatı olabilir. İnsanların iradi eylemlerinin sonucu olarak ortaya çıkan ve bu anlamda bir hüküm-i şahsiyet olan devletin dini veya "devlet dini" olamaz. Ama din, laik düzende kamusalıktan arındırılmış, salt bireysel ve toplumsal bir değer olarak dikkate alınır. Dolayısıyla, maddi ve manevi herhangi bir baskı unsurunun olmamasının yanısıra bireysel hak ve özgürlüklerin ve eşitliğin temin edilmesinde laiklik çok önemli bir işleve sahiptir (Uyanık, 2010: 23). Kırgızistan'da bu durum devletin lâiklik ilkesinin temelini yerleşmiştir. Din ve inanç devletten ayrı olarak gelişmektedir. Din ve devlet ayrıdır. Hâlbuki bu dinin devletten ayrı olduğu anlamına gelmemektedir. Normalde bu iki kurum arasında herhangi bir sorunun olmaması gerekir. Bu iki kurum arasındaki sorunlar sunî olarak üretilen sorunlardır.

1993 yılından 2017 yılına kadar en az 8 defa Anayasa referandumu yapılmıştır. Lâiklik ilkesi veya kelimesi, sadece birisi hariç bütün Anayasalarda bulunmuştur. 2006 yılında Kurmanbek Bakiyev, muhalefetin baskısı, miting ve protestolar neticesinde kabul edilen Anayasa'da lâiklik kelimesini kaldırmıştır. Burada, kendilerini dindar sayan şahsiyetlerin büyük rolü olmuştur. Bu Anayasa, ancak iki ay ömrünü sürdürebilmiştir. 2007 yılında Almazbek Atambaev, Başbakan olarak atanmıştır. Başbakan aynı zamanda Anayasa reform komisyonu başkanı olarak da atandı. 2007'de Atambaev'in başkanlığında hazırlanan ve halk oylamasıyla (Referandum ile) Ekim'de kabul edilen Anayasada ilk defa "Lâik"¹ kelimesi kullanılmıştır.

1 Daha öncekilerde Rusçası Svetskiy kelimesi kırgızcalılaştırılarak Svettik kullanılıp gelmiştir, Atambayev açıklamasında Svetskiyin kırgızcasını bulamadık, ondan dolayı en yakın dil olarak

2010'da devrim sonrası yeniden Anayasa reformu yapmak üzere Ömürbek Tekebaev başkanlığında 75 kişiden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Anayasa yazılımı ve tartışmalarda madde madde komisyon tarafından değerlendirme yapılırken ilk önce Lâik kelimesi kaldırılmıştı, fakat sivil kuruluş toplumları tarafından tekrar ertesi gün gündeme getirilerek oylamaya sunuldu ve lâik kelimesi ve prensibi eklendi. (İslam v Kırgızistane; internet erişimi) Rusçasına "Svetskiy" kelimesi konuldu, fakat Kırgızcasının nasıl yazılacağı ile ilgili tartışmalar yaşandı. Daha önceleri Kırgızcasına "Svettik" kelimesi kullanıldığı halde bu anayasada bu kelimenin kullanılmaması kararlaştırılmıştır. Çünkü Svettik kelimesi farklı yorum ve tartışmalara sebep olmuştur.

2010'da halkın oylaması ile kabul edilen Anayasada Kırgız dilindeki "svettik" kelimenin yerine "mamlekettik başkaruuga din aralaşpagan" (Devlet yönetimine dinin karışmaması) ifadesi konulmuştur. Fakat bu ifade 7. Madde'de üç fıkrayla açıklanmıştır

1. Kırgız Cumhuriyetinde hiçbir din devletin zorunlu dini olamaz.
2. Din ve bütün dini yöreler devletten ayrılmıştır.
3. Dinî birliklerin ve din görevlilerinin devlet kurumlarının işine karışması yasaktır.
32. Madde'de de 4 fıkrada dinî inanç özgürlüğü açıklanmıştır.
 1. Her bir vatandaşın vicdan ve din inanç özgürlüğü garanti altına alınmıştır.
 2. Her bir vatandaş kendi başına veya başkaları ile birlikte her türlü dine inanabilir veya inanmayabilir.
 3. Her bir vatandaş dini veya başka inançları seçmede hürdür ve her vatandaşın istediğine inanmaya hakkı vardır.
 4. Her bir vatandaş dini ve başka inançları açıkça söylemeye ve ondan vazgeçmeye zorlanamaz. (Kırgız Respublikasının Konstitutsiyası 2017) cümlesi eklenmiştir.

Böylece "svetskiy" anlayışı ile ilgili tartışmalara son verilmiş gibi gözükmektedir. 2016 yılının Aralık ayında halk oylaması ile referandumda kabul edilen Anayasa'da aynen 2010'daki prensip ve cümle korunmuştur. Kırgız Devleti'nin din siyaseti tüm değişikliklere rağmen değişmemiştir. Her ne kadar Anayasa'da dini inanç ile ilgili maddeler bulunsa da devletin "Salttuu din" (Geleneksel din) anlayışı vardır ve bu anlayışa göre dini siyaset yürütülmektedir. Son anayasada din özgürlüğü korunmuştur. Anayasa reformu genellikle yönetim ile ilgili olmuştur. Yani devlet cumhurbaşkanlığı ile mi? Yoksa parlamenter bir sistemle mi yönetilsin? tartışmalarının sonunda reform yapılarak referandumda halk oylaması ile eski durum değişmiştir. 2010 yılında kabul edilen Anayasa Parlamenter-Cumhurbaşkanlık idi. Bu Anayasa daha çok parlamenter ağırlıklı bir anayasa idi. Ondan önceki anayasada Cumhurbaşkanlık-Parlamenter sistemi vardı. Bu süreçte pratikte görünen Cumhurbaşkanlığı daha öncekiler gibi etkin idi. En son 2016 Aralık'ta yapılan halk oylaması ile referandumda kabul edilen Anayasada Başbakanı daha çok yetki vermiştir.

Anadolu Türkçe'de Laik kelimesi var, Biz onu Layık diye kırgızcasına yazdık dedi.

4. DİNÎ İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ VE DİNÎ KURUMLAR KANUNU

Bağımsızlığın ilk günlerinde 16 Aralık 1991 tarihinde “Din inanç özgürlüğü ve dini kurumlar” kanununa Laiklik ilkesi konulmuştur. Bu kanun, tam anlamıyla gerçekten din alanında demokratik gelişmeyi sağlamıştır. Aynı zamanda vatandaşlar bu anayasa ile kendi inanç özgürlüklerini serbest bir şekilde ifade edebilmişlerdir. Dinler ve dinî kurumlara yeni kapılar açılmıştır. Bu ise geleneksel olmayan dinler tabirinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kırgızistan sınırlarında daha önce olmayan çok çeşitli dinler ortaya çıkmıştır (Kozukulov, 2016: 1130). Bu kanun 6 bölüm ve 23 maddeden oluşmaktaydı. İlk Cumhurbaşkanı Askar Akaev, Kırgızistan’da açık ve sivil toplum kurumları kurulacağına dair açıklamalarda bulundu. Böyle bir karmaşık dönemde din adı altında birçok şey ortaya çıktı. Falcılık, bakışılık, gelenek ve görenekler bile din ile ilişkilendirilmeye başladı. Aynı zamanda batıdan misyonerlik faaliyetleri ile Protestan mezhebi anlayışı ülkeye girmeye başladı. Kırgızistan’ın ilk Cumhurbaşkanı Askar Akaev’in ilk işlerinden birisi “Dini İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar” (Kırgız Cumhuriyetinin Din Kanunu 1991) kanununu çıkarması oldu. Bu kanunu çıkartmasının nedeni de batının baskısı veya etkisi ile olmuştur. Çünkü, devlet maddi yönden ekonomik desteğe ve yardıma muhtaç idi (Kozukulov (1), 2015: 178). 1991 yılında çıkartılan kanunda ibadethaneleri ve kurumları açmak oldukça kolaydı. 10 kişinin pasaport bilgileri ile Adliye’ye müracaat ediliyordu ve kanuna aykırı değilse onlara sertifika veriliyordu. Böylece dini cemaatler resmîyetini kazanmış olup, tüzük çerçevesinde faaliyet yapıyorlardı. Bu durum, Hristiyanlığın Protestan mezhebinin yayılmasına sebep oldu. 1990 yıllarının sonunda dini kurumlar ve ibadethaneler çoğaldı. Hatta halkın hiç duymadığı ve Kırgızistan tarihinde olmayan dinî inançlar bile ortaya çıktı. Kırgız köylüleri gelenek ve göreneklerine çok bağlı, hatta dini ibadetlerini yapmasa ve bilmesa bile müslüman oldukları için dinine sahip çıkan kimselerdir. Bağımsızlığın ilk yılları köylü bazı ailelerin çocukları yüksek tahsil yapmak için şehirde üniversitelerde okurken, misyonerlerin tuzağına düşerek, o dinin mensubu olmuşlardır. Bu durumun sosyal-ekonomik, psikolojik üzerinde durulması gereken bir çok sebebi vardır.

2000 yılının başından itibaren vatandaşlar, başka dinlere geçen Kırgız ve Özbeklerin bu saf değiştirmelerinden rahatsız olmuşlardır. Bazı köylerde başka dine geçenler ile ilgili çeşitli hadiseler yaşanmıştır. Bu ise uluslararası insan hakları koruma örgütleri ve toplumsal kuruluşlar tarafından endişe verici bir durum olarak gösterilmiştir. Aynı zamanda çok dindar olan veya dini kuralları yerine getirmeyen müslüman vatandaşlar da bundan rahatsızlık duymuşlardır. Bunlar, dinini değiştirenlere köylerinde sert tavır almışlardır. Bu durum gittikçe çatışmalara yol açmıştır. 2016 yılında Alabuka ilçesinde başka dine geçmiş yaşlı bir kadının vefatından sonra, o bölgede defin edilmesine yerli halk çok sert tepki göstermiş, hatta defin edildiği yerden cesedini belirsiz kişiler kazarak tekrar çıkartmışlardır.

Dini konudaki huzursuzluklar 2005 yılından sonra siyasi alanda gündeme getirildi. Toplumsal tartışmaların sonunda Parlamentoda bu konu görüşüldü. 2008 yılında bazı milletvekilleri “Dini inanç özgürlüğü ve dini kurumlar” kanunu yeniden yazdılar. Bu kanun yazıldıktan sonra, Parlamentoda oylamadan önce, halk ve STK’lar tarafından değerlendirmeye alındığında çok tartışmalar oldu. STK’lar ve

Hristiyanların Protestan mezhebinin taraftarları bu kanuna çok sert tepki gösterdiler. Onlar İnsan haklarını zedelediği ve Anayasa'daki dini inanç özgürlüklerine ters düştüğü için bu kanuna karşı çıktıklarını belirtmişlerdir. Bu kanunda eski kanundaki prensipler aynen korunmuştur. 2008 yılı Kasım ayında Parlamento tarafından çıkarılan ve kabul edilen kanunun en temel özelliği, eskiden hücre sistemindeki din eğitiminin özel evlerde yapılmasını yasaklamış olmasıdır. Buna göre okullarda dini kitap ve broşürler dağıtılamaz ve dini tebliğ yapılamaz. Eski kanunda 10 kişi birleşerek ibadethane veya dini kurum açabiliyorken yeni kanunda ise en az yerlilerden 200 kişinin müracaat etmesi gerekmektedir. Ve bir de devlet kaydından geçmeyen ibadethane ve dini kurumlar faaliyet yapamazlar. Bu durum dini inanç özgürlüğü ve dini kurumlar kanununun 6. ve 8. Maddelerinde belirtilmektedir (Mejdunarodniye normı, 2010: 20-21).

Kırgızistan'daki Protestan kurumları bu kanunu değiştirmek için çok çaba gösteriyorlar. O tarihten itibaren günümüze kadar çok defa konferanslar düzenlenmiştir. Onlar haklarının çiğnendiğini iddia etmektedirler. Bu kanuna karşı çıkmayanlar müslümanlar ve Ortodoks Kilisesi olmuştur. 2009 yılından itibaren Protestan mezhebinin Kırgızistan'daki dinî cemaatleri ve kuruluşları AGİT'in desteğiyle Bişkek ve Oş şehirlerinde 2008 yılında kabul edilen kanun üzerinde değişiklikler yaptırmak için çeşitli toplantı ve konferanslar düzenlemektedir. Hala günümüzde bile bunun üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Fakat onların kanunda değişiklik yapma ile ilgili talepleri Meclis gündemine getirilmedi. Günümüzde "Din Eğitimi ve Öğretimi" ile ilgili kanunun üzerinde Mecliste Bir çalışma yürütülmektedir. Fakat 5 yıl geçmesine rağmen bununla ilgili bir gelişme kaydedilememiştir. Çalışmakta olan "Din Eğitimi ve Öğretimi" kanunu bir kaç defa Mecliste ve toplumda değerlendirilmiştir. Bu kanun üzerinde çalışan milletvekilleri ve uzmanlardan oluşan komisyon bir kaç defa tecrübe edinmek amacıyla Türkiye'de bulunmuşlardır. Ankara'da Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı Din Eğitimi Genel Müdürlüğü ile görüşmeler yapılmış, ancak her nedense bu mesele hala çözülmüş değildir. Makalemizde Ayrı bir başlık altında Kırgızistan'da din eğitimi üzerinde duracağız.

5. DEVLETİN DİN İŞLERİ SORUMLU KOMİSYONU

1996 yılında dinî durum ve problemlerin devletin müdahale etmeden çözüme kavuşturulmasının uygun olmayacağı görülmüştür. Devlet, dinî kendi başına bırakmaktan vaz geçmesi gerektiğini anlamıştır. Bu süreçte devletin de aktif rol alması gerektiği açıkça belli olmuştur. Yukarıda gördüğümüz gibi önce kanun çıkarılmış daha sonra bağımsızlık sonrasının ilk Anayasasına lâiklik ilkesi girdirilmiş ve aynı zamanda dini inanç ve vicdan özgürlüğü de konulmuştur. Bununla hukuki yapılanma temeli gerçekleşmiştir. Bu hukuki yapılanmanın doğru bir şekilde çalışması için denetleyen ve takip eden herhangi bir kuruma ihtiyaç tabii olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle devletin din işlerinden sorumlu olarak hükümetin altında bir kurum açmak kararlaştırılmış ve bu kurum açılmıştır.

Bu konuda en önemli adım, din ve dinî kurumlar ile ilgili devlet siyasetinin ilişkisinin hukuki normları tamamlamak amacıyla dönemin Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in 14 Ekim 1996 tarihinde "Kırgız Cumhuriyetinde dinî inanç ve vicdan

özgürlüğü” ilkesini gerçekleştirmeye yönelik kararı olmuştur. Dinî durumun analizinin neticesinde din kanunlarındaki eksikleri tamamlamak için uluslararası kuruluşların sunuşlarıyla ilk yapılması gerekenler şunlardır: “Geçici dinî kurumları devlet kaydına alma yönetmenliği”, “Dinî faaliyet yapmak amacıyla yabancı ülkelerden gelen misyonları (kuruluşları) ve şahısları kayıt altına almak yönetmenliği”, “Dinî eğitimi ile ilgili yönetmenlik”. Böylece geçici yönetmelikle dinî kurumlar arasında hukukî kısıtlamalar getirildi. Resmi kaydı olanlar için ve yabancı dinî kurumların misyonu ve misyonerlerin faaliyetleri tertiplenmiştir. Bundan böyle dinî kurumlar Kırgız Cumhuriyetinin Din İşleri Komisyonunda sadece kayıt altına alınarak resmîyetini kazanabilir hale gelmiştir.

Önceden edinilen tecrübeler dayanarak bu geçici yönetmeliklerin faaliyete geçmesiyle dinî kurumlar ve din ile ilgili devlet politikasının uygulamasında hukukî zemin oluşmuştur.

1996 yılındaki açılan Din işleri komisyonunun çalışacağı alanlar şu şekilde belirlenmiştir:

1. Kırgız Cumhuriyeti’nde dinî kurumları kayıt altına alma yönetmeliği
2. Kırgız Cumhuriyeti’nde faaliyet yapmak ve çalışmak için gelen yabancı misyonerler ve dinî kurumları kayda alma yönetmeliği
3. Dinî eğitim yönetmeliği

Dinî kurumların faaliyetleri ve fonksiyonları başka kanunlarla da tertiplenmektedir, yani sivil kanunlar, ticari olmayan kurumlar ile ilgili kanunlar vs.

Kırgız Hükümetine bağlı Din İşleri Komisyonu ilk açıldığında devletin din ile ilgili siyasetini gerçekleştirme kurumu ve merkezi olarak görev yapması düşünülen bir komisyondur.

Din İşleri Komisyonunun eski başkanı ikibinli yıllarda şunları belirtmiştir. 1996 yılına kadar devletin dine yönelik siyasetinde toplumla dini ayrı bırakması ve bu yönde yürüttüğü siyaset, devletin dinden ayrı kalması veya dinle ilgilenmemesi ve kendi başına bırakılması siyasî açıdan yanlıştır. Devlet vatandaşlarının hepsinin hakkını koruma ve aynı imkânları sağlamak durumundadır. Bundan dolayı 1996 yılında kurulmuş olan Kırgız Cumhuriyetinin Hükümetine bağlı Din İşleri Komisyonunun çalışmaya başlaması en doğru bir siyaset olmuştur (Mamayusupov (2), 2004: 21)

Din İşleri Komisyon belli zamanlarda kendi varlığını çeşitli kurumlar altında sürdürmüştür. İlk başta “Din İşleri Komisyonu” olarak adlandırırken, daha sonraları “Din İşleri Ajansı” olarak da isimlendirilmiştir. 2012 yılına kadar hükümete bağlı iken, sonra bir bakanlık altında alınmış, daha sonra tekrar hükümete bağlı bir kurum olmuştur. 2012 yılında Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev’in kararı ile hükümetten alınarak Cumhurbaşkanlığının sekreterliğine bağlanmıştır. Bu tip kurumsal değişimler gösteriyor ki, din meselesi her zaman gündemdedir (Kozukulov, 2016: 1130)

Din İşleri Komisyonunun yeni çalışma yönergeleri 23 Mart 2012 tarihindeki 71 nolu Cumhurbaşkanlığı kararıyla çıkmıştır. Yeni yönerge de ilke olarak değişiklikler yoktur. Din İşleri Komisyonu yeni yönetmeliğe göre Kırgız Cumhuriyetinin devlet kurumlarının din ile ilgili işlerini kordinasyon edecek ve devletin din politikasını yürütecek merkezi bağımsız bir kurumdur. Din İşleri Komisyonu

Kırgız Cumhuriyetinin Anayasası, din inanç özgürlüğü ve dinî kurumlar kanunu, Uluslararası anlaşmalar ve hükümet kararlarının temelinde çalışacaktır. Din İşleri Komisyonu Kırgız Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanına bağlıdır (Polojeniyе o Gosudarstvennoy Komissii 2012).

SSCB döneminde bile devletin din komisyon kurumu olmuştur. Bu iki komisyonun farkı biri komünist sisteminin ikincisi ise demokratik sisteminin kurumu olmasıdır. 1983 yılından beri devletin din işleri komisyonunda görev yapıp 2008 yılında ayrılan bir görevlisi ile yaptığımız araştırmalar üzerine birçok diyalogumuz olmuştur. Onun anlatmalarına göre 1996 yılında kurulan Din İşleri Komisyonunun çalışma şekli ile SSCB dönemindeki din komisyonunun pek fark yoktur. Bunu Salih Pay da şu şekilde ifade etmektedir: *“Ülkenin farklı yerlerinde din hizmetleri yürüten din görevlileri de yöneticilerin, ateizm terbiyesi ile yetişmiş olmaları nedeniyle kendilerinde Sovyet dönemindeki gibi ateist düşüncenin hala etkili olduğunu ve islam hakkında da yeterli bilgiye sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum, İslam'ın, “öteki” olarak algılanıp mücadele edilmesi gereken bir inanç olmaktan kurtulamamasına önemli oranda etkide bulunmaktadır. Kırgızistan örneğinden hareket edildiğinde bağımsızlık sonrasındaki yirmi yılda üç devlet başkanının değişmesine paralel olarak, farklılık gösteren din politikası bir tarafa, ilk devlet başkanı Akayev döneminde bile dine karşı farklı tavırların sergilendiği bilinmektedir.”* (Pay, 2015: 68). Sözüünü ettiğimiz Din Komisyonu görevlisi komisyon kurulmadan da din sorumlusu olarak valilikte görev yapmıştır. Yani SSCB dönemdeki yapının devam ettiğini görüyoruz. 1996 yılında Din Komisyonu kurulunca söz konusu şahıs bu kurumun görevlisi olmuştur. Bu sistemin özgün araştırmalara ihtiyaç duyduğunu düşünmekteyiz.

6. GÜVENLİK KONSEYİNİN DİNE YÖNELİK DEVLET SİYASETİNE DAİR KARARI

4 Şubat 2014 tarihinde Kırgız Cumhuriyeti'nin Güvenlik Konseyinin toplantısı olmuştur. Bu toplantıda görüşülen gündemdeki mesele Dinî durum ve toplumsal sorunlardır. Din alanında süreci kontrol etmeden kendi akışına bırakılmasının ve devletin son yıllarda kendisini uzak tutmasının yanlış bir politika olduğu sonucuna varılmıştır. Kırgız Cumhuriyeti'nin Anayasasındaki insan haklarının korunması ve Dinî inanç özgürlüğünü yerine getirme ve Dinî kurumlar ile ilgili yönetmenliğin temelinde devlet politikasında açık ve net sistemi ve siyaseti yapılandırması şarttır (Ukaz, 2014: internet erişimi)

Kararnamenin temelinde din alanında devlet politikasının konsepti hazırlanmıştır. Bu konsept Devlet Güvenlik Konseyinde değerlendirilmiş ve Cumhurbaşkanının kararnamesi ile onaylanmıştır. Bu konsept üç ana bölümden oluşmaktadır. Devlet ve dinî kurumlar toplumsal güvenlik ve çeşitli alanlarda iş birliği yapacaktır ve dinî ekstremizme karşı mücadele edilecektir. Kırgızistanda Dinî çoğulculuğun gelişmesine ve yapılanmasına devlet karşı olmayacak, dinî değerler ve lâiklik ilkesi birbirine saygılı bir şekilde yürütülecektir. Dinî kurumların faaliyetleri ve çalışmalarını Devlet kontrol altında tutacaktır.

1. Dinî kurumlar ile iş birliği yapmada devlet politikası
2. Din eğitimi ve öğretimi alanında devlet politikası

3. Dinî ekstremizmi ikaz etmek.

Bu temelin esasında toplum ve devletin güvenliğini sağlamak için din devlet ilişkisinde orta yol olan sünnilerin fıkhıta hanefiliği ve akidede Maturidiliği esas alarak bu alanda politika yürütmesi bulunmaktadır (Kontseptsiya, 2015) Güvenlik Konseyinde alınan karar ile ilgili aynı şeyi on sene önce eski Din İşleri Komisyonun başkanı da söylemiştir. Bu meseleye 10 sene sonra ancak önem verilmiş gibi görünüyor. Din olgusu altında ilk önce vatandaşlar için geleneksel sayılan Hanefi mezhebini güçlendirmek gerekir. Bundan dolayı din önderlerinin geleneksel mezhebi yaygınlaştırmak için çaba sarf etmesi gerekir. Bu işi yaparken barışı, dinî toleransı ve dinler arası saygıyı gözetmesi şarttır. İmam Azam'ın ekölünü anlatacak kitapçık ve eserlerin hazırlanması ve basılması zarurettir. Geleneksel mezhebin inananlar için şer'î hükümlerini öğretmek lüzumiyeti vardır. Din adamlarının bilgisinin artması din eğitiminin kalitesine bağlıdır ve bu yönde çabaların sarf edilmesi gerekir (Mamayusupov, 2004: 66)

Myrzabayev, ülke yöneticilerinin bir taraftan dini yererken diğer taraftan onun kontrol altına alınması gerektiği kanaatine sahip olduklarını; devlet adamlarının, Sovyet mirası olarak değerlendirilebilecek bu tutumunun, din-devlet ilişkisinin sağlıklı bir şekilde biçimlendirilmesinin önündeki engellerden biri olarak ön plana çıktığını belirtmektedir (Myrzabayev, 2003: 313) Devlet din politikası yapısını SSCB dönemdeki yapının “yumşak” şekilde devam ettiğini söyleyebiliriz.

7. CUMHURBAŞKANLIĞIN “İYMAN” DİNİ KÜLTÜRÜ GELİŞTİRME VAKFI

2014 yılı Şubat ayında yapılan Güvenlik Konseyinin toplantısından sonra Cumhurbaşkanı Almazbek Atambaev yarı sivil yarı resmi Cumhurbaşkanlığına bağlı Din alanına yönelik bir vakıf kurdu. Bu vakıf Cumhurbaşkanlığı sekreterliğine bağlı bir kurumdur. Vakıf devlet bütçesinden para almamakta, yurt dışından gelen maddi desteklerle faaliyet yapmaktadır. Bilindiği gibi bu vakfa Türkiye'nin 15 milyon dolar destekte bulunacağını Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev televizyon konuşmasında bildirmiştir. Zikredilen paranın büyük kısmının yani yüzde 50'den fazlasının temin edildiği söylenmektedir. İyman vakfına diğer müslüman ülkelerden de yardım geldiği söylenmektedir.

Vakıf açıldığından beri Dinî alanda popüler ve ilmi kitapları yayınlamaktadır. Tam da dini olmayan ahlakî edebiyat gibi kitapları da yayınlamaktadır. İyman vakfı tarafından *İmam Azam Abu Hanife*, *İmam Maturidi*, *Konfüçüs*, *İyman Carçısı* isimli kitaplar bastırılmıştır.

İyman vakfı 2015 yılından itibaren Kırgızistan'daki Müftülüğün din görevlilerinin tamamına kısa dönemli kurslarda eğitim düzenlemektedir. Yaklaşık 2500 imam ilk kurda 12 günlük kurs gördüler. 2016 yılından itibaren ikinci kez tüm din görevlileri 6 günlük kurs eğitiminden geçmektedirler. Bu kursların okutmanlarının yarısını Türkiye Diyanet Vakfı'nın desteğiyle açılmış olan Oş Devlet Üniversitesinin İlahiyat Fakültesinin Öğretim Üyeleri karşılamaktadır. İmamlar kursunda temel olarak Hanefi-Maturidilik okutulması ön görülmüştür. Kurslardan başka diğer toplumsal kuruluş ve devlet kurumlarında çalışanlara da Hanefi-Maturidilik hakkında

seminerler düzenlenmektedir. Şunu da ifade etmek gerekir ki, kursun müfredat programını düzenlemede İlahiyat Fakültesinin öğretim üyelerinin katkısı çöktür.

Bu vakfın yaptığı daha en önemli işlerden birisi din görevlilerine maaş bağlamasıdır. İyman vakfı adım adım Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi yani Müftülüğün tüm din görevlilerine maaş vermeye başlamıştır. Devlet tarafından din görevlilerine maaş verme kanunu olmadığından dolayı vakıf bu verdiği parayı bir nevi burs olarak vermektedir. Askari bir cami imamı 5000 som almaktadır. İmamlara bursu vermek için önce onları Kırgızistan Müslümanlar Dini İdaresi, Din İşleri Komisyon, Sivil Kuruluş, Güvenlik Güçlerinden üyelerinden kurulan komisyon imtihandan geçirmektedir. Bundan sonra Kırgızistan Müslümanlar Dini İdaresinin Müftüsünün onayı ile burs verilmeye başlar. Böylece devlet din görevlilerin sosyal güvenliğini sağlamış olmaktadır. Genelde din ve devlet ayrıdır ve devlet din alanında yardım edemez. Aslında anayasayı dikkate alarak sivil kuruluşların bunu eleştirmesi beklenirdi ancak bu güne kadar herhangi bir eleştiri ya da tepki söz konusu olmamıştır. Bir de bu faaliyetler Güvenlik Konseyinin kararı ile gerçekleştirilmektedir. Bunun kanuni bir temeli daha atılmamıştır.

8. DİN EĞİTİMİ SİYASETİ VE YAPISI

Devlet okullarında Din eğitimi yapan kurumlar da bulunmaktadır. Kırgızistan'da Oş Devlet Üniversitesi'ne bağlı iki tane İlahiyat Fakültesi bulunmaktadır. Birisi Oş'ta 1993 yılında ODTÜ ile TDV ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi arasında yapılan bir protokol ile açılan Oş İlahiyat Fakültesi, diğeri ise Bişkek'te 2004 yılında açılan Araşan İlahiyat Fakültesi'dir. Türkiye ile Kırgızistan arasında açılan "Kırgız Türk Manas Üniversitesi'nde de 2012 eğitim yılında İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Bişkek'te bulunan Arabaev Devlet Üniversitesi'nde de İlahiyat Bölümü altında eğitim-öğretim yapılmaktadır. Bunlardan birincisi ve en eskisi Türkiye Diyanet Vakfı desteğiyle Ankara Üniversitesi ve Oş Devlet Üniversitesi arasında protokol imzalanarak açılan Oş şehrindeki İlahiyat Fakültesi'dir. Oş İlahiyat Fakültesi ara vermeden 1993 senesinden beri eğitim-öğretim yapmaktadır. İlk yıllarda bu fakülteyi kazanan öğrenciler 2 yıl eğitimini Türkiye'de görmekteydi. Daha sonra protokol ve kanunlar gereği bir yıla indirilmiştir. Her sene fakülteye 60 kişi, 40 erkek ve 20 kız öğrenci kabul edilmektedir. Oş İlahiyat Fakültesi ilk mezunlarını 1998 yılında vermiştir. Fakülte bu güne kadar yaklaşık 500 mezun vermiştir. Yaklaşık 20 mezun Türkiye'de yüksek lisans ve doktora eğitimi görmektedir. Bugüne kadar Türkiye'de doktorasını 15 kişi tamamlamıştır. Denilebilir ki Kırgızistan'da dini kurumsallaşmaya en büyük katkıyı Oş İlahiyat Fakültesi sağlamaktadır (Kozukulov (1), 2015: 203). 2015 yılından itibaren OşDÜ'nin İlahiyat Fakültesi 50'ye yakın çeşitli dini ve ilmi çalışmalar hazırlanmış, bazı eserler türkçeden çevrilmiş ve tüm bu eserler TDV'nin desteğiyle basılmıştır. Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından din, İslâm ve İlâhiyat alanına dair yürütülen tercüme ve telif çalışmalar projesi üzerine Ferhat Gökçe şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

1. Proje tamamlandığında İlahiyat Fakülteleri, her ilim dalında en azından bir ders kitabına kavuşmuş olacaktır.

2. Proje kapsamında tercüme edilen eserler Kırgızistan'da bulunan ilahiyat Fakültelerinin yanı sıra Dini kurumlar ve medreselerin de istifadesine sunulacaktır.
3. Halkın dini bilgilere dair ihtiyaçları büyük ölçüde karşılanmış olacaktır.
4. Fıkıh'ta Hanefî, itikadda Maturidî geleneğine sahip olan Kırgızistan'da Hanefilik ve Maturidilik üzerine önemli eserlere kavuşulmuş olacaktır.
5. Çocuklara yönelik Hz. Peygamber, âyetler, Kur'ân-ı Kerim sureleri, dualar, namaz ve abdest, dini temel kavramlarla tanıştıracak kitapların tercümesiyle önemli bir ölçüde çocuklara dini bir literatür kazandırılmış olacaktır (Gökçe (2), 2016: 250-251).

Bir de Hadislerle İslam isimli 7 ciltlik eser Türkçe'den Kırgızca'ya çevirilmiştir ve bu eser 2017 yılı içerisinde yayımlanacaktır. Bu yayınlar Kırgızistan'ın dini literatür eksikliğinin çok önemli bir ölçüde doldurmaktadır. Bağımsızlık öncesi ve sonrası böyle büyük bir çalışma Kırgızistan'da olmamıştır. Ferhat Gökçe Kırgızistan'da dini-ilmi eserlere ihtiyaç hakkında şu tespitte bulunmuştur: *“Kırgızistan'da dini eğitim veren medreselerde ve bazı kurumlarda eğitim diğer ülkelerde de olduğu gibi Arapça belirli ve sınırlı kaynaklar üzerinden yürütülmektedir. Medreselerde eğitim gören talebelerin yeteli derecede ilim tahsili gördüklerini kabul etsek bile belirttiğimiz gibi bu kurumlarda eğitim Arapça kaynaklara dayanmaktadır. Halkın ve dini sağlam kaynaklardan öğrenmek isteyen kimselerin temel başvuru kaynakları sadece belirli alanlara hasredilen eserlerden ibaret kalmıştır.”* (Gökçe (1), 2016: 205)

Dünya Müslümanlar Gençleri Birliği'nin (Arap ülkelerine ait) Kırgızistan'daki temsilcisi Said Bayyumi tarafından finansmanın sağlanan Kırgızistan Hukuk Akademisi'nde İslam Hukuku bölümü açılmıştır. Bu bölümden mezun olanlar laik bir hukukta İslam hukuku uzmanları oluyorlar. Bu bölüme Türkiye'den mezun olan uzmanları öğretim üyesi olarak kabul etmiyorlar. Sadece Arap ülkelerinden bitirip gelenler öğretim üyesi olarak çalışmaktalar. Yani Said Bayyumi'nin adamı bölüm başkanı ve onun uygun gördükleri alınır. 5. Devletin din siyaseti üzerine din eğitimi ele alması Devletin Güvenlik Konseyi 4. Şubat 2014 tarihinde toplanarak, Din Güvenliği ve Siyaseti üzerine bir kaç karar çıkartıyor. Bu konseyde Dini durumun karmaşıllığına neden olan aktörler ise devletin dine hiç yön vermeyip karışmaması ve Din eğitiminin karma karışık olması kararına gelindi. Din eğitimi ile ilgili alınan kararlar şöyledir: Eğitim bakanlığı tarafından Dini eğitim yapan kurumların müfredat programları kontrol edilsin ve onlar bakanlık tarafından denetlensin. Onların eğitim programları çalışması yapılarak eğitim kurumlarının sayısının kaç olacağı ile ilgili bir rapor hazırlansın; Yurt dışından maddiyeti karşılanan eğitim kurumlarının okuttuğu derslerin içeriği incelensin; Yurt dışına dini eğitim almak için giden vatandaşların okuduğu eğitim kurumları hakkında bilgiler toplansın. Yurt dışında uygun görülen Dini eğitim kurumları tespit edilerek, yurt dışında dini tahsil görmek isteyen vatandaşlara o kurumlara yönlendirmek. Bu kararlar aynı zamanda Cumhurbaşkanının kararnamesi ile tasdiklenmiştir (Ukaz, 2014) Bu kararname üzere bir grup komisyon oluşturulmuştu. Bu komisyon Devletin Din siyaseti alanında yönetmenlik hazırladı. Bu 34 sayfadan oluşmaktadır. Güvenlik Konseyinde alınan kararları gerçekleştirmek için aşama aşama yapılacak işlerin nasıl gerçekleştireceği

ile ilgili yöntemler 14 Ekim 2014 tarihinde Güvenlik Konseyi'nde karara bağlanmıştır. Bu belgede bizi ilgilendireni Din Eğitimidir. Belgede lâik dini eğitim sistemini geliştirmek amaç edilmiştir. Ortaokul, Liselerde ve Yüksek Öğretim Kurumlarında Din kültürünü okutmak için, dini dersleri ve din kültürünün tarihi derslerinin programını oluşturup tamamlamak ve gerçekleştirmek; Yabancı ülkelerin tecrübesini öğrenmek ve onlardan istifade etmektir; Eğitim sisteminde eğitimcileri ve devlet okulunda okuyan üniversite öğrencilerinin derin bilgi almasının şartlarını oluşturmak; Din eğitimi kurumlarında Müfredat programlarına sadece dini değil Sosyal bilimleri dersleri de katmak; Dini eğitim kurumları Eğitim bakanlığı ve Din İşleri Komisyon tarafından denetlemeye almak; Yurt dışındaki yabancı Dini eğitim kurumlarını incelemek ve vatandaşların o kurumlarda eğitim görmesinin ne kadar uygun olduğunu tespit etmektir. İmamların bilgilerini artırmak için merkezi eğitim sistemi oluşturmak ve bunun için İlahiyat Fakültelerinin uzmanlarından istifade etmek; aile (ev) dini eğitimi ve kadın dini eğitim (masturat) kurumlarını Müftülükle birlikte sisteme koymak. Devlet tarafınan din eğitimi ile ilgili mükemmel kararlar ve yöntemler kabul edilmiş fakat faaliyet daha görünmüyor. Son zamanda açıklamalara göre Türkiye'nin Diyanet İşleri başkanlığı Merkeze yani başkente Haseki eğitim kurumunun açılmasına destek göstereceği söylenmektedir (Kozukulov (2), 2015: 477-478)

2015-2016 Eğitim-öğretim yılında Kırgız Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanlığı, Din İşleri Komisyon, Milli Eğitim ve İlim Bakanlığı, İman Vakfı ve İ.Arabaev Üniversitesi ile birlikte bu üniversitenin bünyesinde İlahiyat Koleji açtılar. İlahiyat kolejine 9.sınıf bitirenler girebilirler. Şu anda 2 sınıf okumaktadır. İlahiyat kolejin maddi giderleri İman Vakfı tarafından karşılanmaktadır. Söz konusu bu kolej Türkiye'de İlahiyat Ön-Lisans eğitimine tekabül etmektedir.

Oş Devlet Üniversitesi ile Türkiye Diyanet Vakfının arasında yapılan anlaşma ile Oş Devlet Üniversitesinin (Devlet Üniversitesidir) bünyesinde de "İmam-Hatip" lisesi açılmıştır. Bu liseye 7.sınıfı bitirenler girebilirler. Yılda 40 öğrenci alınmaktadır ve eğitim süresi 4 yıldır. İlk mezunu 2016 yılında vermiştir.

9. DİN DEVLET İLİŞKİSİ

Din ve siyasetin, davranış bağlamlarına ilişkin değer kataloglarının amaçları da pek çok durumda kısmen özdeştir. Din, öncelikle çevreyle ilişkisi içinde ve böylece de diğer bireylerle ve toplumla ilişkisi içinde bireyle ilgilenir. Siyaset daima insanların ve toplumsal ilişkilerin çoğulculuğunu şart koşar. Dinler -en azında kitabi dinler- için ekseriya birincil olarak bireyin öbür dünyadaki kurtuluşu söz konusu iken, siyaset bu dünyayı şekillendirmek ister. Diğer yandan dinler ve siyaset, taleplerindeki farklılıklara rağmen aynı insanların kanaatlerine, değerlerine ve davranışlarına yöneliyorlar. Siyaset ideal olarak vatandaşın mutluluğunu bu dünyada güvenceye almaya çalışıyor. Din, en azından Hıristiyanlık, görevini, inancın bu dünyaya etkisinin inkanını kabul ederek insanın ebedi kurtuluşu tecrübe etmesi olarak anlıyor. Bu nedenle dinler bu dünyayı da etkiledikleri için toplumsal gerçekliği etkilemek ve tasavvurlarının bu dünyaya nüfuz etmesi için gayret gösterirler. Din ve siyaset birbirlerini destekleyebilir de birbirleriyle çatışabilirler de. Bu değerlendirmelerle

varılan sonuç şöyle bir tezle ifadelendirilmektedir: “*Bugün de din siyasete tamamen kapalı bir dünya değildir ve siyaset de bugün dini yönelimli anlayışlar ve taleplerden kopararak anlaşılmaz ve yürütülemez.*” Ancak, dinin siyaset ya da devletle ilişkileri tarihsel süreç içinde ve toplumların özelliklerine göre değişik faktörlerin de etkisiyle değişiklikler göstermiştir (Köktaş, 1997: 40).

Kırgızistan’da, Orta Asya’da veya SSCB’den ayrılmış ülkelerde örneği olmayan bir durum sözkonusudur. Bu, hükümet meydanında 100 binlerce kişinin katılımıyla müftü başta olmak üzere büyük bir cemaatin bayram namazlarını kılmasıdır. Bayram namazları 2010 senesinden itibaren il merkezlerinde valiliğin önündeki meydana kılınmaya başlanmıştır. Hükümet meydanındaki bayram namazını kılarken, trafik polisleri yolları kapatır ve güvenlik açısından da polisler etrafı korumaya alırlar. Bayram namazından önce Müftü vaaz ettikten sonra hükümet ve cumhurbaşkanının vekili ve parlamento başkanı bizzat katılarak bayram tebrik konuşması yaparlar. Hatta son yıllarda başbakanın bizzat kendisi de meydana bayram namazına katılmaktadır.

2013 senesi ramazan bayramı namazını eski başbakan Cantörö Satıbaldiev Oş valiliği önünde kılmıştır. Askar Akaev, Kurmanbek Bakiev ve Roza Otunbaeva döneminde her yıl Ramazanın bir akşamında Kırgızistan genelinde bazı din adamlarına en az 20 kişiye bizzat kendileri katılarak Cumhurbaşkanlık köşkünde iftar verirlerdi. Son cumhurbaşkan Almazbek Atambaev ise, her ilde ayrı ayrı Cumhurbaşkanlığı adına iftar veriyor. Bu iftarlara en az her bölgeden 200 kişi katılıyor ve bu iftarlar bölge merkezinde yapılıyor. Ne kadar din devletten ayrılmış olsa bile, devletin önde gelenleri daima dini desteklemektedir. Bazen bunu açık, bazen de gizli yapmaktadırlar. Din desteğini açık yapan devlet yetkilileri zaman zaman sivil toplum kuruluşlarının tepkilerine maruz kalmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları laiklik ilkesi çerçevesinde bu faaliyetleri tenkit ederek kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır. 2006 senesinde Kurmanbek Bakiev her Kadiyata birer hizmet aracını Cumhurbaşkanlık bütçesinden karşıladığı için sivil toplum kuruluşları tarafından tepkiler almıştır. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere dinî durum Kırgızistan’da başka ülkelerden farklıdır (Kozukulov (1), 2015: 206-207)

Yukarıda bahsettiğimiz Cumhurbaşkanlığına bağlı İyman vakfının din görevlilerine sunduğu imkan bir anlamda devletin dine olan ilişkisini göstermesi bakımından önemi haizdir. Bu da diğer Orta Asya ülkelerinden bariz bir farklılığı ortaya koymaktadır. Son olarak şunu söylemeliyiz ki Kırgız Cumhuriyeti devlet olarak her zaman dine açık veya kapalı destek vergelmiştir.

Sonuç

Kırgızistan devlet olarak her zaman dine saygılı ve demokratik davranmıştır. Devlet yönetimi dinî radikalizm tehlikesine rağmen çok kısıtlamalar getirmemiştir. Fakat din politikası uygulaması “demokrasi” adı altında eski yapıyı korumaktadır. Bunun sebebi SSCB’deki yapılanmadan başka önünde tecrübe ettiği bir örneğin bulunmamasıdır. Kırgızistan’ın diğer Orta Asya ülkelerine göre din siyaseti çok farklıdır. Tacikistan ve Özbekistan’da sakal bile bırakmak dini bir faktör sayılarak yasaklanmakta, hatta insanların giyimlerine dahi müdahale edilmektedir. Oysaki

Kırgızistan'da insanlar istediği giyimi giyinebilmekte ve sakal bırakabilmektedir. Buna ne devlet, ne de toplum itiraz eder. Hatta Kırgız davetçiler Pakistan'ın giyimlerini bile sünnet telakki ederek giymektedirler. Onları bu kıyafetlerinden dolayı kimse yadırgamamaktadır. Kırgızistan'da Tebliğ Cemaatinin faaliyet yapmasına yasak getirilmesi için komşu devletlerin örnek alınması gerektiği yönünde görüşleri sürülmüştür. Fakat sonuç olarak Kırgız Devleti yetkilileri yasaklama ile bir sonuca ulaşamayacağını açıkça belirtmiştir. 2014 yılından itibaren devletin din alanında politikasının ne ve nasıl olması gerektiği konusunda arayışlar söz konusu olmuştur. Hatta devlet yetkililerinin ve basın yayın mensuplarının bulunduğu bir toplantıda Cumhurbaşkanı Almazbek Atambaev Türkiye'nin kültürel, dil, kök ve din olarak Kırgızistan'a çok yakın olduğunu ve onların din politikası yapılanmasının örnek alınabileceğini ifade etmiştir. İyman vakfının kurulması ve Din görevlilerine burs vermeye başlamasının Türkiye'nin örnek alındığının bir göstergesi olarak zikredebiliriz. Şu anda Kırgız devleti din alanındaki politikasının nasıl olması gerektiği konusunda halâ arayış içerisinde. Kırgız devleti bu din politikasında basamak basamak ilerleme kaydetmektedir.

Kaynakça

- Gökçe F. (2016). "Kırgızistan'da Hadis Çalışmalarına Duyulan İhtiyaç", *Türk dünyasında ilmi araştırmalar sempozyumu bildiri kitabı*, 29-31 Mayıs Kastamonu-Celalabad. 205-210.
- Gökçe F. (2016). "İlahiyat alanında Kırgızca tercüme-te'lif eserler projesi -Türkiye Diyanet Vakfı -OŞ Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yürütülen tercüme telif eserler". *I. Afro-Avrasya araştırmaları kongresi (International Congress on Afro-Eurasian Research I)*, 12-15 2016, Almaatı-Kazakistan, s.231-251.
- Güvenlik Konseyi Kararları (2014). Kontseptsiya Gosudarstvennoy Politiki V Religioznoy Sfere Kırgızskoy Respubliki na 2014-2020 godı, 14 noyabrya 2014 g. Bişkek.
- İnternet:*Hristiyan Bağıtındaгы Християн багытындагы* http://religion.gov.kg/KY/religion_organization/ катталган-диний-бирикмелер/христиан-багытындагы/)
- İnternet: İslam v Kırgızstane Zelenoe znamyia revolutsii www.24kg.org/politic/91498-almazbek-atambaev-est-sily-kotorye-xotyat-sdelat.html
- İnternet: *Tsentr, Fondı, Organizatsii İslamskogo Napravleniya, Centrı, Fondy, Organizatsii İslamskogo Napravleniya* http://religion.gov.kg/KY/religion_organization/ катталган-диний-бирикмелер/ислам-багытындагы/
- İnternet: *Ukaz "O Realizatsii Resheniya Soveta Oboronı Kırgızskoy Respubliki O Gosudarstvennoy Politike V Religioznoy Sfere"* (Güvenlik Konseyinin Din Politikasını realize etmek için Cumhurbaşkanın Fermanı) http://www.president.kg/ru/novosti/3468_podpisan_ukaz_o_realizatsii_resheniya_soveta_oboronyi_kyrgyzskoy_respubliki_o_gosudarstvennoy_politike_v_religioznoy_sfere/
- Kırgız Cumhuriyetinin (1991). *Dini inanç özgürlüğü ve dini kurumlar kanunu*, 16 Aralık 1991. No 656-XII.
- Kırgız Respublikasının Konstitutsiyası (2017). *Kırgız Cumhuriyetinin anayasası*. 11. Aralık 2016'da Referandumda kabul edilmiştir.
- Kozukulov T., (2016). "Osnovniye Printsipy Vzaimootnoşeniya Religii İ Gosudarstva V Kırgızstane". *Molodoy Uçenyı No 10(114)*. 1129-1132.

- Kozukulov T., (2015). "Kırgızistan'da Dini Kurumsallaşma ve Toplum", *Ağrı Üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, Sayı 1. 177-209.
- Kozukuov T., (2015). "Kırgız Toplumunun Dini Aydınlatma Meselesinde Din Eğitiminin Rolü Ve Ona Etki Eden Yerel Ve Dış Faktörler", *III. Uluslararası KOP bölgesel kalkınma sempozyumu bildiri kitabı*, Aksaray 22-24 Ekim 2015. 474-479
- Köktaş M.E. (1997). *Din ve siyaset siyasal davranış ve dindarlık*. Ankara: Vadi yayınları.
- Mamayusupov O. (2004). "Religioznıy Ekstremizm: subektivnoye i obektivnoye", *Orta Asyada İslam uluslararası sempozyum bildiri kitabı*. Oş, 20-22 Mayıs 2004. 65-71.
- Mamayusupov O. (2004). "Religiyoznaya Situatsiya v Kırgızskoy Respubliki", *Orta Asyada İslam uluslararası sempozyum bildiri kitabı*. Oş, 20-22 Mayıs 2004. 34-39.
- Mejdunarodniye Normı (2010). *Po Obespeçeniyu Svobodı Sovesti İ Veroispovedaniya. Zakonadatelniye İ Normativno-Pravoviye Aktı Kırgızskoy Respubliki Reguliruyuşie Sferu Religii*. Oş, 2010.
- Myrzabayev, M. (2009). *Kırgızistan'da din-devlet ilişkileri*. YDT, AÜ SBE.
- Pay, S. (2015). *Kırgızistan'da İslam bir diriliş ve varoluş mücadelesi*. İstanbul: Emin Yayınları.
- POLOJENİYE (2012). O Gosudarstvennoy komissii po delam religii Kırgızskoy Respubliki, utverjdennoe Ukazom Prezidenta Kırgızskoy Respubliki ot 23 marta 2012 goda No71.
- Uyanık M. (2010). *Sivil itaatsizlik eylemleri ve dini değerler*. Ankara: Elis yayınları.

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN HUZUR ADLI ROMANININ İNGİLİZCE TERCÜMESİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR İNCELEME

Doç. Dr. Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU* - Bayram KAYA**

Öz

Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden olan Ahmet Hamdi TANPINAR, Türkiye’de romanları, denemeleri ve şiirleri ile tanınmaktadır. Ancak, TANPINAR yaşadığı dönemde gerek romanları ve düz yazıları gerekse şiirleri ile hak ettiği değeri bulamamıştır. Bununla birlikte, 1970’ten itibaren hem kendi ülkesinde hem de uluslararası alanda Tanpınar’ın eserlerine olan ilgide ciddi bir artış olmuştur. Özellikle son yıllarda Türkiye Çeviri ve Yayın Destek Programı Kurumu’nun (TEDA) projesi sayesinde Tanpınar eserleri diğer dillere en çok tercüme edilen Türk edebiyatçıları arasına girmiştir. Tanpınar’ın önemli eserlerinden biri kabul edilen “Huzur” romanı TEDA’nın da çabalarıyla 2008’de Türk asıllı Amerikalı akademisyen ve çevirmen Erdağ Göknaar tarafından İngilizceye “A Mind at Peace” ismiyle çevrilmiştir. Bu çalışmada Tanpınar’ın “Huzur” romanının özgün hali ile İngilizce çevirisinin mukayese edilmesi ve çeviri bilimsel olarak tahlil edilmesi amaçlanmıştır. İncelemede temel olarak Raymond van den Broeck’un karşılaştırmalı analiz yöntemi benimsenmiştir. Kaynak eser Huzur’daki kelime zenginliğinin, şiirsel bölümlerin, sıklıkla başvuru alan eğretilenim kullanımı, esere sirayet etmiş olan kültürel unsurların, mekânsal ve ruhsal derinliği olan tasvirlerin ve nihayetinde yazarın edebî tarzının hedef dile ve kültüre ne düzeyde aktarılabilirliğine dair tespitlerde bulunmak bu incelemenin ana hedefidir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, A Mind at Peace, Çeviri, Roman, Raymond van den Broeck, Erdağ Göknaar

A CRITICAL STUDY INTO THE ENGLISH TRANSLATION OF HUZUR, A NOVEL BY AHMET HAMDİ TANPINAR

Abstract

Ahmet Hamdi TANPINAR, one of the leading figures of Turkish Literature, is well-known for his novels, essays and poems in Turkey. However, he could not achieve the acclaim he deserved during his lifetime. But, since 1970s, both in his native country and in international arena, there has been an increasing interest in his literary works. And especially in recent years, thanks to the support of “Translation and Publication Grant Program of Turkey” (TEDA), his works have become among the most prominent translated works of Turkish Literature. One of his most important novels, “Huzur” was translated into English by Turkish American academician Erdağ GÖKNAR with the title “A Mind at Peace” in 2008. The main concern of this study is to make a comparative and scientific analysis of the source and the target texts. In this study, “the model

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi GEF Yabancı Diller Eğitimi İngiliz Dili Eğitimi, aslioz@gazi.edu.tr.

** Okt. Gazi Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, bayramkaya37@hotmail.com.

of comparative analysis” by Raymond Van Den Broeck has been adopted. The main objective of the study is indeed to find out to what extent lexical variety and richness of the source text, poetic lines, commonly used metaphors by the author, cultural elements, descriptions with spatial and spiritual depth, as well as the literary approach of the author could be transferred into the target language and text.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, *A Mind at Peace*, Translation, Novel, Raymond van den Broeck, Erdağ Gökner

Giriş

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Huzur* adlı romanı ilk olarak 22 Şubat 1948 ile 22 Haziran 1948 tarihleri arasında Cumhuriyet Gazetesinde tefrika edilmiş, 1949 yılında ise kitap olarak basılmıştır. Eserde esasen Mümtaz ile Nuran arasındaki aşka odaklanılmıştır. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı’nın insan ve toplum üzerinde oluşturduğu korkular, Türk toplumunun yaşadığı sosyal ve ekonomik sorunlar, etik ve ahlak değerleri üzerine yaşanan insani çelişkileri ve Doğulu–Batılı arasındaki kültürel çatışmalar gibi sosyolojik vakalar da işlenmiştir. Tanpınar’ın doğrudan doğruya kendi şahit olduğu hadiseleri bir edebiyatçı kimliğiyle eserine naksetmesi romanın kıymetini daha da artırmaktadır. Ayrıca Tanpınar’ın İstanbul’un tarihî ve doğal güzellikleri hakkında yaptığı derin ve canlı tasvirler eserin yazıldığı döneme ait tarihî ve kültürel öğeleri de bünyesinde barındırmasını sağlamıştır. Tanpınar ile yapılan bir röportajda romana *Huzur* ismini vermesinin sebebi sorulur. Bunun üzerine verdiği cevapta aslında eserinde kullandığı üslubun gerekçesini izah etmiştir. Tanpınar, “çünkü huzursuz bir dünyada yaşıyoruz. Çünkü insan kendisiyle barışık değil. Değerler karşısında ve insan karşısında yeniden düşünmeye mecburuz. Çünkü her şeyden şüphedeyiz. Ve nihayet arkamızda eskisi gibi o kadar kuvvetle Allah’ı hissetmiyoruz. Hülasa huzursuzuz onun için.” demiştir (Tanpınar, 2002: 34).

Edebiyat eleştirmeni ve akademisyen Berna Moran’a göre *Huzur*’da Mümtaz’ın kişisel mutluluğu ile sosyal sorumluluğu arasındaki çatışma tasvir edilmektedir (Moran, 2000: 279-280). Araştırmacı bir yazar olup edebiyat üzerine yazdığı kitaplarla tanınan Sevim Kantarcıoğlu ise romanda aşk ve estetiğin ikinci planda yer aldığını, romanın ana amacının tarih ve medeniyetimizi çağın bilinçliliği ve deneyimi ile birleştirmek olduğunu savunmaktadır (Kantarcıoğlu, 2008: 325-340). Fethi Naci romanı Türkçe’deki en iyi aşk romanı olarak tarif etmekte, ve unun sadece tek bir aşktan ibaret olmadığını birbirini destekleyen ve besleyen karşılıklı bir aşk olduğunu belirtmektedir. *The Los Angeles Times* eseri; “*Huzur*, Pamuk’un eserinden daha karmaşık ve ayrıntılı. Geleneksel müzik türleri hakkında çok fazla konuşma içermesi ile birlikte, Türk olmayan okurlar için esere hâkimiyet çok daha zor ve 19.yy.’dan 20.yy.’ın başına kadar uzanan zaman dilimindeki Türk yazarlarının tartımlarını da içermekte. Çeviri eser yabancı bir aksanla yazılan İngilizce hissini vermekte ve acayıplığı ile insanı sarsmakta. Bu şüphesiz önemli bir zorluk; aynı zamanda, çeviri eser böyle bir aksanın aktarma kalitesine de sahip ve okurlarda bilinmedik bir dünyanın ruhunu açığa çıkarıyor.” diyerek değerlendirmiştir. (Ric-

hard Eder, The Los Angeles Times, 1 Mart 2009). Bu tespitler şüphesiz ki *Huzur*'un edebiyat dünyası içerisinde kapladığı mühim yere işaret etmekle birlikte İngilizce çevirisinin çok geç yapılmasının da bir kayıp olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, edebî değeri böylesine yüksek olan bir eserin başka bir dile ve kültüre düzgün şekilde aktarılması ciddi bir önem arz etmektedir.

2. KAYNAK ESER VE ÇEVİRİ ESERİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

Huzur'un çeviri metninin değerlendirildiği bu çalışmada, edebî eserlerin çevirisinde bilimsel bir metot sağlamayı amaçlayan Hollanda kökenli dilbilimci Raymond van den Broeck'un geliştirdiği "karşılaştırmalı analiz yöntemi" benimsenmiştir. Broeck, edebî eserlerin çevirilerinin incelenmesinde izlenebilecek sistemli ve objektif ölçütlere dayanan bir yöntem sunmuştur. Broeck'a göre çeviri eleştirmeninin işi akademik ve bilimsel bir uğraştır. Diller ve kültürler arası yeterliliğin yanı sıra edebî özellikleri de gerektirmektedir. Ayrıca tercüme eser ne kadar eski ve farklı kültürler arasında ise çeviri eleştirmeninin öznelliği o derecede düşük seviyede olacaktır. Diğer taraftan çeviri yakın kültürler arasında yapıldığında ve çağdaş eserleri içerdiğinde eleştirmenin daha öznel yaklaşımlarda bulunması muhtemel olacaktır. (Broeck, R. 198, 54-63) Bu çalışmaya konu edilen eserin, hem farklı kültürlerden hem de orijinal eserin yazılması ile tercüme edilmesi arasında ciddi bir zaman farkının olmasından dolayı tarafsız eleştiriye daha yatkındır.

Broeck'a göre eleştirmenin görevi, tercüman tarafından tercih edilen stratejilerin ne derecede etkili olduğunu belirlemek, hedef dilin kaynak dille uyumluluğunu saptamak, hedef okur kitlesini dikkate alarak çevirmen tarafından kullanılan yöntemleri incelemek ve en nihayetinde ise hedef ve kaynak metinler arasındaki gerçek denklik düzeyini bulabilmektir. Kısacası, Broeck'un tabiriyle, "yeterli tercüme" seviyesine ulaşıp ulaşılmadığını belirlemektir. Broeck'un bu görüşlerinde Catford, Popoviç, Itamaar Even Zohar, ve Gideon Toury gibi dilbilimcilerin görüşlerinden önemli şekilde etkilendiği söylenebilir.

Broeck'a göre bir çeviri eleştirisi üç temel aşamadan geçmelidir. Birinci aşamada kaynak metin kendi içerisinde değerlendirilmelidir. Bu değerlendirmenin amacı kaynak metindeki bütün edebî ve dilbilimsel unsurların (ses, kelime, şiirsel anlatımlar, sosyal ve kültürel unsurlar, yapısal inceleme, edebî yöntemler, noktalama, imla kuralları vb.) ele alınması ve çeviri sürecinde ortaya çıkabilecek sorunların ön görülmesidir. Bir diğer ifadeyle hedef metinde tercümenin yeterli seviyede oluşabilmesi için gerekli olan ön koşullar saptanmalıdır. İkinci aşamada ise, hedef metin kendi içerisinde bir bütün olarak ele alınır. Birinci aşamada belirtilen dilbilimsel ve edebî özellikler temel alınarak kaynak metin incelenir. Üçüncü aşamada ise kaynak ile hedef metin arasında ayrıntılı bir karşılaştırmalı inceleme yapılır ve tarafsız bir sonuca ulaşılabilir. (Broeck, 198, 54-63) Bu noktada Broeck, bazı alt başlıklar belirtmiş olsa da aslında çeviri eleştirmenini özgür bırakmaktadır. Yani, karşılaştırmalı incelemenin yapılacağı edebî eser türlerine göre eleştirmen bazı ölçütleri ekleyebilir ve çıkartabilir. Son olarak, eleştirmen bir bütün olarak görüşlerini ve çıkarımlarını sunmalıdır.

Bu çalışmada ilk iki aşamaya aynen uyulmuştur, üçüncü aşamada ise kaynak ve hedef metinler aşağıda belirtilen ölçütler doğrultusunda karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. *Huzur* romanının tercümesinin değerlendirilmesi hususunda sırasıyla kelime düzeyinde inceleme ve tercüme edilemeyen unsurların saptanması, sözdizimsel inceleme, deyimsel ifadelerin tercümesi, şiirsel unsurların tercümesi, zorunlu ve tercihi anlam kaymaları, eğretilmelerin tercümesi, çeviri hataları ve uzun/karmaşık yapıdaki cümlelerin tercümesi üzerinde değerlendirme yapmıştır.

2.1. Kelime Düzeyinde İnceleme

Kelime düzeyinde yapılan olan incelemede *Huzur* romanının dönemi özelliklere dikkate alınmıştır. Eserde günümüz kaynak dil okuru için anlaşılması zor olan yaklaşık 450 kelime bulunmaktadır. Bu kelime listesi kaynak eserin ilk incelemesinde çıkarılmıştır ve listenin belirlenmesi ortalama bir üniversite mezunu dikkate alınarak yapılmıştır. Liste incelendiğinde kelimelerin günümüze yabancılığı kolayca anlaşılabilir. Bunlar çoğunlukla Farsça ve Arapça kökenli kelimeler olup günümüzde edebiyat ile ilgilenen insanlar dışındaki çoğu kişi için anlaşılabilir gelecektir. Ancak, bu kelimelerin tercümesinde çevirmen açısından bir sıkıntı yaşanmamıştır. Zira, hedef dil olan İngilizcede karşılıklarını bulmanın kolay olduğu görülmüştür. Bu kelimeler liste olarak sunulmuştur. Diğer taraftan bazı kelimeler gerçek anlamda tercüme edilemeyen unsurlar olarak değerlendirilebilir. *Âlem, hüzün, terkip, harem, vallahi, beste, şarkı, naat, lodos, poyraz, vatan, yalı, mehtap, eşya, ağabey, rüya, meze, zaman, nefis, hafız, efendi, irade*, gibi kelimeler çevirmen tarafından kaynak dilde olduğu gibi bırakılarak italik yazı şekliyle verilmiştir. Bazı durumlarda çevirmen ilave açıklamalar yapmıştır. Örneğin “terkip” sözcüğünü olduğu gibi tutmuş ve “synthesis” diye de hedef dilde bir karşılık vermiştir. Bu ilk bakışta çevirmenin tutarsızlığı gibi görünebilir. Ancak kaynak eserde kullandıkları bağlam açısından ele alınırsa çevirmenin tutumunun doğru olduğu söylenebilir. Kaynak eserde tercüme edilemeyen unsurlar olarak kabul edilen bir diğer unsur ise “*Hüvessemiualalim levhası, Darülelhan plağı, harem, fikh, misvak, Rumeli, bade, efe ceketi*” gibi sadece kaynak kültürü ve dönemi iyi bilen insanlar tarafından anlaşılabilir sözcüklerdir. Bu ifadelerin tercümesinde, çevirmen kaynak dildeki kelimeyi korumuş ve aynı zamanda hedef dil okurları için açıklama da yapmıştır. Çevirmenin bu yaklaşımı kaynak ve hedef kültür arasındaki farklılıklar dikkate alındığında uygundur, çünkü hedef dildeki okurlar için açıklayıcı olmakla birlikte, kaynak kültürün hedef kültüre transferi de sağlanmıştır. Özetle, kelime düzeyinde yapılan karşılaştırmalı analizde çevirmen tercihlerinin yerinde olduğu sonucuna varılmıştır.

2.2. Söz Dizimsel İnceleme

Sözdizimsel açıdan yapılan karşılaştırma bu çalışma için kayda değer sonuçlar vermemiştir. Zira kaynak ve hedef dil arasında söz dizimi, cümle yapısı ve diğer dilbilimsel açılardan ciddi farklılıklar vardır. Dikkate değer en önemli nokta ise kaynak eserin neredeyse kusursuz kabul edilebilecek bir dille yazılması ve “İstan-

bul Türkçesi” diye adlandırılan - gerek edebî gerekse toplumsal anlamda kabul edilmiş - bir aksanla yazılmış olmasıdır. Eserdeki karşılıklı konuşmalar dahi toplumun elit tabakası kabul edilebilecek olan eğitilmiş insanlar arasında geçmektedir. Farklı ağız özellikleri hiç kullanılmamıştır. Bu durum çevirmen açısından bir şans olarak görülebilir ve kaynak dildeki resmiyet ile kusursuzluk çevirmen tarafından hedef dile de yansıtılmıştır.

2.3. Deyimlerin Tercümesi

Her dilde ve kültürde önemli bir unsur olarak görülen deyimlerin tercümesi edebiyat eserlerinin çevirisinde önemli bir yere sahiptir. Popoviç deyim tercümesinde dört yöntem olabileceğini söylemektedir: dilbilimsel denklik, örneksemeli (modelsel) denklik, biçimsel denklik ve metinsel denklik. (Popovic, 1970: 117-120) Bununla birlikte, deyimlerin tercümesinde genel kabul gören üç yöntem vardır. Birincisi birebir tercüme (literal translation) olarak bilinmektedir ve buradaki amaç kaynak dil ve kültürdeki ifadeyi, doğallığı hedef dile olduğu gibi aktarmaktır. Bu yöntem özellikle hedef dilde karşılık bulunamadığı durumlarda kullanılır. Zira, Nida'nın da dediği gibi “Deyimler için hedef dilde tatmin edici karşılıklar bulmak çevirinin en zor yönlerinden biridir ve her zaman mümkün değildir” (Nida, 2001: 28). Aşağıdaki örneklerde çevirmen bu yöntemi kullanmıştır:

Deyimlerin karşılaştırmasını bir tablo olarak versek daha iyi olur:

<i>Huzur</i>	s.	<i>A mind at Peace</i>	p.
“Biraz sabırla her şey ayağınıza gelir	10	“With a modicum of patience, everything arrived at one's feet.”	10
“Biraz kalburüstünde olmak şartıyla bütün İstanbul'u tanır.”	76	“Acquainted with all of İstanbul, that is to say those who were “above the sieve”, she could discuss...”	88
Bazıları karılarını bir kuru ekmeğe muhtaç etmişlerdi.	139	Some even left wives wanting for a scrap of stale bread.	160

İkincisi ise hem daha yaygın kullanılmakta olan hem de edebiyat eleştirmenleri ve uzmanları tarafından daha çok kabul gören “hedef dilde uygun bir deyimle karşılık verme” (using an equivalent idiom in the target language) yöntemidir. Tercih edilme sebebi ise hedef dildeki okur için daha akıcı ve anlaşılabilir bir eser ortaya çıkacak olmasıdır. Aşağıdaki örneklerde çevirmen bu yöntemi kullanmıştır.

<i>Huzur</i>	s.	<i>A Mind at Peace</i>	p.
“Müphemeye bağlamak”	11	“To leave the matter hanging in the balance,”	11
“Parayı son kuruşa kadar sarf etmek”	13	“Spending every last penny”	17
“Hayatını baştan aşağı değiştirmek.”	74	“To transfigure his life from alpha to omega”	86
“Gafil avlanmak”	97	“To be caught off guard”	113
“Bir konudan sıcağı sıcağına bahsetmek”	105	“To let the cat out of the bag”	121
“Kendisini yangın kulesinden aşağıya hiçbir paraşütsüz bıraktı...”	108	“Then he threw all the caution to the wind”	124
“Bu kadar basit bir işi neden içinden çıkılmaz hale sokuyor?”	305	“Why is she turning a simple matter into a can of worms?”	347
“Allah aşkına. Hülya kurmayalım.”	329	For God’s sake. Let’s not build castles in the air.”	374

Üçüncü yöntem ise çevirmenin bire bir tercüme yapamadığı ve hedef dilde uygun bir karşılık bulamadığı zamanlarda kullanılan “deyimin manasını diğer ifade ve açıklamalarla verme” yöntemidir. Bu yöntem hem edebî değerin azalmasına sebep olduğu, hem yazarın edebî tarzına bir müdahale olarak görüldüğü hem de kültürel unsurların aktarılmasında kayba yol açacağı sebebiyle tercih edilmemektedir. Sadece diller ve kültürler arası farklılıkların çok olduğu ve başka alternatifin olmadığı durumlarda kullanılır. Söz konusu yöntem çevirmen tarafından nerdeyse hiç kullanılmamıştır. Verilen örneklerden de anlaşılabilceği üzere çevirmen ilk iki yöntemi kullanmış ve deyimlerin tercümesinde tutarlı bir yöntem izlemiştir. Bunda dolaydır ki deyimlerin tercümesinde çevirmenin başarılı olduğu söylenebilir.

2.4. Şiirsel Kısımların Tercümesi

Kaynak metin bir roman olmasına rağmen, Türk divan edebiyatından, Türk halk müziği ve klasik müziğinden de örnekler içermektedir. Bunlardan bazıları hedef dil okurları için bile anlaşılmasız düzeyde bir karmaşık yapıya ve eski sözcüklere sahiptir. Aslında eserde yaklaşık yirmi yerde nazım örnekleri vardır. Şiir çevirileri edebiyat eserlerinin çevirisinde en zor olanlar arasındadır. Nazım çevirisinde farklı dilbilimciler tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Amerikan şair, eleştirmen ve çevirmen Ezra Pound “Çevirmen hazinenin nerede yattığını gösterebilir ve hangi dilin kullanılacağı tercihinde okura rehberlik yapabilir” ifadesiyle çevirmenin rolünün önemli olduğunu vurgulamaktadır (Venuti, 2000: 38). Newmark ise şiir tercümesinin dört yöntemi olduğunu belirtmektedir: her bir sözcüğe bire bir karşılık bulmak, şiirin uzunluğunu kısaltarak/uzatarak veya yapısını değiştirme yoluyla şiirde ritmi korumak, şiirden şiire tercüme etmek ve şiiri düz yazı formuna çevirmek (Newmark, 1988: 163). Dryden benzer şekilde üç yöntemden bahsetmektedir; Metaphrase: Kelimesi kelimesine çeviri, Paraphrase: Şiirin sadece içeriğine odaklanarak serbest çeviri ve Imitation: Hem içerik hem de sözcükleri orijinalden kopya-

layarak aktarma (Basnett, 2014: 69). André Lefevere ise hedef dil olan İngilizcede çevirmenler tarafından geçmişte kullanılan yedi yöntemden bahsetmiştir: Sesbimsel çeviri, kelimesi kelimesine çeviri, metrik (şiiir vezinli) çeviri, mısradan nesre aktararak yapılan çeviri, kafiyeli (uyaklı) çeviri, serbest dizeli çeviri ve yorumlama. (Basnett-Mcguire, 1980: 81-82). Aşağıdaki tabloda gösterilen birkaç örnek çevirmenin bu alandaki genel tutumu konusunda önemli sonuçlar göstermektedir.

<i>Huzur</i>	.	<i>A mind at Peace</i>	.
Akşam oldu yakamadım gazımı, Kadir Mevlam böyle yazmış yazımı, Doya doya sevemedim kuzumu, Ben ölürsem yavrum seni döverler.	34	'This nightfall and I haven't lit this lantern o' mine The Almighty has written this fate o' mine, I haven't caressed my lamb to my heart's content Should I die, darling, your fate will be torment.	37
Günler kısaldı, Kanlıca'nın ihtiyarları, Bir bir hatırlamakta geçen sonbaharları.	211	The days foreshortened, aged men in Kanlıca, One by one conjure memories of past autumns.	242
Bulut gelir pare pare, Dördü aktır, dördü kare Sen açtın kalbime yâre Yağma yağmur, esme deli rüzgar Yârim yoldadır.	302	Clouds roll in one by one, Four are white, four are black, You have gone and lanced my heart, Rains, don't fall, O wild winds, don't blow For my bellowed is on the road.	345

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere, çevirmenin çoğunlukla “serbest nazım çevirisi” ve “mısradan düzyazıya” aktarımı kullandığı görülmektedir. Çeviri sürecinde çoğunlukla kafiye özellikleri kaybolmuştur. Bu ölçüt açısından çevirmenin çok başarılı olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte, kaynak eserin türü dikkate alındığında çeviri sürecinin amacına ulaştığı söylenebilir.

2.5. Zorunlu ve Tercihî Anlam Kaymaları

Zorunlu ve tercihî anlam kaymaları (Obligatory and optional shifts) bu çalışmada kullanılan karşılaştırmalı analiz yöntemini geliştiren Raymond van den Broeck tarafından önemle vurgulanmıştır. Broeck'a göre zorunlu anlam kaymaları, kültürler arası derin farklılıklardan ve hedef dilde karşılık bulunamadığından çevirmenin başka çaresinin olmadığı durumlarda kullanılabilir. Diğer taraftan, tercihî anlam kaymalarında amaç ya metni hedef okur için daha akıcı hâle getirmek, ya mesajın özünü daha iyi aktarmak ya da çevrilen kısmı vurgulamak içindir (Brock, 1981: 54-63). Karşılaştırmalı analizde çevirmenin zorunlu anlam kaymasından ziyade kendi tercihi ile bazı anlam kaymalarına başvurduğu görülmüştür. Buradaki amacın çoğunlukla kaynak

kültürü hedef kültüre uyarılma ve hedef metni okur için daha akıcı hâle getirebilme çabasından geldiği görülmektedir. Çok nadir durumlarda zorunlu anlam kaymaları yapmıştır. Aşağıdaki iki örnek bu durumla ilgili açıklayıcı olacaktır:

Mümtaz gorilden insana doğru yürüyüşün şiirini yazmak istiyor (Huzur, s. 94).

Mümtaz yearns to write a poem on evolution from gorilla to homo sapien (A Mind at Peace, p. 109).

Bu örnek başlangıçta çevirmenin tercihi ile yapılan bir anlam kayması gibi gözükebilir ama kaynak dildeki bağlam dikkate alınırsa kullanılan “insan” sözcüğü esasında evrimin son aşamasını temsil etmektedir ve çevirmen burada doğru bir tercihte bulunmuştur.

Kavaklar'a kadar akşamı seyrede ede gittiler. İclal kendi hülyalarına dalmıştı. Müstakil bir ev, iş, bir yağın iş, mesuliyet, hesaplar, uzun beklemler, çocuk elbiseleri, mutfak ve yemekler... Ara sıra onların içinden sıyrılıyor ve Muazzez'i düşünüyor. Nuran'la Mümtaz seviyorlardı. Bunu anlamıştı. (Huzur, s. 126)

They pressed onward, to where the Bosphorus met the Black Sea, taking in the night fall to its fullest extent. İclal had sunk into daydreams. A house of her own, work, considerable work, responsibility, accounting, long waits, children clothes, food and meals...From time to time she'd escape them all to contemplate Muazzez. Nuran and Mümtaz were involved. She'd gathered this much ...(A Mind at Peace, p.149).

Yukarıdaki alıntı çevirmenin ayrıntılarla ilgili dikkatini ve onları yorumlama kabiliyetini göstermesi açısından iyi bir örnektir. Kaynak dildeki altı çizili kısımda kullanılan “sevişmek” ifadesi zaman içerisinde farklı bir algı oluşturmuştur. Yazarın kastettiği iki kişi arasındaki duygusal ilişkiyi aktarmak için kullanılan bir ifade iken, aynı kelime bugün cinsel ilişki yaşamak olarak algılanabilir. Bu nedenle çevirmen zorunlu bir anlam kayması yapmak durumunda kalmıştır ve başarılı olduğu söylenebilir. Sonuç olarak çevirmen sadece tercüme etme değil aynı zamanda yorumlama görevini de yerine getirmiştir.

2.6. Eğretileme Tercümesi

Eğretileme tercümesi bu çalışmada önemli bir yere sahiptir, çünkü hem kaynak eser oldukça fazla sayıda eğretileme içermektedir hem de karşılaştırmalı analiz yönteminin geliştiren Broeck eğretileme tercümesine vurgu yapmaktadır. Ayrıca eğretileme kullanımı sadece kaynak kültürün zenginliğini göstermekle kalmayıp aynı zamanda yazarın tarzını ve edebî kişiliğini de yansıtmaktadır. Bu nedenledir ki çevirmenin yaklaşımı önemlidir. Tanpınar'ın *Huzur* romanındaki eğretilmelerin türü üzerine 2010 yılında Serap Özcan tarafından yazılan yüksek lisans tezinde yaklaşık dört yüz eğretilmeden bahsedilmektedir. Bu eğretilmeler bitki, hayvan, canlı, cansız ve hatta insan kaynaklı olarak değişik sınıflara ayrılmıştır (Özcan, 2010: 33-171). Broeck eğretilemenin tercümede önemli bir husus olduğunu vurgulamakta ve eğretileme çevirisinde üç yöntem olabileceğini söylemektedir (Broeck, 1981: 73-87).

Kelimesi kelimesine tercüme etme (Translation ‘sensustricto’)

Yerine koyma (Substitution)

Değiştirerek yazma / yorumlama (Paraphrase)

Yapılan karşılaştırmalı analiz sonucunda, hemen hemen tüm eğretilme çevirilerinde çevirmenin “kelimesi kelimesine tercüme” (Translation ‘sensustricto’) yöntemini kullandığı görülmüştür. Aşağıdaki birkaç örnekte bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

“*Taş dua ediyor, ağaç zikrediyor*” (Huzur, s. 245).

“*The Stones pray, the trees intone divine mantras*” (A Mind at Peace, p. 281).

“*Köpek başını eski Dîvan âşıkları gibi eşiğe koydu*” (Huzur s. 135).

“*The dog placed its head on the threshold like a bygone lover of a traditional romance*” (A Mind at Peace, p. 156).

“*Bu ağustos sonu sabahı bütün sokaklar bir fırın ağzı gibi insanı kapıyor*” (Huzur, s. 19).

“*On this late August morning, each Street seized him in its oven like maw* (A Mind at Peace p. 20).

“*...iki başlı yılan gibi, içinde onlar uyanıyor, garip şekilde benliğini sarıyordu*” (Huzur, s. 41).

“*...like a Hydra-headed serpent, slithering around and constricting him*” (A Mind at Peace, p. 45).

Çevirmen “kelimesi kelimesine tercüme” (Translation sensustricto) yöntemini kullanmıştır. Çevirmenin bu yaklaşımı hem Raymond van den Broeck hem de çeviri alanındaki diğer uzmanlar tarafından tercih edilen bir durumdur. Aslında eğretilme çevirisinde çevirmenin kaynak esere neredeyse tamamıyla sadık kalması kayda değer bir başarı olarak görülmelidir, çünkü kaynak eserde kullanılan eğretilmelerin çoğu ya yazar tarafından üretilen “cesur ve özgün eğretilmeler” (Bold private metaphors) ya da kültürel bir geçmişi olan “sözcüksel eğretilmeler”-dir (Foregrounded lexical metaphors). Bu tür eğretilmelerde kaynak esere sadık kalmak çevirmen tarafından uygulanabilecek en iyi yaklaşımdır.

2.7. Çeviri Hatalarının İncelenmesi

Anlamı değiştirebilecek çeviri hatalarını bulmak amacıyla kaynak ve hedef metin arasında yapılan karşılaştırmalı analizde ciddi bir hata bulunamamıştır. Sadece üç durumda çevirmenin dikkatinden kaçtığı düşünülebilir. Oldukça basit hatalar bulunmuştur ki bunlar da doğal karşılanmalıdır. Çevirmenin ayrıntılara olan dikkati gerçekten takdire şayandır.

2.8. Uzun/Karmaşık Yapıdaki Cümlelerin Tercümesi

Kaynak eser zaman zaman 150-200 sözcükten oluşan, detaylı tasvirler içeren çok uzun ve karmaşık cümleler içermektedir. Kaynak - hedef dil arasındaki dilbilimsel ve yapısal farklılıklar dikkate alındığında bu cümlelerin bölünmeden veya kısaltılmadan hedef dile aktarılması çok zor gibi görünmektedir. Fakat, çevirmen kaynak metindeki çok uzun cümleleri bile yapısını değiştirmeden ve bütünlüğünü bozmadan çevirmeyi başarmıştır. Aşağıdaki örnek yazarın tutumunu göstermek açısından hem yeterli hem de açıklayıcı olacaktır.

Burası küçük camili, bodur minareli ve kireç sıvalı duvarları o kadar İstanbul semtlerinin kendisi olan küçük *mescitli* köylerin, bazen bir manzarayı uçtan uca zapt eden mezarlıkların, su akmayan lüleleri bile insana serinlik duygusu veren ayna taşları kırık çeşmelerin, büyük *yahıların*, avlusunda şimdi keçi otlayan ahşap *tekkelerin*, çıraklarının haykırışı İstanbul ramazanlarının uhreviliğini yaşayan dünyadan bir selam gibi karışan iskele *kahvelerinin*, eski davullu, zurnalı, yarı milli *bayram* kılıklı pehlivan güreşlerinin hatırası ile dolu meydanların, büyük çınarların, kapalı akşamların, fecir kızlarının ellerindeki meşalelerle maddesiz aynalarda bir sedef rüyası içinde yüzdükleri sabahların, garip içli aksisadaların **diyarıydı** (Huzur, s. 114).

This was a **realm** of squat-minareted and small *mosqued* villages whose lime-washed walls defined İstanbul neighborhoods; a **realm** of sprawling cemeteries that at times dominated a panaroma from edge to edge; a **realm** of fountains with broken ornamental fascia whose long-dry spouts nevertheless provided a cooling tonic; a **realm** of large *Bosphorus residences*, of wooden *derwish houses* in whose courtyards goats now grazed, of quayside *coffee houses*, the shouts of whose apprentice waiters mingled into the other words of İstanbul Ramadans like a salutation from the mortal world, of public squares filled with the memories of bygone wrestling matches with drums and shrill pipes and contenders bedecked in outfits like *national holiday* costumes, of enormous chinar trees, of overcast evenings, of eerie and emotive echoes and off day breaks during which nymphs of dawn bore torches aloft, hovering in mother-of-pearl visions reflected in mirrors of the metaphysical (A mind at Peace, s. 132).

Kaynak dil ile hedef dil arasındaki fark bu örnekte ön plana çıkmaktadır. Verilen örnekte kaynak dilde sadece bir özne ve kök olarak isimden oluşan bir yüklem varken hedef dilde çevirmen yüklem olan kelimeyi 4 defa kullanmak zorunda kullanmıştır. Ancak kesinlikle kaynak eserdeki tasvirin sıralamasını değiştirmemiş ya da kaynak eserdeki cümleyi parçalamamıştır. Sonuç olarak, çevirmenin kaynak esere ve yazarın tarzına sadakati bu aşamada da mevcuttur. Hedef eserin tamamında çevirmenin bu duruma hassasiyet gösterdiği görülmüştür. Bu örnek kaynak eserin kültürel ve edebi içeriği hakkında da önemli sonuçlar vermektedir.

Sonuç

Karşılaştırmalı analiz sonucunda-aşağıda belirtilen nedenlerden dolayı- çevirmenin oldukça başarılı olduğu söylenebilir.

Öncelikle çeviri sürecinde unutulmuş veya ciddi şekilde yanlış aktarılan bir unsur yoktur Kültürel unsurlar, tarihî ve dinî terimler ve şiirsel anlatımlar da dâhil olmak üzere tüm kısımlar başarılı bir şekilde çevrilmiştir. Ayrıca, çevirmen kaynak esere oldukça sadık kalmaya çalışmış ve mümkün olduğunca yorum yapmaktan kaçınmıştır. Sadece kültürel denkliğin olmadığı durumlarda ve anlam kargaşasını engellemek amacıyla çeviri sürecinde kendi yorumlarını eklemiştir. Çevirmenin kaynak dildeki ve kültürdeki unsurları olduğu gibi transfer etme çabası karşılaştırmalı analizde kolayca anlaşılmaktadır. Dahası, çevirmen detaylara çok titiz bir hassasiyet göstermiştir. Bu hassasiyet imla kurallarında, noktalama işaretlerinin kullanımında ve yazımda da açıkça görülmektedir. Çevirmenin en kayda değer ba-

şarısı ise kültürel unsurların aktarılmasında gösterdiği gayrettir. Hiçbir kültürel unsur atlanmamıştır. Sanki kaynak dil ile kültürü hedef dil ve okuruna aktarmayı kendisine bir görev olarak görmüş havası vermektedir. En genel ifadeyle, yazarın tarzı ve normunun yanı sıra kaynak metindeki sözcüksel, kültürel ve edebî zenginlik hedef dile başarılı ve nerdeyse kusursuz şekilde aktarılmıştır. Çeviri metin, hedef okur kitlesinde, yazarın kaynak dilde yaratacağı tesiri sağlayabilecek seviyede olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynak Eser *Huzur*'daki günümüz okurları için anlaşılabilir olabilecek kelimeler ve ifadeler

1. Acuze: shrew
2. Addetmek: to consider: to assume
3. Adese: lens
4. Afif: virtuous
5. Ahretlik: adopted girl brought up as a servant, an adopted maid/ an arabic maid
6. Akik: carnelian
7. Aklın serhaddinde: At the frontiers of consciousness
8. Aksisada: echo,replication
9. Aksüamel: reactionary times, response
10. Alagarson: urchin cut
11. Alamenti farika: incrimination mark
12. Alaturka: a la turca
13. Alemşümul: universal, worldwide
14. Alil: disabled beggar
15. Ameliye: action, operation
16. Amil: reason
17. Arizi: arbitrary
18. Aşıkâr: evident
19. Atıfet: grant, small donations
20. Azamet: grandeur
21. Bakalorya: diploma exam
22. Bedbaht:wretched
23. Bedbinlik: pessimistic, moody
24. Behemehal: at all costs, in any case, no matter what happens
25. Belagat: eloquence
26. Belagatli: eloquent
27. Bereket versin ki: Thank Goodness,
28. Berhava: blown up
29. Beyhude: futile
30. Bezirganbaşı: tollkeeper
31. Biçare: unfortunate, unfortunate soul
32. Bidat: innovation
33. Bilakis: rather, contrarily
34. Binaenaleyh: therefore, consequently
35. Bir nevi ulviyet: Only sublimity of sorts
36. Biteviye: continual
37. Bizatihi: actually
38. Buna mukabil: In contrast
39. Cam evani: menageries of glass
40. Cebir muadelesi: algebraic equation
41. Cebretmek: to compel, to force
42. Cendere: press
43. Civanmertçe: bravely
44. Cürüm: crime
45. Çargah: a musical term
46. Çarnaçar: with no alternative, without recourse
47. Çeşni: flavour, taste
48. Çıma: rope
49. Çolpa: clumsy
50. Daülfıllı: black pepper
51. Daüssıla: homesickness
52. Debdebe: grandeur
53. Debdebeli: sumptuous
54. Dehliz: tunnel
55. Derbeder: vagabond, tramp
56. Deruni: inner, spiritual
57. Dimağ: mind, brain
58. Dini remiz: religious symbol
59. Dyonizyak: dyonizyak
60. Döpiyes: ensemble
61. Düzgün (makyaj): make-up
62. Ecnebi: foreigner
63. Efkârı umumiye: public opinion
64. Ehibba: brethren
65. Ehli hibre raporı: a report of an expert in the field
66. Eleğimsağma: rainbow
67. Emprime: printing
68. Enfüsü: subjective
69. Enfüsileştirmek: to subjectify
70. Epikürcü: epicurean
71. Episka saçlı: flaxen-haired girl
72. Epope: revolution,epic
73. Ermişlik: sainthood
74. Erudisyon: erudition

75. Esafi-l şark: Lackeys of the Orient
76. Etajer: etagere, selves
77. Etüdyan: etudian
78. Fağfur: Chinese porcelain
79. Fasil: musical gatherings
80. Fecaat: catastrophe, tragedy
81. Fecir: Down, aurora
82. Feragat: forfeit
83. Feragat: renunciation, self-denial
84. Ferdiyet: individuality
85. Filhakika: actually
86. Firkete: hairpin
87. Firuze: turquoise, sky blue
88. Fokstrot: fox- trot
89. Füsün: delight, enchantment
90. Fütuhât: conquest
91. Garabet: strangeness
92. Gark olmak: to be overwhelmed with sth.
93. Gudde: gland
94. Gufran: salvation
95. Gümrah: abundant, multitude
96. Hacalet: abomination
97. Halayık: odalisque, female servant
98. Haleti ruhiye: state of mind
99. Halita: accretion, brew
100. Hariciye memuru: foreign affairs officer
101. Haris: greedy
102. Harmani: mantle
103. Hasis: greed
104. Haşin: severe, harsh
105. Haşiye: annotation, footnote
106. Havlıcan: galingale
107. Hayat yolu: life's trajectory
108. Hecme: severity
109. Helecan: excitement
110. Hendese: geometric
111. Hendesi: geometrical
112. Herat: a kind of book binding
113. Hevenk: bunch, cluster
114. Hezeyan: delirium
115. Hicap: shame, bashfulness
116. Hicvi: satiric
117. Hilkat: nature, creation,
118. Himmet: benevolence
119. Hodbin: selfish
120. Hokka: inkwell, inkstand
121. Hovarda: philanderer
122. Huddam: servants
123. Hulasa: in sum, in brief
124. Hulya: dream
125. Nifas: postnatal bleeding
126. Hüsnüniyet: good will / good intention
127. İrsiyet: enduring legacy
128. İstilah: technical term
129. İstıraplı: tormented
130. Işık gölge oyunu: chiaroscuro play of light and shadow
131. Işıktan riyaziye: calculus of light
132. İttirat: consecutive
133. İttiradı: percussion
134. İzzar etme: nuisance
135. İçtimai: social
136. İfrat: extravagancy, rampancy
137. İfrit: petite afreet, afreet
138. İhata etmek: to embrace
139. İhsas: sensation, innuendo
140. İhtimam: accuracy, care
141. İhtirai: inventional
142. İkrar: acknowledgement, recognition
143. İkrar: Incipience
144. İktifa etmek: to be satisfied with sth
145. İktisadiyat: economy
146. İlga etmek: obliterate, to do away with sth.
147. İlk felaketin eliyle yoğrulmak: ...were formed by the hands of primordial apocalypse
148. İltibas: confusion, ambiguity
149. İmbik: alembic
150. İnhina: bending, cadence
151. İnkraz: downfall, decline
152. İnsiyak: instinct
153. İntibak: acculturation
154. İptidai: primitive
155. İptila: mania
156. İptilan: hopes
157. İrşat: act of showing the true path
158. İsis: isis
159. İsterik: hysteric
160. İstiare: metaphor
161. İstiareli: hyperbolic
162. İstida: application, libel
163. İstida: consent
164. İstidat: disposition, aptitude
165. İstidat: aptitude
166. İstiğna: reluctance, reservation
167. İstiğnalı: reluctantly
168. İstihale: change
169. İstihfaf: derision, disparagement
170. İstihsal: production
171. İstihsale: enterprise
172. İstihza: mockery, irony, ridicule
173. İstikrah: aversion, horror
174. İstikrahla: contemptuously
175. İstintak etmek: interrogate

176. İstirat: excursions
177. İşgüzer: opportunist
178. İtap: to reprimand
179. İthaf: dedication
180. İtisaf: to cummunicate
181. İtiyat: habit, pleasure
182. İzafe etmek: to augment
183. İzahat: explanation
184. İzdivaç tasavvuru: nuptial plans
185. Kabil: possible
186. Kable tarihten beri: before the beginning of time
187. Kadim: archaic, very old
188. Kalebendi: fortress
189. Kamaler: sheath, feather
190. Kargir evler: stone /brick houses
191. Kastrasyon: castration, eugenics
192. Katakomp: catacomb
193. Katalizör: catalyst
194. Katre: drop
195. Kehkeşan: Milky Way
196. Kesafet: consistency
197. Kesif: utmost
198. Klavsen: harpishcord
199. Komprime: tablets
200. Kösele: rawhide
201. Kuartet: quartet
202. Kudüm: a small double drum
203. Kutur: diameter
204. Lahit: sarcophagus
205. Lahza: moment
206. Lalettayin: whatsoever, indiscriminately
207. Latif: graceful
208. Leduni dünya: numinous world
209. Lenger: anchor
210. Litürji: liturgy
211. Maarif: education
212. Mabeyni hümayun: private royal chambers.
213. Mabude: goddess
214. Mağfiret: forgiveness
215. Mağrib: occident
216. Mahdum: son
217. Mahfaza: theca, covering
218. Mahfil: gathering place
219. Mahreki: trajectory
220. Mahut: notorious
221. Mahzun: crestfallen
222. Maltız: maltese, devil
223. Mamafih: needless to say, nevertheless, still
224. Manzume:system
225. Marazi: morbid
226. Maroken: Moroccan
227. Marşandiz: freight wagon
228. Masuniyet: immunity, exemption
229. Maşrik: orient
230. Maver: metaphysical world
231. Mazlum: downtrodden
232. Mebde: prigin, spectrum
233. Meczip: insane, lunatic
234. Meddah: coffee house storyteller, public storyteller,
235. Mefhum: conception
236. Meflüç: paralyzed
237. Mekhare: packhead / packtrain
238. Melakati akliye: mental faculties
239. Memba: fountainhead
240. Merhale: phase
241. Merih: the planet MARS
242. Meşğ etmek: to oversee a practice
243. Mevkuf: detainee
244. Mevkufiyet: detainment
245. Meyan: interval
246. Mezbele: cesspool, pigsty
247. Mihaniki: mechanical
248. Mikyas: scale
249. Minnet: modicum of gratitude
250. Mir'im: my lordship
251. Miyar: gauge
252. Mizaç: humour, temperament
253. Muadele: equation, syllogism
254. Muamma: thing of a riddle
255. Muaşaka: mutual love and affection
256. Muşeret: social intercourse
257. Muayyen: certain
258. Muayyeniyet: definitiveness
259. Mudil: complex
260. Muganni: singer
261. Muharrir: author
262. Muhasara: blockade
263. Muhayyile: imagination
264. Muhibbi: devotee
265. Muhteris: passionate, ambitious
266. Mukabele: reaction
267. Mukabil: counterpart
268. Mukaddeme: formality
269. Mukadder: fateful, predestined
270. Mukadderat: destiny, fate
271. Mukavemet: perseverance
272. Munis: friendly, inviting
273. Murabba: square
274. Murakabe: inspection, supervision
275. Murakebe etmek: to mediate
276. Murassa: jewelled

277. Musikişinas: maestros of music, music aficionado
278. Mustarip: angst-ridden
279. Mutasarrıf: provincial governor
280. Muttasil: contiguous
281. Muvaffakiyet: temerity
282. Muvazaa: simulation
283. Muvazene: balance
284. Muvazenesizlik: petulance
285. Muvazi: even, analogous
286. Muzlim: dim
287. Mücerret: abstract, solitary
288. Mücerret zaman çiçeği: solitary blossom of time
289. Mücrim: guilt-ridden, guilty
290. Müdrük: apprehensive, conscious
291. Mülayemet: sweet naturedness
292. Mülayemetle: compassionately
293. Mümessil: representative
294. Münevver: intellectuals
295. Münhani: curve
296. Münhasıran: exclusively, only
297. Münteha: territory
298. Müntehir: suicidal
299. Münzevi: retired, secluded
300. Müphem: indeterminate, vague
301. Müpheme bağlamak: to leave sth. hanging in the balance
302. Müptela: addicted
303. Mürahik: teenager, the child at the age of puberty
304. Müreffeh: prosperous
305. Müsademe: collision, meteor shower
306. Müsamaha: indulgence, tolerance
307. Müstahsil: producer
308. Müstahzar: patent medicine, prospectuses
309. Müstear: pseudonym, nickname
310. Müstehlik: consumer
311. Müştemilat: outbuilding
312. Mütareke: armistice
313. Müteessir: grieved, afflicted
314. Mütehammil: steadfast
315. Mütehammil: patient at a hospital
316. Mütemadiyen: always
317. Mütereddit: indecisive, irresolute, hesitated
318. Mütevekkil: subjugated
319. Müverrih: chroniclers
320. Naat: poems written for the prophet Muhammed
321. Naçar: having no choice
322. Namütenahi: endless, infinite, infinite
323. nazariye= trend
324. Nebat: herb
325. Nebilöz: nebula
326. Nefaset= superiority
327. Nefer= soldier
328. Nefti: dark green
329. Nefyetmek: to exile or to banish someone
330. Nekahet sıtması: tertain fever
331. Nevakar: not changed
332. Nezih: decent, moral
333. Nıfsiye: a short ney
334. Nifte: naphta green
335. Nizam-ı Alem: Regulators of the earth
336. Ölüm mayası: thanatos (tanatos – psikoloji)
337. Palikarya: Greek soldier
338. Pelte: jelly
339. Pervasız: despair
340. Peşrev: foreplay, prelude
341. Plak: seventy-eights
342. Rabiülahir: Rebiülahir
343. Radde: impasse
344. Rahle: lectern, bookrest
345. Ravent: rhubarb
346. Remiz: symbols
347. Revakın: cloister
348. Reverans yapmak: to long for sth.
349. Riyaziye: calculus
350. Robdöşambri: robe- de-chambre
351. Rokay havuz: rocaille pool
352. Rokoko: rococo
353. Ruh itiyatları: habits of mind
354. Saat rakkası: a clock's pendulum
355. Saba: morning breeze flowing from the northeast
356. Safiyet: purity, innocent
357. Sağı: ridge
358. Salibi: Christian
359. Salname: yearbooks
360. Sanem: idol
361. Santimantal: soppy
362. Saraç dükkanı: a saddle and harness shop
363. Sarahat: precision, certainty
364. Sarih: explicit
365. Satri: satyr
366. Saz semaisi: saz-lute
367. Sefine: master at arms
368. Sefir: ambassador
369. Serde: hothouse
370. Serzeniş: reprimand
371. Sevkitabii: natural impulses

372. Sevkülceys: strategic vantage points
373. Seyrû sefer: ferry docking
374. Sır: arcanum
375. Sinizm: cynicism
376. Sofu: devout
377. Somaki: porphyry
378. Somnambül: sleepwalker
379. Sonsuzluk iştiyaki: yearning for the eternity
380. Sürfe: larva
381. Teganni etmek: to sing songs
382. Şehrayin: a festival organized to celebrate an important achievement (old Ottoman)
383. Şimendifer: train
384. Şose: macadam
385. Taaccüp: expressions of astonishment
386. Taassup: fanaticism
387. Tababet: the art of medicine
388. Tabiye makine: instrument of mischief
389. Tahammül: perseverance
390. Tahassüs: feeling emotinally or sensitively
391. Tahayyül: imagination
392. Tahdit: limitation
393. Tahdit etmek: to confine, restrict
394. Takallüs: contraction of sth.
395. Takat: wherewithal
396. Tarh: flower bed
397. Tasallut: consciouness, aggression, attack
398. Tasavvur: reveries of the future
399. Tashih etmek: to hesitate
400. Tasnif: categorical description
401. Tavizat: concession
402. Tecelli etmek: to instill
403. Tecessüs: curiosity
404. Tecrid: abstractions, staying alone and only dealing with pray.
405. Tecrit: isolation
406. Tegallüp: tyranny
407. Teganni edercesine: liltingly
408. Teheyyüç: distress
409. Tekmil: all, the whole
410. Temayül: inclination
411. Temessül: assimilation, simulation
412. Tenakuz: paradox
413. Tennure: wide-skirted garment worn by a Mevlevi dervish while performing the sema
414. Terennüm: ceremonial
415. Terkip: synthesis
416. Teşrifat: protocol, ceremonial
417. Teşrin: The month October
418. Tevazu: modesty, humbleness
419. Tevdii: safekeeping
420. Tevekkeli: coincidental
421. Teyel: tacking (about sewing)
422. Tezahür anı: moment of epiphany
423. Tezhip: ornamental arabesques
424. Tezhip: ornamentation
425. Tıkızlık: compactness
426. Tınnet: tımbre
427. Tirşe ile nefti: deep turquoise and naphtha green
428. Toy allameliği: naivete
429. Töhmet: incrimination
430. Tül ve arz: longitudinal and latitudinal
431. Ufunet: shape and essence
432. Ula rütbesi: distinguished rank
433. Umman: sea
434. Umumileştirmek: make them public property
435. Usare: juice
436. Uzviyet: physiology
437. Ürtiker: uritis (tıbbi terim)
438. Üstüvane: cylinder
439. Vakıa: granted, indeed, of course, albeit
440. Vaki: happening
441. Vardakosta: coastguard vessel
442. Vazih: clear
443. Vecd: trance
444. Vehim: momentary dread, importance
445. Velilik: the path to self-realization
446. Velut: bountiful
447. Velveleli: fussy
448. Visal: Reunion with a lover
449. Vuşlat: reunion
450. Vuzuh: clarity, explicit, evident
451. Yeis: anguish
452. Yekpare: monolithic
453. Yesari: about leftist politics
454. Yeşil: viridian
455. Yükün havalesi: top-heaviness of the burden
456. Zabit: Military officers
457. Zaruret: necessity
458. Zerze: atom by atom
459. Zeylin: addendum
460. Zülfüaruz: a model in Divan literature of Old Ottoman
461. Zürriyet tanrıları: fertility gods

Kaynakça

- Basnett-Mcguire, S. (1980-1991): *Translation Studies*, Routledge,
- Catford, J. C. (1965). *A linguistic theory of translation*. London: Oxford University Press.
- Dryden, J. (1971). *The Works of John Dryden, Volume XVII / Prose, 1668-1691: An essay of Dramatick Poesie and Shorter Works*, University of California Press
- Eder, R. (2009). *The los angeles times*. (01Mart 2009) (<http://articles.latimes.com/keyword/culture-clash>)
- Even-Zohar, I. (1979). Polysystem theory. *Poetics Today*, 1(1/2), 287-310.
- Even-Zohar, I. (1981). Translation theory today: a call for transfer theory. *Poetics Today*, 2(4), 1-7.
- Gökınar, E. (2008). *A mind at peace Ahmet Hamdi Tanpınar*. America: Archipelago Yayınevi.
- Kantarçıoğlu, S. (2008). Huzur'da aydın tipi. (A. Uçman, H. İnci (Eds.), *Tanpınar üzerine yazılar: bir gül bu karanlıklarda* içinde (s. 325-340), İstanbul: 3F Yayınevi,
- Lefevere, A. (1975). *Translating poetry: seven strategies and a blueprint*. Assen: Van Gorcum.
- Lefevere, A. and Xe (1995). Introduction: comparative literature and translation. *Comparative Literature*, 47(1), 1-10.
- Moran, B. (2008). "Bir Huzursuzluğun romanı: Huzur ", (Yayına Hazırlayanlar: Abdullah Uçman, Handan İnci), *Tanpınar Üzerine Yazılar: Bir Gül Bu Karanlıklarda* (s. 279-297), İstanbul: 3F Yayınevi,
- Naci, F. (2008). "Huzur", (Yayına Hazırlayanlar: Abdullah Uçman, Handan İnci), *Tanpınar Üzerine Yazılar: Bir Gül Bu Karanlıklarda* (s. 177-187), İstanbul: 3F Yayınevi,
- Newmark, P. (1988, 2001). *A textbook of translation*. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.
- Nida, E. A. (2001). *Language, culture and translating*. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.
- Özcan, S., (2010). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Huzur" adlı eserinde sıra dışı benzetmeler, özgün metaforlar*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Popoviç, A., (1970). The concept "shift of expression" in translation analysis', In J. S. et al (eds.), *Literature and translation*, (p. 117-127). (Louvain, Acco).
- Pound, E., (1969). *Guido's relations, in translation studies reader*. Yerevan: Sahak Partev.
- Tanpınar, A. H. (2002). Tanpınar'la huzur hakkında konuşma. İ. Dirin, T. Anar, Ş. Özdemir (Ed.), *Mücevherlerin sırrı*, içinde (s. 211), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toury G., 1976. The nature and role of norms in literary translation. In: S. James, J. Holmes, Lambert & R. van den Broeck, (Eds.), *Literature and translation: new perspectives in literary studies* (pp. 83-100). Leuven: ACCO.
- Van Den Broeck R. (1981). The limits of translatability exemplified by metaphor translation. *Poetics Today* 2(4), 73-87.
- Van Den Broeck R. (1985). *Second thoughts on translation criticism*. New York: St. Martins Press.
- Venuti, L. (2000). *Translator's invisibility, a history of translation*, by Routledge, 11 New Fetter Lane, London EC4P 4EE.

BAĞDATLI RÛHÎ DİVANI'NDA OSMANLI SAVAŞ KÜLTÜRÜNE AİT KAVRAMLAR* Erdem SARIKAYA**

Öz

Savaş, evrensel bir kavramdır. Sanatkârlar, bu kavramdan çeşitli şekillerde yararlanırlar. Savaş aletleri, edebî eserlerde malzeme olarak kullanılır. Bazen savaş meydanları edebî eserlerde mekân olarak karşımıza çıkar. Savaş kültürüne ait kavramların edebî eserlerdeki yansımalarını takip etmek hem edebiyat hem de sosyoloji için önemli veriler sağlayacaktır.

Fuzûlî, Bâkî, Taşlıcalı Yahyâ ve Hayâlî Beğ gibi klâsik Türk edebiyatının zirve isimleri ile birlikte XVI. yüzyılın edebî çehresine renk veren şairlerden Bağdatlı Rûhî, hacimli bir divana sahiptir. Rindane ve âşıkane şiirler kaleme alan Bağdatlı Rûhî'nin edebiyatımızdaki asıl önemi, toplumsal aksaklıklar karşısında sesini şiirle yükselten bir şair olmasından gelmektedir.

Bağdatlı Rûhî, askerî sınıfa mensup bir sipahidir. Mesleği sayesinde pek çok devlet büyüğünün hizmetinde savaşlara katılmış, böylelikle doğup büyüdüğü Bağdat ve civarının dışına çıkarak Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerini görme fırsatını yakalamıştır. Onun şiirlerinde savaş meydanlarının, kurulan hayale zemin oluşturduğu görülür. Ayrıca şair, savaş aletleri başta olmak üzere savaşa ait pek çok unsuru çeşitli anlam ilgileriyle anlatım ögesi olarak şiirlerinde kullanır.

Bu çalışmada, Bağdatlı Rûhî'nin şiirlerinde geçen Osmanlı savaş kültürüne ait öğeler dört ana başlık altında incelenecek ve bu öğelerin şairin şiir sanatındaki yeri belirginleştirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, XVI. Yüzyıl Türk Şiiri, Bağdatlı Rûhî, Savaş, Savaş Aletleri.

IN RUHI OF BAGHDAD'S DIVAN CONCEPTS OF THE OTTOMAN WAR CULTURE

Abstract

War is a universal concept. Men of literature can benefit from this concept in several ways. War instruments, used as a material in literary works. Sometimes the place of literary works is the battlefield. To follow the reflections of the concepts of war culture

* Bu çalışma, Gazi Üniversitesi tarafından 21-23 Mayıs 2012 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen "IV. Genç Bilim Adamları Sempozyumu"nda sunduğumuz "Bağdatlı Rûhî Divanı'nda Osmanlı Savaş Kültürü" başlıklı basılmamış bildirimimize dayanmaktadır. Bu makale, ayrıca klâsik Türk edebiyatında savaş üzerine yaptığımız çalışmaların ilk örneği olup, konunun çeşitli yönleri bir dizi çalışmayla ele alınacaktır.

** Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, dr.erdemsarikaya@gmail.com.

in the literary works provide important data for both literature and sociology. Ruhi of Baghdad and such leading figures of classical Turkish literature as Fuzuli, Baki, Taşlıcalı Yahya, Hayali Beg, Zati were influential in the 16th century. Ruhi has a thick divan volume. Having written ravishing love poems, is important as a poet in our literature in that his poetry raises its voice against social disruptions.

Ruhi of Baghdad was a cavalry soldier belonging to the military class. Thanks to his profession, he participated in the war in the service of many large states, having the opportunity to see the different regions of the Ottoman geography, though born and raised in Baghdad. The battle fields set the scene in his poetry for his imagination. In addition, he mentions war instruments and their various meanings and many elements of war together as narrative elements.

This study examines the elements of the Ottoman war culture in Ruhi's poetry in four groups, highlighting them in his style of poetry.

Keywords: *Classical Turkish Literature, 16th Century Turkish Poetry, Ruhi of Baghdad, War, War Instruments.*

Giriş

İnsanlık tarihinin en eski siyasi ve sosyal meselelerinden olan savaş, evrensel bir kavramdır. İkel insan topluluklarından günümüzün modern dünyasına kadar insanlık, geçirdiği her dönemde savaş kavramıyla yakından ilgili olmak durumunda kalmıştır. İnsanlık tarihinde bilinen pek çok büyük uygarlığın doğuşu savaşla olduğu gibi tarih sahnesinden silinişi de savaşların sonucunda meydana gelmiştir. Aksi doğrultuda görüşler olmasına rağmen elimizdeki belgeler, insanların özellikle topluluklar hâlinde yerleşik hayata geçmelerinden çok önceleri de çeşitli nedenlerle savaştıklarını göstermektedir. İnsanlığın sözü edilen bu ilk dönemlerindeki mücadeleleri, pratik kaygılardan kaynaklanır ve daha çok doğanın acımasız koşullarıyla baş edebilmek içindir. Vahşi hayvanlardan korunmak, hayatta kalmak, avlanmak ve yiyecek maddelerini korumak gibi amaçlarla insanlar yaşadıkları çevrede var olan malzemelerden kendilerine, bugünkü savaş aletlerinin ilkel örnekleri olarak da kabul edebileceğimiz çeşitli silâhlar yapmışlardır.

Zaman içerisinde ailelerden, boylara, boylardan da millet olmaya doğru ilerleyen insanoğlunun, özellikle şehir devletlerinin kurulmasından sonra savaş kavramıyla daha sistemli bir şekilde ilgilenmek durumunda kaldığı görülmektedir. Şehir devletleri arasında gelişen siyasi ve ekonomik ilişkiler bir süre sonra fizikî güvenlik problemini doğurmuş ve bunun üzerine de ordu kavramı; içerisine taktik, strateji, savaş araç-gereçleri ve savunma-taarruz plânları gibi pek çok yan kavramı da alarak gelişmiştir. Yerleşik hayata geçiş döneminden sonra özellikle toprağı işleyen ve üretimde bulunan insan toplulukları arasında gerçekleşen alış veriş faaliyetleri sırasında da bazı çatışmaların yaşanmış olduğu tahmin edilebilir (İlin-Segal, 2008: 65).

Savaş kavramına verilen önemi, çeşitli kültür unsurları, mitoloji ve teolojik kabbuller de besler. Mitoloji, çoğu kez başardığı büyük işlerden dolayı savaşı sever (Çetiner, 2003: 7). Eski Çin'de hükümdarın bereketten sonra ikinci kaygısı savaştır. Bu nedenle eski Çin hükümdarlarının, savaş söz konusu olduğunda gök tanrısı

Ti'ye dua ettikleri bilinir (Eliade, 2007: 17). Eski Yunan mitolojisinde ve Roma inanç sisteminde de savaş tanrıları vardır.

Tek tanrılı dinlerin kutsal kitaplarında savaş kavramına yer verildiği, savaş aletlerinin lâfzen anıldığı görülür. Ancak hemen belirtmek gerekir ki İncil ve Kur'ân-ı Kerim'in barışı ortak bir paydada yaşamanın en güzel ve kabul edilebilir tek yolu olarak göstermesi dikkat çekicidir. Her iki kutsal kitapta da savaş, kişinin ve toplum haklarının başka toplumlarca gasp edilmesi ile toplumdaki inanç sisteminin önüne geçilerek din kurumunun işlemez hâle getirilmeye çalışılması gibi zorunlu hâllerde başvurulabilecek bir durum olarak nitelendirilir. Savaş, Hristiyan inancında olduğu gibi İslâm inancında da zorunlu hâller karşısında yapılan bir savunma eylemidir. Zulmü, dinde ortaya çıkan fitnelere, İslâm davetçilerine yönelik saldırıları engellemek ve yaşama mekânını savunmak gibi hâller dışında savaşmak, İslâm dini açısından meşru değildir (Zuhayli, 1996: 41).

Türk milletinde savaş kavramının özellikle Köktürklerden başlayarak yaşam felsefesi içerisinde önemli bir yer edindiğini görmekteyiz. Bu nedenle, savaşçılık özellikleriyle tanınan Türk milletinde diğer tüm kadim milletlerde olduğu gibi orduyu diğer devlet kurumlarından ve sosyal yapıdan bağımsız bir kurum olarak düşünmek imkânsızdır (İlhan, 1999: 36),

Türklerde, savaş kavramının bu derece önemli bir sosyal hayat unsuru olmasında yaşanan coğrafya, ekonomik çekişmeler ve cihan hâkimiyeti ideali olmak üzere belli başlı üç etken vardır. Milletlerin yaşadıkları coğrafya, yaşam şekillerini olduğu kadar düşünce hayatlarını da etkiler. Orta Asya bozkırlarında atlı-göçebe yaşam tarzını sürdüren Türkler, bu yaşam tarzının gerektirdiği özellikleri kendilerinde taşırlar. Türk toplulukları içerisinde en eski zamanlardan beri görülen ve bilgelik, adalet, cömertlik, asalet, edep, fazilet, dışa dönüklük ve mücadeleci olma gibi Türk yöneticisinde aranan nitelikleri üzerinde barındıran alp tipi, bu coğrafyanın etkisiyle oluşmuştur (Yavuz, 1999: 554-566). Türklüğün en eski zamanlarından beri savaş kavramıyla alakadar olmasının diğer bir nedeni ise ekonomik çekişmelerdir. Bu durum, esas itibarıyla toprak bilinci ile ilişkilendirilebilir. Türk cihan hâkimiyeti ideali ise Türklüğün savaş kavramına bakış açısını belirleyen diğer bir unsurdur (Turan, 2003: 30).

Türklüğün en eski zamanlarında silâh, esas itibarıyla yönetim hakkını temsil etmesi bakımından önemlidir. Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz'un oğullarına ok ve yay vermesi bu nedenle dikkat çeker (Banarlı, 2001: 17-22). Orhun Abideleri'nde savaş kavramı ile ilişkilendirilebilecek al-, alp, arquy, altuz-, boz-, qarğu, qarğuy, sü, süle-, sünğüş, sünğüş-, tıl, tıl, yağı, yarak gibi çok sayıda kelimenin varlığı bu noktada önemlidir (Ergin, 2002: 82-125). Silâh, Türk milleti için mukaddestir. Aile, boy, budun isimleri sık sık silâh isimlerinden seçilmiştir.

Savaş, insanlık tarihinin kadim zamanlarından beri askerî bir eylem olarak düşünülür. Bir ulusun var ya da yok olma mücadelesi olarak savaş; yol, hava, arazi, önderlik, disiplin, strateji ve ortak eylem gibi etkenlerden oluşur. Ortak eylem, ulusça iradenin bir başka ulusun iradesine karşı galip getirme kararlılığıdır. Savaş, teke tek yapılan bir mücadele değildir. Ortak amaç ve ortak şuurla yapılan, toplu ve büyük bir kavgadır. Savaş, insanlığın ayrılmaz bir parçasıdır ancak barış-sevgi

esasına dayalı çözüm yollarının tükendiği ortamda kaçınılmazdır. Toplumsal bir olay olarak savaş engellenebilir (Tzu, 2000: 57-73; Clausewitz, 1999: 20-141; Zuhayli, 1996: 44).

İlk dönemlerden bu yana sosyal hayatın izdüşümlerini eserlerinde yakaladığımız sanatkarlar için savaş, önemli bir ilham kaynağıdır. Bu durum, destanlar dönemi ürünlerinde de kendisini gösterir. Örneğin, İslâmlık öncesi destanlarımızdan Alp Er Tunga, Şu ve Oğuz Kağan destanları, birer savaşçı kahraman etrafında gelişen olaylar zincirini anlatırlar. İslâmlık sonrası Türk destanlarından olan Satuk Buğra Han, Manas, Cengiz-nâme gibi destanlar da bu türden eserlerdir. Klâsik Türk edebiyatı da pek çok açıdan sosyal hayatın izlerini taşır. Bu konuda yapılan çalışmalar, günlük hayat sahnelerinin, geleneklerin ve kişilerin çeşitli şekillerde şiire malzeme olduğunu bize göstermektedir (Doğan, 2009).

Savaş ve savaş aletleri, klâsik Türk edebiyatında da mazmun veya anlatım ögesi olarak kullanılırlar. Klâsik Türk edebiyatında sevgilinin genellikle müsellaah bir asker olarak tasvir edilmesi bu durumu örnekler. Ömer Faruk Akün, bu imgenin özellikle halife saraylarında çok önemli yer tutan Türk gulâmlarından geldiğini belirtir. Şark dünyasının iki önemli kutbu olan bezm ve rezm içerisinde güç ve güzellikleriyle kendilerine yer edinen Türk askerleri, Arap ve Fars şairlerine ilham vermişlerdir. Hatta klâsik Türk edebiyatında sık sık kullanılan Türk kelimesi de bu sevgili tipinin özelliklerini yansıtır (Akün, 1994: 416-419).

Bağdatlı Rûhî Divanı, bu noktada karşımıza önemli bir metin olarak çıkmaktadır (Ak, 2001). Çünkü Bağdatlı Rûhî, asıl mesleği askerlik olan şairlerimizdendir ve şiirlerinde özellikle savaş aletlerini sıklıkla anlatım ögesi olarak kullanmaktadır. Biz bu çalışmamızda, sanatkarların genellikle meslekleriyle sanatlarının birbirlerini etkilemelerine izin verdikleri fikrinden de hareketle (Pala, 2002: 152) Bağdatlı Rûhî Divanı'nda yer alan Osmanlı savaş kültürüne ait kavramları incelemeye çalışacağız.

1. İNCELEME

1.1. Bağdatlı Rûhî'nin Tarihi ve Edebî Kişiliği

XVI. yüzyılın tanınmış şairlerinden olan Bağdatlı Rûhî, Azerî sahasında yetişmiş olmakla birlikte dil özellikleri bakımından Anadolu sahası şairleri arasında değerlendirilen bir sanatkarıdır. Kaynaklar, Rûhî ismindeki diğer şairlerden ayırmak amacıyla kendisinden Rûhî-i Bağdadî olarak bahsederler. Rûhî'nin asıl ismi, Osman'dır. Bağdat'ta doğmuştur. Babası Mehmet isminde bir asker olup Ayas Paşa'nın hizmetinde Bağdat'a geldikten sonra gönüllü sınıfına geçmiş ve Bağdat'a yerleşmiştir.

Kaynaklar Rûhî'nin doğum tarihini kaydetmezler. Ancak tarihi bilgilere göre 1533-1534 tarihinden sonra doğmuş olmalıdır (Öztoprak, 2001: 11). Rûhî'nin ne derece eğitim aldığını bilmiyoruz. Fakat devrinin Azerî ve Anadolu sahalarında eser veren pek çok şairini okuyup onlardan etkilendiği açıktır. Bununla beraber şiirlerinin belli bir kültür seviyesinin üzerinde olması, bize şairin devrinin gerektirdiği eğitimi aldığını düşündürmektedir. Çocukluk ve gençlik yılları Bağdat'ta geçen şair, hem mizaç özellikleri hem de mesleğinden dolayı Osmanlı coğrafyasının pek çok bölgesini gezmiştir. Almış olduğu askerî görevler sayesinde, devrinin

ileri gelen yöneticilerinin hizmetinde bulunmuştur. Bununla beraber önemli bir dost çevresi edindiği de divanında yer alan manzum mektuplardan anlaşılmaktadır (Kurnaz, 1997: 126-182).

Rûhî, babası gibi sipahi tayfasından bir askerdir. Bu durum, devrin genel eğilimlerine uymaktadır. Askerî sınıfta yer almasından dolayı Rûhî; Ali Paşa, Sinan Paşa, İbrahim Paşa, Süleyman Paşa, Osman Paşa gibi devrinin ileri gelen yöneticilerinin himayesinde de bulunmuştur. Bununla beraber Rûhî, askerlik mesleğinde ilerlemiş ve dirlik kazanacak kadar yükselmiştir. Hakkında bilgi veren kaynaklar, onun bu ihсандan memnun olmadığını belirtirler.

Bağdatlı Rûhî, 1605-1606 yılında görev icabı bulunduğu Şam'da vefat etmiştir. Ölümüne kadar görevinde kalması, şairin yaşam felsefesi olarak askerliği son derece içselleştirdiğini göstermekle beraber hizmetinde bulunduğu paşaların etrafında oluşan kültür muhitinden sürekli beslenmek istediğini de açıkça ortaya koymaktadır.

Kalender ve rind yaratılışlı bir şair olan Rûhî hakkında yapılan araştırmaların pek çoğu, şairin hurûfî ya da mevlevî tarikatlarına mensup olduğunu belirtir. Zira klâsik kaynaklarımızdan Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviye müellifi de şairin mevlevî olduğunu kaydeder (Esrar Dede, 2000: 217-220). Ancak bu noktada, söz konusu eserin mevlevî olmayan şairleri de mevlevî göstermesi bakımından eleştirildiği gözden kaçırılmamalıdır (İsen vd., 2002: 126). Rûhî, şiirlerinde tasavvuf ile ilgili kavramları kullanmasına rağmen mutasavvıf bir şair değildir. Şairin dinî-tasavvufî eğilimlerini, bağlı olduğu şiir geleneğinin yönlendirmelerine, meslekî yaşantısının gerekliliklerine ve doğup büyüdüğü Bağdat, Kerbela, Necef, Hille ve Kûfe coğrafyasının mistik ikliminin etkisine bağlamak mümkündür.

Rûhî, şiirini samimi ve sade bir şekilde kaleme almıştır. Şairin üslûbu zariftir. Kendi, şairlik kudretini *tîg-ı zebân* olarak nitelendirir. Rûhî, aynı zamanda şiir ve şair üzerine düşünen, fikirlerini şiirlerinde dile getiren bir şairdir (Öztoprak, 2005: 101-136; Öztoprak, 2006: 93-122). Şiirlerinde yer yer konuşma dilinden yazı diline geçen kelimelere, atasözleri ve deyimlere rastladığımız şairin dili, XVI. yüzyıl Anadolu sahasının özelliklerini gösterir. Rûhî, edebiyat tarihimizde sosyal içerikli terki-i bendi ile ünlüdür.

Yaşadığı dönemde değerinin bilinmemesinden, şiire ve şairlere gereken değerin verilmemesinden yakınması, daha çok içinde bulunduğu şiir geleneğinin genel eğiliminden dolayıdır. Rûhî'nin edebî geleneğimiz içerisindeki önemi, sosyal problemler karşısında düşünen ve görmüş olduğu aksaklıkları dile getirmesinden ileri gelmektedir (Ak, 2000; Gibb, 1999: 138-144; Kabaklı, 2006: 624-628).

1.2. Osmanlı Ordusu ve Kullanılan Silâhlar

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren düzenli askerî birliklere sahip olduğu kesindir. Bu askerî sistem, Orta Asya Türk ordularından daha çok Selçuklu ordularının bir devamı şeklinde karşımıza çıkar (İlhan, 1999: 170; Göyünç, 1999: 558). Osmanlı kara kuvvetleri içerisinde kapıkulu ocakları (yayalar, acemi oğlanlar, yeniçeriler, cebeciler, topçular, top arabacılar, humbaracılar, lağımcılar), atlılar (sipahiler, silahdarlar, ulûfeciler, gurebalar), eyalet kuvvetleri (tımarlı sipahiler) ve

yardımcı kuvvetler (öncü kuvvetler, geri hizmet birlikleri, kale kuvvetleri) yer alır. Osmanlı deniz kuvvetleri ise ayrı bir birim olarak değerlendirilmelidir (Halaçoğlu, 1995: 43-64 ve Özcan, 2002: 249-273).

Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan silâhları ise savunma ve saldırı silâhları olarak ikiye ayırabiliriz. Saldırı silâhları, istenilen amacın gerçekleştirilmesinde kullanılan silâhlardır. Ateşli ve ateşsiz olmak üzere iki başlık altında tasnif edilebilir. Ateşli saldırı silâhları; top, tüfek tabanca, el havanı ve mitralyöz gibi silâhlardır. Ateşsiz saldırı silâhları ise vurucular gürz, şeşper, kamçı, döğen, koç başı; deliciler mızrak, cirit, çatal, harbe, tırpan, zıpkın, alem; kesiciler kılıç, meç, yatağan, pala, kama, hançer, teber, balta ve atıcılar sapan, ok-yay, mancımık, tatar oku, lobut olmak üzere dört ana başlık altında incelenebilir. Savunma silâhları ise düşmanın üzerimizde gerçekleştirmek istediği gayeleri bertaraf etmek amacıyla kullandığımız silâhlardır. Kalkan, miğfer ve zırh bu tip silâhlara örnek gösterilebilir. Bu üç silâh içerisinde sadece zırh, kendi içinde insan ve hayvan zırhı olmak üzere iki bölümde incelenir. İnsan zırhı gömlek, göğüslük, dizçek, kolçak, eldiven, göbeklik; hayvan zırhı ise sağrı zırhı, göğüs zırhı, alınlık olmak üzere değişik türlerde karşımıza çıkar (Eralp, 1993).

1.3. Bağdatlı Rûhî Divânı'nda Osmanlı Savaş Kültürü

Klâsik Türk edebiyatı geleneği içerisinde en hacimli divanlardan birine sahip olan Bağdatlı Rûhî'nin şiirinde mesleğinden gelen öğeler önemli bir yer tutar. Bu öğelerin, bin civarında beyitte kullandığı görülmektedir. Bununla beraber şair, yek-ahenk olarak nitelendirebileceğimiz gazellerini savaş teması üzerine kurduğu gibi bu tür gazellerinde savaş aletlerini anlam belirleyici öge olarak kullanır (Ak, 2001: 498, 510, 611,965, 970). Savaş, savaş aletleri, savaş aletleriyle ilgili unsurlar, mücadele ve savaş şekilleri ile savaşa dair ikinci derecede unsurların Rûhî'nin şiirinde sıklıkla anlatım ögesi olarak karşımıza çıkması, şüphesiz onun mesleğinin şiirini etkilemesiyle alakalıdır.

1.3.1. Savaş

Rûhî Divânı'nda savaş, daha çok şairin bizzat içinde bulunduğu bir durum olarak ele alınır. Şair, bu tür beyitlerinde kendisinden ve asker arkadaşlarının korkusuzluğundan, savaş meydanındaki başarılarından bahseder. Alaylar oluşturarak merdçe girdikleri bir kale savaşında, İran mitolojisinin efsanevi hükümdarlarından Rüstem'e benzeyen kale komutanını kaçıracak kaleyi fethetmişlerdir:

Alaylar bağlayup merdâne girdük kal'a-i rezme

Kaçurduk kal'asından Rüstemi biz feth idüp aldık (c: 1, t., b. 2, s. 285)¹

Rûhî, sipahi tayfasından olduğunu, savaşmadan duramadıklarını, ezelden ekmeğinin kan ile yoğrulduğunu söyler:

1 İncelememizde Bağdatlı Rûhî Divânı'nın Prof. Dr. Coşkun Ak tarafından hazırlanan ve 2001 yılında Uludağ Üniversitesi Yayınları arasından çıkan neşri kullanılmıştır. (Ak, 2001) Divandan örnek olarak alıntılanan beyitlere ait künye bilgileri çalışmamızın faydalanabilirliğini kolaylaştırmak amacıyla kısaltmalarla hemen beyitlerden sonra verilmiştir: c: cilt, g. gazel, b. beyit, s. sayfa, bnd. bend, msds. müseddes, k. kasîde, t. tarih, n. nat, tkbnd. terki-i bend, thms. tahmis.

Olmazuz *ceng* itmeden hâli sipâhî kısmıyuz

Yogrlupdur kan ile rûz-ı ezelden nânımız (c: 2, g. 498, b. 5, s. 638)

Şairin, savaş meydanlarıyla ilgili beyitlerinde emrinde savaştığı komutanı çeşitli vesilelerle övdüğü görülür. Savaş ve eğlence meclisleri içerisinde memduhunun adının gönlü aslan gibi olan yiğitler tarafından anıldığını ve kadehinin mecliste bulunanlar tarafından içildiğini ifade eder:

Şîr-diller meclisinde içilür câmun senün

Ehl-i *rezm* ü bezm içinde anılır adun senün (c: 1, müsds, bnd. 3, s. 217)

Rûhî, *savaş* ve *savaşa git-* kelimelerini aynı zamanda *sefer*, *sefer et-* kelimeleri ile de karşılar:

Gerçi şimdi *sefer* üstündesin ümmîdüm odur

Zevk ü şevk ile giçe hem seferün hem hazarun (c: 2, g. 611, b. 8, s. 711)

Rûhî, savaş kelimesini mecaz yoluyla kendi hâli için de kullanır. Hak ettiği yere ulaşamamasında kendisine öncelikli olarak kusurlarının engel olduğunu düşünür. Bu noktada, gökteki yıldızıyla savaşmayı da gereksiz bulur:

‘Uluv-ı kadre irişmekde benden oldı kusûr

Ne hâsıl eylemege yıldızumla *ceng* ü cidâl (c: 1, k., b. 8, s. 82)

Rûhî'nin savaştığı kişilerden bir tanesi ise klâsik Türk edebiyatının şahıs kadrosunda yer alan zahiddir. Şair, sevgilin mahallesini cennete benzetir. Zahid de şair gibi sevgilinin mahallesine ulaşma isteğindedir. Bu nedenle, şair onunla savaş hâlidir. Bu noktada, zahid ile arasındaki savaşın ancak araya bir kişinin girerek iki taraf arasında barışı sağlamasıyla mümkün olabileceğini iddia eder:

Cengimüz zâhid ile cennet-i kûyun durur

Bizi sulh eylese mâbeyne bir âdem girse (c: 2, g. 996, b. 4, s. 962)

1.3.2. Savaş Aletleri

Bağdatlı Rûhî Divanı'nda, savaş aletlerinin değişik isimlerle anıldığı görülür. Şair; Türkçe, Arapça ve Farsçadan aldığı anlamdaş kelimeleri şiirinde kullanır. Bu çeşitlilik, şairin söz konusu kelimeleri farklı terkipler içerisinde kullanmasında da görülür. Bununla beraber şair, silâh kelimesini de sevgilinin etkileyici güzellik unsurları için kullanır:

Nice bir tîğ ala gamzen eline ey kâfir

Nice bir eyleye üftâdelere ‘arz-ı *silâh* (c. 1, g. 104, b. 3, s. 371)

Lâzım olursa ‘akla çek şû’le-i bâdeden *kılıç*

Hâsılı bu ki Rûhiyâ elde gerek *silâh*-ı aşk (c: 2, g. 603, b. 5, s. 705)

1.3.2.1. Balta

Balta, Osmanlı ordusunda kullanılan ve esliha-i câriha olarak bilinen kesici silâhlardandır. Bu silâhlar, yöneltildikleri veya vuruldukları yeri keser ya da kopa-

rırlar. Tek el ile kullanılan bu silâhlar, el için yapılmış kabza ve silâhın asıl fonksiyonunu meydana getiren namlu bölümünden meydana gelir (Eralp 1993: 57). Aynı zamanda yaralayıcı bir silâh olarak da kullanılan balta, savunma ya da hücum amaçlı da kullanılabilir. Yapılış amacına uygun olarak plânlanan yüzeyi, demir ya da çelikten imal edilir.

Bağdatlı Rûhî Divanı'nda balta, daha çok *tîşe* kelimesiyle karşılır. Şair, bu savaş aletini, öncelikle aşk ilişkisi bağlamında kaleme aldığı beyitlerinde anlatım ögesi olarak kullanır. Sevgili, elindeki eziyet baltasıyla âşığının hem düşüncelerini hem hâlini hem de gönlünü yıkmaktadır. Sevgilinin gamze hançeri ise yine âşığın inleyen gönlüne değmektedir:

Tîşe-i cevri yıkar hâtır-ı mahzûnumuzu

Hançer-i gamzesi turmaz dil-i nâlâna deger (c: 1, g. 337, b. 5, s. 529)

Diğer bir beyitte *tîşe* kelimesinin anlam dünyasındaki çağrışımlardan yararlanan şair, klâsik şiirimizin önemli mesnevî konularından bir tanesi olan Ferhâd ile Şîrîn hikâyesine telmihte bulunur. Söz konusu beyitte şair, Ferhâd'ın Şîrîn'in aşkıyla kendi varlığından geçmesini lirik bir şekilde anlatır:

Tîşe-i 'aşkına Şîrînün el urmuş Kûh-ken

Gönli miskînün yıkılmış gitmiş âbâd olmamış (c: 2, g. 540, b. 2, s. 665)

Şairin, baltadan bir anlatım ögesi olarak yararlandığı diğer bir beyit ise daha çok münacât karakterli bir gazelinde karşımıza çıkar. Söz konusu beyitinde şair, dert çeken gönlünün eziyet baltasıyla yıkıldığını söylemekte ve Tanrı'dan gönlünü yeniden eski hâline getirmesini dilemektedir.

Dil-i mihnet-güzârı tîşe-i kahr eyledi vîrân

Yed-i lutfunla âbâd it dil-i vîrânımı yâ Rab (c: 1, g. 70, b. 4, s. 349)

Savaş aleti olan baltanın bir anlatım ögesi olarak kullanımına dair Bağdatlı Rûhî Divanı'ndan örnek olarak alacağımız son beyit ise şairin kendi şairlik gücüyle ilgilidir. Bağdatlı Rûhî, bu beytinde gönlünü belâgat elmasının çıktığı maden olarak nitelendirir. Bu nedenle felekten her gün yüz bin balta yemesi, onun için dert değildir:

Sînem ey Rûhî belâgat gevherinün kânıdır

Gam degül yersem felekden günde yüz bin tîşe ben (c: 2, g. 835, b. 5, s. 859)

1.3.2.2. Bıçak

Kesici silâhlardan biri olan bıçak, genellikle yakın dövüş silâhı olarak kullanılmaktadır. Bağdatlı Rûhî Divanı'nda bu silâhın anlatım ögesi olarak sıklıkla kullanıldığı görülmez. Şair, söz konusu silâhı, öncelikle sevgilinin gamzesine ait etkileyici bir unsur olarak ele alır:

Mestânelükde dün beni gamzen bıçağladı

Mecrûh gördi hâtırumı çeşmüm ağladı (c: 2, g. 1064, b. 1, s. 1006)

Diğer bir beyitte ise şair, tüm dünyanın kanlı bıçaklı olmasını sevgiliye bağlamaktadır:

Biri birine girüp *kan bıçak oldu* 'âlem

Hep bu ol gamze-i hâtır-şikenün şûridur (c: 1, g. 348, b. 3, s. 537)

1.3.2.3. Hançer

Hançer, çalışmamızda daha önce incelediğimiz balta gibi esliha-i câriha adı verilen kesici silâhlardandır. Ergenlik çağını aşmış her Osmanlı erkeğinin yanı sıra sarayda görevli haseki sultan ve kadın efendilerin günlük hayatlarında kuşaklarında taşıdıkları bu silâh, savaş zamanı dışında da korunma amaçlı olarak kullanılmaktadır (Eralp, 1993: 72). Osmanlı gündelik hayatında yer alan bu ilgi çekici unsur, klâsik Türk edebiyatı geleneği içerisinde şairler için değişik hayallere kaynaklık etmiştir. Sevgilinin kaş, kirpik, göz ve gamze gibi fiziksel özellikleri hançere benzetilir (Pala, 2007: 190).

Bağdatlı Rûhî Divanı'nda hançer, öncelikle sevgilinin etkileyicilik unsurlarından bir tanesidir. Sevgili, âşıkların hançeriyle kendisine bağlar. Bu noktada hançer kullanmakta ustadır. Hatta gül, sevgiliyle bu konuda asla yarışamaz:

Sen mest-i mey-i nâzsın ey gül ne bilürsin

Kim câna ne işler geçer ol *hançer-i hûn-rîz* (c: 2, g. 439, b. 3, s. 595)

Hançer, Rûhî Divanı'nda sevgilinin belinden düşürmediği bir silâhtır. Şairin aşığıya örnek olarak aldığımız gazelinin hançer hayali etrafında şekillendiği görülmektedir:

Çıkdı evden o sehî-kad kemer-i zer belde

Gül gibi neşve-i mey başda vü *hançer* belde

Gayr irmez sana takınsa eger yüz *hançer*

Hançer-i nâz yaraşmaz güzelüm her belde

Tiğ u *hançer* ne turur zer kemeründe dimezüz

Bilürüz yol kesiciler olur ekser belde

Bir büt-i sîm-tenün küştesiyüz kim götürür

Gâh zer *hançer* ü geh tiğ-ı mücevher belde

Ehl-i bezmün nic'olur hâli 'acep ey Rûhî

Gele ol şûh-ı cihân meclise *hançer* belde (c: 2, g. 970, s. 946)

Âşık, sevgilinin gönül çeken hançerinden ne kadar eziyet görse de sevgilinin mahallesinin başından bir türlü ayrılmaz:

Bunca kanlar ki yudar *hançer-i dil-cûyından*

Yine çıkmaz dil-i dîvâne ser-i kûyından (c: 2, g. 889, b. 1, s. 892)

Sevgilinin kaşı ve gamzeleri iki hançere benzemektedir. Tanrı, bu iki hançerin kabzalarını abanoz ağacından yapmıştır. Abanoz, sert ve siyah bir ağaçtır.

Benzer kaşunla gamzelerün iki hançere
Kim dest-i sun' *kabzaların* kılmış âbnûs (c: 2, g. 536, b. 4, s. 663)

Şair, özellikle sevgilinin belindeki hançerin etkileyciliğini belirtmek amacıyla kan dökücülüğünü vurgular:

Şeh-levendüm bagruma ur saklayın cânım gibi
Sinem olsun *hançer-i* bürrânuna zerrîn niyâm (c: 2, g. 771, b. 4, s. 816)

Rûhî, hançer, gamze ve ebrûyu şiirinde yan yana anar:

Sende bu *hançer-i* ebrû ki var ey serv-i çemen
Korkum oldur kırıla gamzen ucundan dünyâ (c. 1, g. 35, b. 6, s. 326)

Sevgilinin hançer yarası âşık için devlet nişanı gibidir:

Başda zahm-ı *hançerün* devlet nişânıdır bana
Dilde dâğ-ı mihnetün lutf-ı nihânîdür bana (c: 1, g. 51, b. 1, s. 338)

Bağdatlı Rûhî Divanı'nda hançerin bir anlatım ögesi olarak kullanılmasına dair aldığımız son örnek beyitte ise şair, yine Osmanlı gündelik hayatından seçtiği bir gerçeklikten faydalanmaktadır. Ramazan ayının bitişine doğru ay, gökte hilal hâlidir:

Mâh-ı sıyâma noldı 'acep k'oldı nâ-bedîd
Hançer mi çekdi üstine yohsa hilâl-i 'îd (c: 1, k., b. 1, s. 102)

Rûhî, aşağıya örnek olarak aldığımız beytinde ise Kerbelâ Olayı'nı hatırlatırken hançeri bir anlatım unsuru olarak kullanır:

Bu mâh ol mâhdur kim Mustafânun kurretü'l-'aynı
Şehîd-i *hançer-i* bîdâdı oldu Şimr-i nâdânun (c: 2, g. 678, b. 3, s. 753)

1.3.2.4. Kılıç

Eslîha-i câriha olarak da bilinen kesici silâhlar sınıfında yer alan kılıç, kabza, balçak, namlu ve kın olmak üzere dört bölümden meydana gelir (Eralp, 1993: 58). Bağdatlı Rûhî Divanı'nda kılıç, sıklıkla kullanılan savaş aletlerinden bir tanesidir. Öncelikle kılıç, İslâm'ın hükmünü yayan bir savaş aleti olarak ele alınır:

Darb-ı şemşîrûnle icrâ oldı şer'-i Mustafâ
Hâne-i küfre yed-i kahrûnla irdi inkulâb (c: 1, n., b. 6, s. 68)

Kılıç, aynı zamanda sünnî Osmanlının diğer şii topraklara karşı hükmünü üstün kılar. Şair, aşağıya örnek olarak aldığımız beyitte yaşadığı sosyal gerçekliği şiiriyle yansıtmaktadır:

Ol ki 'Acem ülkesin itdi kılıcıyla feth
Ol ki kızılbaşdan koymadı nâm ü nişân (c: 1, k., b. 7, s. 97)

Şair, bir savaş aleti olarak kılıcı övgü mahiyetinde yazdığı beyitlerinde de kullanılmaktadır. Bu tip kullanımlarında şairin iki yol izlediği görülür. Kılıç, şairin öncelikle memduhlarını överken kullandığı bir yücelik göstergesidir:

Olmasaydun sen eger mâlik-i nîğ-i ikbâl
Böyle mağlûbun olur mıydı cünûd-ı idbâr (c: 1, k., b. 34, s. 110)

Kılıcın övgü mahiyetinde kullanıldığı diğer şiiirlerinde ise şairin kendini ve sanat kudretini övdüğü görülür. Bu noktada, kendi şairlik kuvvet ve kudretini dil kılıcı olarak nitelendirir. Böyle bir kudrete sahipken diğer şairlerden korkması gerekmez:

Mâlik-i nîğ-ı zebânâm dir iken a' dâdan
Rûhiyâ eylemek insâf mı pervâ şâ'ir (c: 1, g. 295, b. 8, s. 499)

Rûhî, kılıç kullanılmaktaki maharetinin yanı sıra yaratılışıyla da söz sahipleri içerisinde *emirü'l-ümerâdır*:

Tab'ıyla emirü'l-ümerâ-i suhan-ârâ
Tîğıyla saf-ârâ-yı dilrân-ı vegâ (c: 1, g. 150, b. 8, s. 402)

Bağdatlı Rûhî için kılıç, klâsik Türk edebiyatının genel eğilimlerine uygun olarak sevgilinin etkileyicilik unsurlarından da bir tanesidir. Bu noktada, şairin gamze ile kılıcı aynı beyit içerisinde bir araya getirdiği görülür:

Tîğ-ı gamzenle beni kat' it meded lutf eyle kim
Gamzen ey dilber kimi katl eylese olur şehîd (c: 1, g. 129, b. 5, s. 387)

Sevgilinin elindeki kılıç, aşk ülkesine giden tek yoldur. Bu yola çıkmak kolay değildir. Çünkü bu yolda âşığa eşlik edecek bir yol arkadaşı bulunmamaktadır:

Mülk-i 'aşka gitmege tîğundan özge râh yok
Baş komak âsân mıdır bu yolda kim hem-râh yok (c: 2, g. 594, b. 1, s. 699)

Sevgilinin elindeki cevr kılıcı, aslında muhabbeti kesme nedenidir:

Eğerçi tîğ-ı cevri bâ'is-i kat'-ı mahabbetdür
Dönüp söğdükleri ammâ mahabbetden işâretdür (c: 1, g. 256, b. 1, s. 473)

Âşık, sevgiliden ayrılık kılıcıyla eziyet görür. Bu eziyetlerin bir sonu olmalıdır. Bu nedenle şair sevgilisinden ya kavuşmanın zevkini tattırmasını ya da ayrılık kılıcıyla kendisini helâk ederek derdine çare olmasını diler:

Yâ hayât-ı zevk-i vuslat yâ helâk-ı nîğ-ı hicr
Ol tabîb-i cân u dilden derde dermân isterüz (c: 2, g. 455, b. 3, s. 607)

Sevgilinin elindeki kılıcı gördüğünde gönül hayatından ümidini keser:

Tîğunı dil görse kat' eyler hayâtından ümid
Kande olsa teşneye cânlar bağışlar gerçi âb (c: 1, g. 55, b. 2, s. 340)

Sevgilinin, âşıkları katlederken gaddâre ya da kılıca ihtiyacı yoktur:

Belde ne gaddâre vü ne tîğ u hançer tutar
Gamzesi-y-le katl ider 'âşıkları kâtil budur (c: 1, g. 201, b. 3, s. 438)

Rakip, elinde tuttuğu kılıçları âşığa eziyet etmek, zarar vermek amacıyla fırlatmaktadır:

Kılıçlar yagdurursa kûyunda hûn-âlûd idüp her dem
Tarîk-i ‘aşkdan gitmem eger bilsen gider başum (c: 2, g. 783, b. 5, s. 824)

Bu nedenle, âşık da aşk meydanına elinde eziyet kılıcıyla girmeli ve rakibi öldürmelidir. Şaire göre asıl gaza, rakibin öldürülmesidir:

Şemşîr-i dest-i kahr ile meydân-ı ‘aşkda
Cânâ rakib-i kâfiri katl it gazâ budur (c: 1, g. 314, b. 2, s. 511)

Rûhî’ye göre kılıç, âşıkların yokluk âlemine giderlerken geçtikleri ateşli yoldur:

Baş koyup gitmekde ‘aşıklar ‘adem iklimine
Tîğ-i âteş-bâzun üstinde o bir minhâcdur (c: 1, g. 250, b. 4, s. 470)

Bağdatlı Rûhî Divanı’nda, devrin gelenek ve ritüellerine dair bazı beyitlerde de kılıcın ismen anıldığı görülür:

Bir murassa‘ kılıcla üç hil‘at
Kıldı irsâl ol şeh-i devrân

Kuşanup tîği giydi kaftânı
Pây-bûsıyla hurrem oldu cihân

Şâd olup Rûhi didi târihin
Geldi ikbâl ile kılıc kaftân (c: 1, t., b. 6-7-8, s. 244)

Bağdatlı Rûhî Divanı’nda, kılıç ile ilgili gündelik hayat bilgisinden gelen çeşitli özelliklere telmihte bulunulduğu da görülür:

Benedürlerse *Dımışkî kılıca* müjgânun
‘Acep olmaz o meh-i sîm-beden gamlıdur (c: 1, g. 356, b. 4, s. 543)

Su virüp gamzesi tîğına atar katlüme tîr
Beni sanma acıyup ol gül-i handân ağlar (c: 1, g. 388, b. 2, s. 565)

Bulmazsın ayâ ‘aşka düşen derdün dermân
Şemşîr-i belâ yâresinün merhemi yokdur (c: 1, g. 412, b. 3, s. 578)

Şair, şiirinde zaman zaman Hz. Ali’nin kılıcı olan Zülfikâr’ı da ismen anar.

Kıl *Zü’l-fikâr* sâhibine ya’nî istinâd
Cândan çıkarma mihrini sâhib-zamanla ol (c: 2, g. 714, b. 4, s. 779)

1.3.2.5. Mızrak (Nîze)

Mızrak, esliha-i nâfize denilen delici silâhlardandır. Tek elle kullanılan bu silâhlar, hedefin hayatî noktalarını delip parçalamak gibi bir fonksiyona sahiptir (Eralp, 1993: 50-51).

Rûhî, öncelikle mızrağı gündelik hayatta gördüğü bir sahneyi anlatmak amacıyla kullanır. Savaş meydanlarında kazanan ordu, kaybeden ordu askerlerinin ya da kumandanlarının başlarını keserek mızrak uçlarına geçirirler. Rûhî, aşağıdaki beytinde bu âdete gönderme yapmaktadır:

Kesip bir demde üç bin kelle kanın dökdiler hâke
Dikildi *nîze*ye başı bu denlü *nîze-dârânun* (c: 1, k., b. 20, s. 81)

Mızrak ile ilgili olarak örneklendireceğimiz son beyitte ise zarif bir sevgili benzetmesi söz konusudur. Mızrak, yine sevgilinin güzellik ve etkileyicilik unsurlarından biridir. Sevgili, meclise altın mızrağıyla geldiğinde pervanesinin gönlünü alan muma benzer:

Altun sinânlu *nîze* ile geldi meclise
Pervânesini eylemege dil-fikâr şem' (c: 2, g. 576, b. 4, s. 687)

1.3.2.6. Gaddâre

Bir çeşit büyük bıçak olan gaddâre, Rûhî Divanı'nda sıklıkla karşımıza çıkan bir anlatım ögesi değildir. Sadece sevgili ile ilgili tek bir beyitte, yardımcı unsur olarak karşımıza çıkar:

Belde ne *gaddâre* vü ne tîğ u ne hançer tutar
Gamzesiyle katl ider 'aşıkları kâtil budur (c: 1, g. 201, b. 3, s. 438)

1.3.2.7. Ok ve Yay

Ok, esliha-i râmie diye de anılan atıcı silâhlar grubuna dâhildir. Bu tür silâhlar, düşmanı ya da düşmana ait bir hedefi uzaktan imha etmek için kullanır (Eralp, 1993: 77). İlk Türk ordularından bu yana varlığı görülen ok, Türkler için bir hâkimiyet sembolüdür (Yücel, 1999: 4).

Rûhî Divanı'nda ok ve yay, öncelikle sevgilinin etkileyicilik unsurlarındandır. Bununla beraber sevgilinin kirpik gibi bazı güzellik unsurları da ok hükmündedir. Sevgiliyi genel eğilimlere uygun olarak silâhlı bir asker şeklinde hayal eden Rûhî, sevgilinin ok ve yay kullanmakta maharetli olduğunu belirtir. Aşığın, sevgilinin attığı cefa oklarından kurtulması mümkün değildir. Bu nedenle de sevgiliyi tebrik eder:

Beni bir *nâvek* ile eyledi gamzen iki kat
Kolna kuvvet ü üstâdına yüz bin rahmet (c: 1, g. 75, b. 1, s. 352)

Sevgilinin kirpik okları gelip Rûhî'nin canını parça parça etmiştir. Bu eziyetle kendi boyunun da yay gibi iki büküm olduğunu söyler:

Tîr-i müjânun gamı mecrûh kıldı cânımı
Yâya döndi kâmetüm müşkîn hilâlundan cüdâ (c: 1, g. 9, b. 5, s. 308)

Rûhî, sevgilinin kendisini bu hâle düşürmesinden memnundur. Sevgilisini bir ok atıcı olarak hayal eder ve ilmini sevgilisine öğrettiği için ustasına dua eder:

Beni bir *nâvek* ile eyledi gamzen iki kat
Kolına kuvvet u üstâdına yüz bin rahmet (c: 1, g. 75, b. 1, s. 352)

Rûhî, sevgiliden gelen okları hiçbir şeye değişmez. Çünkü söz konusu okların bazıları muhabbet oklarıdır:

Geldi o *ñr-i* mahabbetle cigerler delici
Karşu tut sîneni ger var ise ey dil cigerün (c: 2, g. 619, b. 2, s. 716)

Şair, sevgilinin can alıcı gamze oklarını üzüntülü canına ruh gıdası, gönlüne de zafer sermayesi olarak kabul eder:

Gamzen hadengi cân-ı hazîne gıdâ-yı rûh
Peykân-ı kâtilün dile sermâye-i fütûh (c: 1, g. 109, b. 1, s. 374)

Bununla beraber sevgilinin ayrılığının oklarına sînesinin hedef olması hususunda, yine kendisine tavsiyede bulunur:

Nişân oldıysa sînen *ñr-i* hicr-i yâra gam çekme
Bir iki gün tahammül eyle ey Rûhî geçer kalmaz (c: 2, g. 462, b. 8, s. 613)

Sevgilinin ciğerini delip geçen okları, şair için gonca gibidir:

Tâze güldür tenüm üstindeki dâğ-ı hûn-rîz
Goncudur dildeki *peykân-ı* ciger-dûz bana (c. 1, g. 41, b. 4, s. 331)

Ancak şairin gönlü, sevgilinin oklarıyla paramparça olmuştur. Bu nedenle, artık sevgilinin okları gönülde durmamaktadır. Şair, bu durumdan üzüntü duymaz. Çünkü gönlünü bu hâle getiren, sevgilidir:

Dilde *peykânun* karâr itmez giçerse gam degül
Şîşe mecrûh olıcak lâbüd içinde turmaz âb (c. 1, g. 56, b. 4, s. 341)

Şair, düştüğü bu durumdan sonra ölmekten başka çaresinin olmadığını dile getirir:

Söyle mecrûhuz ki yok ölmekten özge çâremüz
Giçdi ol kaşı *kemânun* câna *peykâm* dürüst (c. 1, g. 81, b. 3, s. 356)

Aşk gamının okunu herkes çekemez. Onu ancak gerçek âşıklar çekebilir:

Çeken bilür ki kemân-ı gamun ne zûr ister
O yâyı çekmek efendi bana müsellemdür (c. 1, g. 223, b. 5, s. 452)

Rûhî, hasbîhâl tarzında yazdığı bir beytinde ok savaş aletine dayalı olarak hedef kelimesini yardımcı bir öge olarak kullanır:

Sîneni kim *hedef-i* tîr-i belâ eyledi kim
Yâreni tâzeleyüp böyle dil-efkâr oldun (c: 2, g. 682, b. 3, s. 755)

Bir gün, rakip de kazâ oklarından nasibini alacaktır:

Bir gün olur tokınur *ñr-i* kazâ agyâra
Sen hemân ey dil-i zâr âh-ı seher-gâh ile ol (c: 2, g. 715, b. 5, s. 780)

Övgü amaçlı yazdığı şiirlerinde de şair, ok ve yayı bir anlatım ögesi olarak kullanılır. Kimsenin, hizmetinde bulunduğu komutan gibi yay çekip ok atamayacağını, attığı okun kader okuna, yayın ise kaza yayına benzediğini söyler:

Kimse atmaz atduğun *fîri* meger kavs-i kader

Kimse çekmez çekdiğün *yâ-yı* meger dest-i kazâ (c: 1, k., b. 4, s. 197)

Şairin ok ve yayı anlatım ögesi olarak kullandığı beyitlerin bir kısmı, şairin kendi askerlik meziyetleri ile ilgilidir. Bu noktada, kendisini *kemândâr* olarak anması, ordu içerisindeki görevine de işaret eder:

Tîrimüzden baş halâs itmez 'adû-yı hîle-sâz

Bir *kemândâruz* ki zehr-âlûddur *peykâmmuz* (c: 2, g. 498, b. 2, s. 638)

Çeküp nüh kavs-i gerdûnı *kemân-ı* 'aşka el urduk

Bugünden böyle tîr-endâz-ı kavs-i mûntehâyuz (c: 2, g. 461, b. 4, s. 611)

1.3.2.8. Top ve Tüfek

Osmanlı ordusunda kullanılan tüfekler metris, fitilli, çok namlulu, musket, çakmaklı, çakmaklı el havanları, çakmaklı karabina, kapsüllü (Eralp, 1993: 129-130); toplar ise saklos, darben, şayka, pırangı, kolomborno, becoluşka, balyemez, ejderhan, şahî, zemburek olarak sıralanabilir (Eralp, 1993: 117-118).

Rûhî Divanı'nda top ve tüfek, bir anlatım ögesi olarak orijinal bir kullanımla karşımıza çıkmaz:

Kişver-i a'dâ-yı dînün kal'asın kam' itmege

Sadme-i kahrün yeter lâzım degül *tûp u tüfek* (c: 1,tkbnd, bnd. 2, b. 3, s.197)

1.3.3. Savaş Aletleri İle İlgili Diğer Unsurlar

1.3.3.1. At ve At ile İlgili Unsurlar

Bağdatlı Rûhî Divanı'nda at ve at ile ilgili unsurların, beyitlerde daha çok yardımcı anlatım öğeleri olarak kullanıldığı görülür. Bu kullanımlar, aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere sosyal hayattan gelen yansımaları barındırırlar:

Hayl-i rezmün Rüstemisin ehl-i bezmün Hâtemi

Hak sana kılmış müselleme rezm ü bezm-i 'âlemi (c:1, msds., bnd.1, s. 216)

Kûh-ı deşte lâle vü gül kurdı zerrîn haymeler

Kondılar *hayl-ı* bahâr-ı 'âlem-ârâ semt semt (c: 1, g. 79, b. 2, s. 355)

At ve at ile ilgili unsurların orijinal kullanımlarından belki de en önemlisi Rûhî'nin kendi şairlik kudretini övdüğü aşağıdaki beyitte kendisini gösterir:

Rûhî sūvâr-ı *tevsen-i* himmet odur k'ola

Cevlângehi cihân-ı belâgat memâliki (c: 2, g. 1087, b. 7, s. 1021)

Rûhî Divanı'nda sevgilinin, iyi bir at binici olarak nitelendirildiği de görülür:

‘Arz-ı hâl itmege ol şeh-süvâra olmaz
Safha-i çehre-i zerdüm gibi bir zer kâğız (c. 1, g. 141, b. 6, s. 395)

Rûhî, memduhunu övdüğü beyitlerde olduğu gibi kendi askerlik gücünü övdüğü beyitlerinde de at ögesine yer verir. Bu beyitlerinde kendisini hızlı ve iyi bir at binici olarak tanımlar:

Şeh-i sâhib-hired Sultân Muhammed server-i gâzî
O kim âlâyına a’dâ-yı dînün at deper tenhâ (c. 1, g. 26, b. 8, s. 320)

Tab’-ı bülendimizle tayy-ı merâhil itdük
Çâpük-süvâr-ı vaktüz yügrek *semendîmüz* var (c. 1, g. 329, b. 5, s. 522)

1.3.3.2. Kemend-Kamçı

Kemend, öncelikle sevgilinin âşık üzerindeki etkisini gösteren bir savaş aleti olarak ele alınır. Rûhî, bu noktada uzunluğu ve rengi yönüyle sevgilinin saçıyla kemend arasında bir benzerlik ilgisi kurar. Sevgili, saçlarının kemendi ile âşığı kendisine bağlar:

Rûhiyâ olduk giriftâr-ı *kemend-i zülf-i yâr*
Gayr seyr-i bâğ ider biz künc-i gamda pây-best (c: 1, g. 73, b. 5, s. 351)

‘Arsa-i ‘aşkında cevlân idemez tevsen-i dil
Kamçı-i zülf-i siyâhından ana irmese tayb (c. 1, g. 58, b. 6, s. 342)

Kemend ile ilgi kurulan diğer bir unsur ise kâküldür:

Çekerse ‘âlemi hep kendü cânibine n’ola
Elinde ol sanemün kim *kemend-i kâküli* var (c: 1, g. 218, b. 3, s. 449)

Rûhî, diğer bir beytinde, kemendi tasavvufi bir öge olarak ele alır:

Süret-i takvâdadur sayyâd-ı sahrâ-yı firib
Dâne-i çin va’z olan bend-i *kemend-i keyd* olur (c: 1, g. 156, b. 4, s. 406)

1.3.3.3. Kın

Kın, kılıçların muhafaza edildikleri kabın adıdır. Rûhî Divanı’nda âşığın sinesi, kın olarak ele alınır. Sevgilinin ayrılık kılıcı ya da kan dökücü hançeri, âşığın sinesinde durur:

Nice demdür ki hûnâb-ı cigerle jeng tutmuşdur
Niyâm-ı sîneden çıkmaz anunçün tîğ-i hicrânı (c: 2, g. 1038, b. 5, s. 990)

Şeh-levendüm bagruma ur saklayın cânım gibi
Sînem olsun hançer-i bürrânuna zerrîn *niyâm* (c: 2, g. 771, b. 4, s. 816)

1.3.3.4. Zırh

Zırh kelimesi, Rûhî Divanı'nda gökyüzü ile ilişkili olarak kurulan bir beyitte kullanılır:

Bu âsumân didüğün zer-nişân-ı demir-*cevşen*
Kapun fütâdelerinden zamâneye *cebedür* (c: 1, g. 147, b. 5, s. 399)

1.3.4. Savaş Mûsikîsi İle İlgili Unsurlar

1.3.4.1. Kûs

Kûs, Rûhî Divanı'nda âşık ile ilgili olarak ele alınır. Bir âşık olarak Rûhî, kendi figânlarını savaş meydanlarında çalınan köslere benzeter. Bu durumda askeri, gam; bayrağı ise âhî olur. Tüm sahip oldukları ile şair, kendisini belâ ikliminin şanlı hükümdarı olarak tanıtır:

Figânım kûs-ı harbî leşkerüm gamdur 'alem âhum
Belâ ikliminün sultân-ı 'âlî-şânıyuz cânâ (c: 1, g. 14, b. 2, s. 311)

1.3.4.2. Mehter

Rûhî Divanı'nda mehter kelimesi, şairin övgü mahiyetinde yazdığı bir şiirinde karşımıza çıkmakla beraber orijinal bir kullanıma sahip değildir:

Hayr-hâh-ı fukarâ bende-i hâs-ı Pâşâ
Ya'nî *mehter*başı ol zübde-i yârân nice dür (c: 1, k., b. 38, s. 154)

1.3.5. Savaşlarda Görülen Saldırı Şekilleri

1.3.5.1. Hücûm

Rûhî Divanı'nda hücûm kelimesi sevgilinin gam ordularının âşığın gönlüne hücum etmesi anlatılırken kullanılır:

Bir gönül eglencesi yâr isterüz girmez ele
Gam *hücûm* itmekte yâr-ı gam-zede eksilmede (c: 1, k., b. 11, s. 150)

Çekme *hücûm*-ı hayl-ı havâdisden ıztırâb
Yüz tut rızâ-yı Hâlîka bir saf-şikenle ol (c: 2, g. 714, b. 3, s. 779)

1.3.5.2. Kavga

Kavga ile ilgili hayaller Rûhî Divanı'nda daha çok sevgili ile ilgili düzenlenen beyitlerde kendisini gösterir. Öncelikle âşık, sevgiliye ulaşma yolunda rakiplerle sürekli kavga hâlinindedir. Sevgilinin mahallesinde âşığın başından kavganın hiç eksik olmasının nedeni de budur:

Nola dil olmazsa ağyâr-ı bed-ahterden halâs
'Âşık olmaz muttasıl *gavga*-yı dilberden halâs (c: 2, g. 556, b. 1, s. 674)

Rûhî, sevgilinin dudaklarından etkilenmiştir. Bu nedenle sevgilinin sarhoş bir nergise benzeyen gözlerinin Rûhî ile kavga etmesi boşunadır:

Cânımız alan femündür bahsimüz anunladur
Nergis-i mestün bizümle yok yere eyler *siñz* (c: 2, g. 450, b. 2, s. 603)

Rûhî, sevgilinin âşıkları öldürdükçe kaybolduğunu söyler. Bu durumda sevgili, savaş meydanında olmayan, pusudaki savaşçıların gizlendiği gibi gizlenmektedir:

Katl-i ‘uşşâk eyledükçe yâr olur nihân
Olmayan rûz-ı *vegâda* merd-i meydân gizlenür (c. 1, g. 393, b. 3, s. 568)

Şair, rind bir eda ile kaleme aldığı beyitlerinde de kavga kelimesini kullanır. Bu tip beyitlerinde, şairin hikemî bir üslûba sahip olduğu görülür. Söz konusu beyitlerinde kavga kelimesinden maksat, daha çok dünya işleri gibi boş işlerle uğraşmaktır:

‘Âkıl-isen hây u hûyından cihânun fârig ol
Rûhiyâ bir iki günlük ‘ömr için *gavga* nedür (c: 1, g. 283, b. 5, s. 491)

1.3.5.3. Sille

Rûhî Divanı’nda tokat manasıyla kullanılan bu kelime, orijinal bir kullanımla karşımıza çıkmaz:

Kim karşı tursa dâ’iresin bilmeyüp sana
Çok *sille* yer zamâne elinde nite ki def (c:1, k. , b. 8, s. 73)

1.3.5.4. Şebîhûn

Bir savaş taktiği olan şebîhûn, gece baskını manasındadır. Rûhî Divanı’nda şebîhûn, orijinal bir kullanımla karşımıza çıkmaz:

Kasd-ı şebîhûn ile üstine ‘asker çeküp
Bir hareket eylemek istedi şeh virdi cân (c: 1, k., b. 9, s. 97)

1.3.5.5. Yağma

Özellikle baskın, savaş ve kale fetihlerinden sonra karşımıza çıkan bir durum olan yağma, Rûhî Divanı’nda daha çok sevgili ile ilgili olarak kurulan beyitlerde kendisini gösterir. Sevgilinin güzellik unsurları, birer yağmacı olarak kabul edilir. Bu durumda yağma edilen ise şairin gönül ülkesidir. Öyle ki sevgili, her gün yüzlerce gönül mülkünü güzelliği ile yağmalamaktadır:

Gönüller mülkini *yagma* iderse nola ol ‘ârız
Yanında hatt u hâli gibi yağmacı sipehler var (c: 1, g. 264, b. 2, s. 479)

Yaksa yıksa cân u dil mülkini kimden bâkı var
Günde yüz bin böyle mülki gamzesi *târâc* ider (c: 1, g. 206, b. 3, s. 441)

1.3.6. Savaş İle İlgili Diğer Unsurlar

1.3.6.1. Asker

Rûhî, asker kavramını kullanırken kendisinin de bir asker olduğunu göz ardı etmez. Kendisi, öyle bir ordunun mensubudur ki bu ordu, girdiği bütün savaşlardan galip çıkar:

Bu ne zaferdür k'ola böyle kâtâl-i 'azîm
Olmaya bir kimseye 'askerimüzden ziyân (c: 1, k., b. 27, s. 98)

Şair, ordunun zafer kazanmasında asıl nedenin kendilerini yöneten kumandan olduğunu ileri sürer. Bu fırsatla da memduhunu över:

Sen dilâversin dilâverdür anuñçün 'askerün
İ'timâdı sanadur Hâkân-ı 'izzet-güsterün (c: 1, msds, bnd. 5, s. 217)

Şairin, bazı beyitlerinde savaş geleneğinden gelen kabullere telmihte bulunduğu da görülür:

Dil ü cânım n'ola derd ü belâya çıksalar bir bir
Bilürsin pehlevânlar cenge sultânım çıkar bir bir (c. 1, g. 340, b. 1, s. 531)

Rûhî, ordu ya da asker kavramıyla ilişkili olan alay ve bölük kelimelerini de çeşitli vesilelerle şiirlerinde kullanır. Bu tür kullanımlarının orijinal olanları, şairin aşk teması etrafında şekillendirdiği beyitlerinde karşımıza çıkar.

Nice yıllardur ki küy-ı dil-rübâda sâkinüz
Bir *bölük* derd ehliyüz dârü'ş-şifâda sâkinüz (c: 2, g. 471, b. 1, s. 618)

Sürâhî gibi baş kaldırmazuz peymâne-i meyden
Mücerred zevk esîri bir *bölük* ehl-i safâyız biz (c: 2, g. 461, b. 8, s. 611)

Aynı kavramın, hikemî üslûba sahip beyitlerde de orijinal olarak kullanıldığı görülür. Şair, bu tür beyitlerinde kendisi gibi dünyanın küçük nimetleri için uğraşmayanları anka kuşuna benzetir:

Ekl ü şürb için gelüp efgâne kaydın çekmezüz
Bir *bölük* 'ankâyuz âb u dâne kaydın çekmezüz (c: 2, g. 523, b. 1, s. 653)

Şairin, söz sahiplerini de bölük kelimesiyle ifade etmesi ilgi çekicidir:

Fenâ dârına geldük bir *bölük* sâhib-suhanlarla
Alışduk bizden evvel mihnet-i dehri çekenlerle (c: 1, thms, bnd.1, s. 293)

Rûhî, klâsik Türk edebiyatının genel eğilimine uyarak sevgiliyi müsellaah bir asker olarak tasvir ettiği beyitlerinde, sevgilinin güzellik unsurlarıyla beraber işve ve nazımı da birer asker hükmünde telakki eder. Sevgili, tüm ordularını âşığın üzerine sevk etmiş ve âşığın gönül ülkesini feth etmiştir.

Başumda mekân tutdı gelüp hayl-i gam-ı 'aşk
'Asker gibi kim direng idüp bekleye serhad (c: 1, g. 130, b. 2, s. 388)

Rûhî, sevgilinin önünde tüm rütbelerini kaybettiğini söyler. Aşk meydanın at binicisiyken sevgilinin önünde bir piyade olur:

Rûhî süvâr-ı ‘arsa-i ‘aşkuz egerçi biz
Ammâ o şâh-süvârün öninde *piyâdeyüz* (c: 2, g. 500, b. 5, s. 640)

1.3.6.2. Bayrak

Şairin bayrak, ‘alem ve livâ kelimeleriyle karşıladığı bu kavram, orijinal bir kullanımında karşımıza çıkmaz. Bir bağımsızlık, hâkimiyet ve güç sembolü olarak kabul edilir:

Garaz kim evvel ol kaldırdı *bayrak* girdi meydâna
Bozıldı cânibinden ‘askeri erbâb-ı hüsrânun (c: 1, k., b. 22, s. 81)

Rûhî’nin aşk teması ekseninde kurguladığı aşağıdaki beytinde de ağzından çıkan âhların sancak olarak değerlendirildiği görülmektedir:

Figânun kûs-ı harbî leşkerüm gamdur ‘*alem* âhum
Belâ ikliminün sultân-ı ‘âlî-şâniyuz cânâ (c: 1, g. 14, b. 2, s. 311)

1.3.6.3. Düşman

Rûhî Divanı’nda düşman kelimesi, daha çok kumandanların övgüsünde yazılan şiirlerde kendisini gösterir. Rûhî, içinde bulunduğu ordunun kumandanını yetenekleri dolayısıyla över. Düşmanın, bu kumandanın meziyetleri karşısında yapabileceği hiçbir şey yoktur. Sıradan bir kumandan, düşmanlarla böyle savaşamaz. Zaten düşman da kumandanlarının elindeki eziyet kılıcını görerek teslim olmuştur:

Tiğ-ı kahrınla ‘*adû* gördi çıkılmaz başa
Ser-fürû’ kıldı gelip emrüne dîvânunda (c: 2, g. 949, b. 6, s. 932)

Rûhî, bu vesileyle savaş meydanlarında yaptığı kahramanlıkları da övmekten geri kalmaz:

Tirümüzden baş halâs itmez ‘*adû*-yı hîle-sâz
Bir kemândâruz ki zehr-âlûddur peykânımız
Rezm-gehde görünür a ‘*dâ*-yı rübâha peleng
Câ-be-câ dâğ-ı siyehlerle ten-i ‘üryânımız (c: 2, g. 498, b. 2-3, s. 638)

Şair, şiir mesleği içerisinde kendisini çekemeyen rakipleri için de düşman kelimesini kullanır:

Benem ol şâ’ir-i pür-zûr kim tiğ-ı zebânımdan
Sanavber gibi olmuş pâre pâre kalbi a ‘*dânun* (c: 1, k., b. 49, s. 158)

Rûhî, zamanında çok yakın gözüken dostların bile içten içe birbirlerine düşmanlık beslediklerini söyler. Hatta bu tür insanlar arasında tanıdıkları da vardır. İnsanların bir kısmı kendisini el üzerinde tutmakta, bir kısmı ise çekememektedir.

Kimi çekmez bizi halkun kimi el üzre tutar
Dost yanında gülüz çeşm-i ‘*adûya* tikenüz (c: 2, g. 433, b. 2, s. 592)

Dost meclisinde düşmana yer yoktur:

Geçüp bezm-i safâya dimezüz kim gelmesün kimse

Ehibbâ gelsün ammâ zümre-i a'dâya yer yokdur (c: 1, g. 177, b. 3, s. 422)

Aşk teması ekseninde gelişen şiirlerinde Rûhî, düşman olarak kabul ettiği rakiplerle sevgilinin işbirliği yaptığını söyler:

El ele virmiş gelür dildâr ile a'dâ yine

El bir itmîşler bizi öldürmege gûyâ yine (c: 2, g. 937, b. 1, s. 923)

Sevgiliyi âşığa böyle eziyet etmesi için kışkırtan da düşman olarak bilinen rakiptir:

Mûya dönmekle tenüm sanma dönem 'aşkundan

Uyma a'dâ sözine anı hayâl eyleme sen (c: 2, g. 837, b. 3, s. 860)

1.3.6.4. Esir

Esir kavramı, Rûhî Divanı'nda daha çok aşk teması ekseninde gelişen şiirlerde kendisini gösterir. Rûhî, âşık olarak sevgilinin esiridir:

'Aşk esîri bir bölük ehl-i safâyuz sâkiyâ

Mesken-i me'lûfımız sorsan der-i dilberdenüz (c: 2, g. 430, b. 2, s. 590)

Şair, bir diğer beytinde kendisini muhabbet esiri olarak nitelendirir:

Biz bir bölük mahabbet esîri gedâlaruz

Yok kimseye 'adâvetimiz Hak 'alîmdür (c: 1, g. 213, b. 2, s. 445)

Âşık olarak sevgilinin gamının esiri olan Rûhî; sevgilinin yolunun toprağında, sarhoş ve kendinden geçmiş bir hâlde yattığını söyler:

Esîr-i gamun çarha baş eğmeyüp

Yatur hâk-ı râhunda mest ü harâb (c: 1, g. 62, b. 2, s. 345)

Rûhî; rind yaratılışlı bir şair olarak esir kelimesini, rind-zahid çekişmesine yer verdiği beyitlerde de bir anlatım ögesi olarak kullanır. Kadehin esiri olan rinde hareketle bakmamasını, her rindin kendi vadisinde bir Cem olduğunu söyler:

Esîr-i câm olan rinde hakâretle nazar kılma

Ki her rind-i belâ-keş kendi vâdisinde bir Cemdür (c: 1, g. 232, b. 3, s. 458)

Zâhidin riyakârlığı, Rûhî Divanı'nda da anlatım ögesi olarak kullanılır:

Esîr-i dâne-i zerk oldı zâhid-i kallâş

Elinde dâm-ı riyâdur çevirdüğü tesbîh (c: 1, g. 102, b. 4, s. 370)

Rûhî'nin aşağıya örnek olarak aldığımız beytinde ise Kerbelâ Olayı'nı anlatırken esir kavramını, bir anlatım ögesi olarak kullandığı görülmektedir:

Bu mâh ol mâhdur ki Murtazânun nakd-i îmânı

Esîr oldı elinde bir bölük bî-dîn ü îmânun (c: 2, g. 678, b. 3-4, s. 753)

1.3.6.5. Feth

Asker bir şair olarak Rûhî, feth kelimesini öncelikle gerçek anlamında kullanır. Bu kullanımlarda, övgü amacı belirgindir:

Hak bu ki serdârımız mâlik-i ikbâldür
Kande giderse olur *feth* ü zafer hem-‘inân (c: 1, k., b. 35, s. 98)

Rûhî, baharın gelip tabiatın canlanmasını bir şehrin fethedilmesine benzetir:

Ki çemen mülkini *feth* eyledi sultân-ı bahâr
Hep anundur bu mübârek eser-i feyz-i kadem (c: 1, k. b. 5, s. 134)

1.3.6.6. Galip

Rûhî Divanı’nda galip kelimesi, aşk temalı beyitlerde kendisini gösterir:

Şu denlü *gâlib* olmuşdur gönülde derd-i firkat kim
Bugün de çıkmasan lâbüd çıkardı cismden cânım (c: 2, g. 793, b. 3, s. 829)

Çâre yok zevk-i visâle gam-ı firkat *gâlib*
Oldı ol âfete vardukça mahabbet *gâlib* (c. 1, g. 63, b. 1, s. 345)

1.3.6.7. Gulâm

Sözlükte delikanlı, genç, köle gibi anlamlarla karşılanan gulâm (Devellioğlu, 2001: 293), özellikle Selçuklu ordusunda yer alan özel bir askerî bölümün ismidir. Daha önceleri özellikle Abbasî Devleti zamanında görülen bu sistem, Selçuklularda da kullanılmıştır. Sadece Türklerden seçilen bu askerler, efendilerinin verdikleri emri yerine getirmekle yükümlüydüler (İlhan, 1999: 95-96).

Rûhî, eserinde bu kelimeyi sadece esir anlamında kullanır. Övgü mahiyetinde olan bir beytinden başka diğer bir beytinde de esir olan insanların bir gün buldukları bu durumdan kurtularak daha yüksek mevkilere gelebileceklerini söyler:

Gördiler ednâ *gulâm*un vâlî-i zî-şân olur
Cân virür oldu kapunda olmağa herkes gulâm (c: 1, t., b. 13, s. 225)

Gerçi Yûsuf gibi oldu Mısra hâkim lik anun
Nice Yûsuf-çehre oldu âsitânında *gulâm* (c: 1, t., b. 10, s. 231)

1.3.6.8. Gulgüle

Gürültü, bağrışma anlamında olan bu kelime (Devellioğlu, 2001: 294), Rûhî Divanı’nda savaş meydanlarıyla ilişkilendirilerek kullanılır:

Bâzû-yı kahrı ana öyle kılıç çaldı kim
Yiri gögi kapladı *gulgüle*-i el-âmân (c: 1, k., b. 10, s. 97)

İşidüp *gulgüle*-i ‘adlini çarh-ı gaddâr
İdemez kimseye hükm itdüğü yerlerde cefâ (c: 1, t., b. 8, s. 228)

1.3.6.9. Hükümdar

Rûhî, kendisini belâ ülkesinin şanlı hükümdarı olarak nitelendirir. Bu durumda figanı, harp esnasında çalınan kûs; askeri, gam ve bayrağı da âhıdır:

Figânım kûs-ı harbî leşkerüm gamdur 'alem âhum
Belâ ikliminiün *sultân*-ı âli-şânıyuz cânâ (c: 1, g. 14, b. 2, s. 311)

1.3.6.10. Kahraman

Kahraman kavramı, Rûhî Divanı'nda daha çok övgü mahiyeti taşıyan beyitlerde karşımıza çıkar:

Yine ol *kahramân*-ı şîr-himmet girdi meydâna
Ki zîr-i pençesinden şîr iken rûbâh olur a'dâ (c: 1, t., b. 3, s. 238)

Rûhî, sevgilisini kahraman bir kumandana benzetir. Bu noktada, Fars mitolojisinden de yararlanır:

Her çeşm-i nîm-mesti bin cânâ kâ'il olmaz
Bir *Kahramân* bakışlu hûn-rîz efendimüz var (c: 1, g. 329, b. 2, s. 522)

1.3.6.11. Kale

Rûhî Divanı'nda kale kavramı, öncelikle gerçek manasında kullanılır:

Sinân Pâşâ-yı 'âlî-kadr olup serdârımız yer yer
Hücûm itdük Belâver *Kal'*asına gulgule salduk (c: 1, t., b. 1, s. 285)

Bu gibi örneklerin yanı sıra Rûhî Divanı'nda ten de kale olarak hayal edilir:

Dil almış peyk-i müjgânun görüp bu *kal'a*-i tenden
Bu feth-i bâba cânlar bezl idüp kurbânıyuz cânâ (c: 1, g. 14, b. 4, s. 312)

Şair; aşağıya örnek olarak aldığımız aşk teması eksenindeki beytinde, kale kelimesini, sosyal hayattan aldığı malzemeyi zarif bir mecaz yaratırken kullanır. Aşk hâlinin kendisinde oluşturduğu çılgınlık hâli, varlığını kale misali çevirmiştir. Bu durumu yüksek ve korunaklı yerlerde kurulan kalelere benzeten şair, artık kendisini güvende hissettiğini söyler ve bu durumun bu şekilde devam etmesini ister. Şairin bu noktada, özellikle Orta Çağ'da kalelerin yüksek ve korunaklı yerlerde kurulduğu bilgisine telmihte bulunduğu da görülmektedir.

Kal'a oldı çevirüp yanımız seng-i cünûn
Girmişüz hısn-ı hasîne umaruz böyle kala (c: 2, g. 1005, b. 3, s. 969)

1.3.6.12. Mağlûp

Rûhî, bu kavramı aşk ve hikemî bağlamda yazdığı beyitlerinde anlatım ögesi olarak kullanır:

Öz ihtiyârımızla degül âh u nâlemüz
*Maglûb*ıyuz zamânede bir yâr-ı gâlibün (c: 2, g. 680, b. 2, s. 754)

Şöyle *mağlûb*-ı riyâdur ki yanınca gidenün
Halk üşer başına gûya har-ı deccâl yürür (c: 1, g. 164, b. 6, s. 412)

1.3.6.13. Müttefik

Sevgilinin güzellik unsurları, bir araya gelerek müttefik olmuşlar ve Rûhî'ye cephe almışlardır:

Kaşlarunla olalı çeşmün cefâda *müttefik*
Kûşe kûşe hayl-gâh-ı hâbda şeb-gûn olur (c: 1, g. 346, b. 3, s. 536)

1.3.6.14. Peyk

Peyk, Osmanlı saray ve askerî teşkilatı terimlerindenidir. Sözlük anlamı koşucu demek olan peyk, Osmanlılarda haberci-postacı sınıfından olup savaş zamanlarında da orduya katılırlardı (Pakalın, 2004: II/ 774).

Rûhî, aşağıya örnek olarak aldığımız beytinde peykleri, askerî sınıf arasında kabul eder. Âşığı ten kalesinden tutsak alan sevgilinin peyk gibi olan kirpikleri, âşığın bedeninin fethi için gerekli bilgiyi edinmiştir.

Dil almış *peyk*-i müjgânun görüp *kal'a*-i tenden
Bu feth-i bâba cânlar bezl idüp kurbânyuz cânâ (c. 1, g. 14, b. 4, s. 312)

1.3.6.15. Siper

Osmanlı askerlik bilgisi içerisinde farklı anlamlar taşıyam siper terimi, öncelikle okçulukla alakalıdır. Okun, atıldığında kabzayı zedelememesi için sol elin üzerine konulan alete siper denir. Sol ele takılan bu alet, tabla, oluk, eşik ve tokalı koldan oluşur. Ok, siperin üst kısmında bulunan ve boynuzdan yapılan oluğa konulur. Savaş sırasında askerinin korunması için toprak kazılarak yapılan korunma yerlerine de siper denir. Yine, savaş sırasında kalelerin üstünde ok ve kurşun atmaya yarayan mazgalların yanında duracak olan askerlerin korunmaları için insan boyunda, aralıklı, uzaktan dış dış görünen duvar parçalarına da siper adı verilir (Pakalın, 2004: III, 235).

Rûhî, eserinde bu kavramı özellikle devrin okçuluk geleneğine ait bilgilerle okunacak şekilde kullanır. Bununla beraber aşk ekseninde gelişen beyitlerinde de yine bu kelimeyi kullandığı görülmektedir:

Def'-i tîr-i gussa-i devrân için şâm-ı şarâb
Bir *siper*dür kim ana âyîne olmuşdur habâb (c. 1, g. 55, b. 1, s. 340)

Kavs-ı kuzah-ı aşkun peykân-ı kazâsından
Cân kurtarayın dîrsün elde *siper*ün yokdur (c: 1, g. 173, b. 3, s. 419)

1.3.6.16. Şehit

Rûhî, eserinde bu kavramı asıl manasında kullanılır:

Ol celilü'l-kadr-zi'n-nûreyn-i sâhib-hilm kim
Geldi dünyâya sa'îd ü gitdi 'ukbâya şehîd (c: 1, tkbnd, bnd.2, s. 67)

Sonuç

İnsanlık tarihinin en eski kültür **öğeleri** arasında yer alan savaşın, edebî metinlerde çeşitli şekillerde kendisine yer bulduğu görülür. Osmanlı gündelik hayatından sıklıkla faydalanan klâsik Türk edebiyatında da şairler, savaş kavramından zaman zaman ilham almışlar, savaş aletlerini şiirlerinde birer anlatım ögesi olarak kullanmışlardır. Bağdatlı Rûhî, asıl mesleği askerlik olan bir şairdir. Bu nedenle Bağdatlı Rûhî Divanı'ndaki Osmanlı savaş kültürüne ait malzeme, ayrı bir öneme sahiptir.

İncelemelerimize göre Bağdatlı Rûhî, eserinde Osmanlı savaş kültürüne ait malzemeyi dört şekilde kullanmaktadır. Bunlardan ilki, savaş meydanlarından doğrudan doğruya ilham alarak yazmış olduğu şiirlerinde kendisini gösterir. Rûhî, savaş meydanlarından ilham alarak yazdığı şiirlerinde, savaştan daha çok kendisinin de içinde bulunduğu bir durum olarak bahseder. Katıldığı savaşlarda gördüğü sahnelerden beslenir. Bu tür şiirlerinde anlattığı sahneleri, kendisinin de bizzat deneyimlemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Savaş meydanlarından ilham alarak yazdığı şiirlerinde, hizmetinde bulunduğu paşaların övgüsünde beyitler söylediği de görülür.

İkinci olarak, Rûhî'nin kendi şairlik gücünü değerlendirdiği beyitlerinde, özellikle savaş aletlerinden yararlanmış olması dikkat çeker. Bu noktada, kendi şairlik gücünü *tîg-i zebân* olarak nitelendirmesi, dikkat çekicidir. Elinde tuttuğu dil kılıcıyla kendisini çekemeyen rakiplerini bertaraf etmektedir.

Üçüncü olarak, Osmanlı savaş kültürüne ait malzemenin klâsik edebiyatımızın klişeleşmiş şahıs kadrosu içerisinde yer alan rind-zahid çekişmesi ekseninde kaleme alınmış beyitlerde de kullanıldığını görürüz.

Son olarak, Bağdatlı Rûhî Divanı'nda Osmanlı savaş kültürüne ait malzemenin, aşk teması ekseninde kurgulanmış beyitlerde karşımıza çıktığını görüyoruz. Bağdatlı Rûhî, bu tür beyitlerinde olabildiğince geleneklidir. Sevgiliyi silâhlarla donatılmış bir asker olarak ele alır. Âşık, bu noktada esirdir. Gönül ülkesi sevgilinin silâhlar donatılmış orduları tarafından fethedilmiştir. Ancak Rûhî, âşığı da silâhlı bir asker olarak ele alır. Bu durumda âşığın savaşı, rakiplerle olur. Rûhî'nin aşk teması ekseninde gelişen beyitlerinde, çoğu kez Osmanlı savaş kültürüne ait malzemeyi, orijinal olarak kullandığı görülmez. Elindeki malzemeyi, geleneğin genel eğilimlerine uygun olarak işlediği görülür. Yine de şairin bu türden beyitlerinin de kendi anlam dünyası içerisinde, ilgi çekici olabildiğini sözlerimize eklemeliyiz.

Asker bir şair olarak Bağdatlı Rûhî, klâsik Türk edebiyatı geleneği içerisinde en hacimli divanlardan bir tanesine sahiptir. Kaleme almış olduğu çok sayıda şiirinde, Osmanlı savaş kültürüne ait malzemenin yararlanmış olduğunu görürüz. Şair, şiirlerinde söz konusu malzemeyi kullanmak hususunda kimi zaman tekrarlara düşmüş olsa da başarılı olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

- Ak, C. (2000). *Bağdatlı Rûhî, hayatı, edebî kişiliği ve divanından seçmeler*. Bursa: Gaye Kitabevi.
- Ak, C. (2001). *Bağdatlı Rûhî dîvânı karşılaştırmalı metin*. c: 1-2. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Akün, Ö. F. (1994). *Divan edebiyatı*. Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. c: 9. İstanbul: Diyânet Vakfı Neşriyat.

- Banarlı, N. S. (2001). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. c: 1. İstanbul: MEB Basımevi.
- Clausewitz, C. V. (1999). *Savaş üzerine*. (Çev.: H. Fahri Çelikel). İstanbul: Özne Yayınları.
- Çetiner, A. (2003). *21. yüzyılda savaş stratejileri*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. 18. b. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, M. N. (2009). *Eski şiirin bahçesinde*. 4. b. İstanbul: Yelkenli Yayınevi.
- Eliade, M. (2007). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi*. c: 2. (Çev.: Ali Berktaş). 2. b. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eralp, T. N. (1993). *Tarih boyunca Türk toplumunda silâh kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan silâhlar*. Ankara: AKM Yayınları.
- Ergin, M. (2002). *Orhun abideleri*. 29. b. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Esrâr Dede. (2000). *Tezkire-i şû'arâ-yı mevleviye*. (Haz.: İlhan Genç). Ankara: AKM Yayınları.
- Gibb, E. J. W. (1999). *Osmanlı şiir tarihi*. (Çev.: Ali Çavuşoğlu). c: 1-2 /3-4-5, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Göyünç, N. (1999). *Kuruluş devrinde askerî teşkilât ve devşirme düzeni*. Osmanlı. c: 6. (Edt.: Güler Eren). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1995). *XIV-XVII yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilât ve sosyal yapı*. 2. b. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İlhan, S. (1999). *Türk askerî kültürünün gelişmesi 'kutsal ocak'*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- İlin, M.-Segal, E. (2008). *İnsan nasıl insan oldu*. (Çev.: Ahmet Zekerya), 15. b. İstanbul: Say Yayınları.
- İsen, M.-Kılıç F.-Aksoyak İ. H.-Eyduran, A. (2002). *Şair tezkireleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kabaklı, A. (2006). *Türk edebiyatı*. c: 2, 13. b. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.
- Kurnaz, C. (1997). *Divan edebiyatı yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özcan, A. (2002). *Osmanlı Devleti'nin askerî yapısı*. Genel Türk Tarihi. c: 6. (Edt: Hasan Celâl Güzel, Ali Birinci). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Öztoprak, N. (2001). *Rûhî*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öztoprak, N. (2005). *Rûhî'nin şiir anlayışı*. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi. (12). 101-136
- Öztoprak, N. (2006). *Rûhî'nin şair anlayışı*. Osmanlı Araştırmaları: Mehmed Çavuşoğlu Armağanı. (28 / 4). 93-122.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. c: 2-3. İstanbul: MEB Basımevi.
- Pala, İ. (2002). *Şairlerin dilinden*. 3. b. İstanbul: L & M Yayıncılık.
- Pala, İ. (2007). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. 15. b. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Turan, O. (2003). *Türk cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi-Türk dünya nizamının millî, islamî ve insanî Esasları*. 14. b. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Tzu-Sun. (2000). *Savaş sanatı*. (Çev.: Sibel Özbudun-Zeynep Ataman). 3. b. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Yavuz, K. (1999). *Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılları şairlerinden olan Âşık Paşa'da ordu fikri ve alp tipi*. Osmanlı. c: 9. (Edt.: Güler Eren). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yücel, Ü. (1999). *Türk okçuluğu*. Ankara: AKM Yayınları.
- Zuhayli, V. (1996). *İslâm kukukunda savaş*. (Çev.: İsmail Bayer). İstanbul: İhtar Yayıncılık.

DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE GÖRÜLEN /Ğ/ EKSENLİ SES OLAYLARI

Ebru GÜVENEN*

Öz

Anadolu ağızlarının sınıflandırılması üzerine yapılan çalışmalarda, ana ağız bölgeleri arasındaki farklılıkların belirlenmesinde kullanılan unsurlardan bir tanesi de ses olaylarıdır. Ses olayları bazı ağız gruplarını birleştirirken bazılarını da birbirinden ayırmaktadır. /ğ/ ünsüzü de Anadolu ağızlarında çeşitli ses olaylarına sebep olmuştur. Bundan dolayı da ana ağız gruplarını belirleyici unsurlardan bir tanesi olarak kullanılmıştır.

Türkçenin tarihî dönemlerinde yer almayan /ğ/ ünsüzü, Batı Türkçesinde ortaya çıkmıştır. Yazı dilinde istikrarlı bir şekilde gösterilen /ğ/ ünsüzünün Anadolu ağızlarındaki durumu ise değişiklik göstermektedir.

Bu çalışmada, Derleme Sözlüğü'nde görülen /ğ/ eksenli ses olayları ele alınmıştır. Değişikleri gösterebilmek adına sonu /ğ/ ünsüzü ile biten tek heceli sözcükler, hece başında /ğ/ ünsüzü bulunduran sözcükler ve hece sonunda /ğ/ ünsüzü bulunduran sözcükler belirlenmiştir. Değişikliklerin tespit edilmesinde bu sözcükler kullanılmıştır. Ses olaylarının Anadolu ağızlarındaki durumunu bir bütün olarak görebilmek adına belirlenen üç ana başlık için birer Türkiye haritası hazırlanmış ve değişiklikler bu haritalar üzerinde gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Ağızları, /ğ/ Ünsüzü, Ses Olayları, Derleme Sözlüğü.

/Ğ/ AXIS SOUND EVENTS SHOWN IN THE DERLEME SÖZLÜĞÜ

Abstract

In the studies on the classification of Anatolian dialects, one of the elements used in determining the differences between the main mouth regions is sound events. While sound events combine some accent groups, they split some others. The /ğ/ consonant has caused various sound events in Anatolian dialects. Therefore, it has been used as one of the determining elements the main mouth groups.

The /ğ/ consonant which did not exist during the historical periods of Turkish emerged in Western Turkish. The condition of /ğ/ consonant that is shown regular in written language shows variety in Anatolian accents.

This study deals with the /ğ/ consonant based sound events seen in Derleme Sözlüğü. To show the changes in the single-syllabic words ending with /ğ/ consonant, polysyllabic words that have /ğ/ consonant at the beginning of the syllable and polysyllabic words that have /ğ/ consonant at the end of the syllable have been identified. These words have been used to determine the changes. Three Turkey maps have been prepared for the three main titles determined to see the state of the sound events in Anatolian dialects as a whole, and the changes are shown on these maps.

* Okt. Dr., Bozok Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, ebru.guvenen@bozok.edu.tr

Giriş

Bugünkü Türk alfabesinde yer alan ünsüzlerden olan /ğ/'yi Muharrem Ergin, arka damak, sedalı ve sürekli (Ergin, 2008: 46-48); Tahsin Banguoğlu sızmalı, ünlü ve art damak sesteşi (Banguoğlu, 2015: 41, 42 ve 45) şeklinde tanımlamıştır. /ğ/'yi yarı ünlü olarak değerlendiren Günay Karaağaç (Karaağaç, 2013: 154), tonlu ve sızıcı bir ünsüz olarak tanımlayan Zeynep Korkmaz (Korkmaz, 1994: 68) ile bu sesin ön ve arka damak olmak üzere iki çeşidinin olduğu görüşünde birleşmektedir (Korkmaz, 1994: 68; Karaağaç, 2013: 154). Harf, diğer Türk dil bilgisi kitaplarında ise tonlu, sızmalı ve art damak ünsüzü olarak geçmektedir (Coşkun, 2000: 251). Volkan Coşkun ise yaptığı deneyler neticesinde konuyu farklı bir açıdan değerlendirmiş ve /ğ/ ünsüzünün Türkiye Türkçesinde bir harf olmadığını, kendisinden önce gelen ünlüyü uzattığını, bu sebeple de bir grafem olduğunu (Coşkun, 2000: 253) bildirmiştir.

Canlı bir varlık olan dilde, zamanla farklı açılardan çeşitli değişimler meydana gelmektedir. Irk, coğrafya, en az ve en çok çaba sarf etme vs. dildeki değişimlerin sebepleri arasındadır (Karaağaç, 2013: 110-117). Bu değişimlerden en sık rastlanılanı, ses yapılarında meydana gelenlerdir (Karaağaç, 2013: 110). Bu değişimlerin de bir kısmı yazı diline yansırken bir kısmı sadece konuşma dilinde varlık göstermektedir.

Leyla Karahan, çeşitli ses ve şekil bilgisi özelliklerinden yararlanarak Anadolu ağızlarını Batı Grubu Ağızları, Doğu Grubu Ağızları ve Kuzeydoğu Grubu Ağızları (Karahan, 2011: 1, 2) olmak üzere üç ana gruba ayırmıştır. Karahan'ın bu üç ana ağız grubunu ve bunlara ait alt ağız gruplarını belirlemek için kullandığı unsurlardan bir tanesi de /ğ/ ünsüzüdür.

1. DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE GÖRÜLEN /Ğ/ EKSENLİ SES OLAYLARI

Anadolu ağızlarında /ğ/ ünsüzünün sözcük içerisinde bulunduğu yere göre korunduğu, düştüğü ve ne gibi ses değişiklikleri geçirdiğini belirleyebilmek adına üç farklı sözcük grubu (sonu /ğ/ ile biten tek heceli sözcükler, hece başında /ğ/'ye sahip çok heceli sözcükler ve hecesi /ğ/ ile biten çok heceli sözcükler) oluşturulmuştur. Bu sözcükler Derleme Sözlüğü'nde taranmış ve geçirdikleri ses değişimlerine göre 3 adet tablo hazırlanmıştır. Değişimleri toplu halde gösterebilmek amacıyla da farklı renk şekillerin kullanıldığı 3 adet Türkiye haritası hazırlanmıştır.

Sonu /ğ/ ünsüzü ile biten tek heceli sözcüklerde ses değişimine ve ses düşmesine bağlı ses olayları tespit edilmiştir. Bu değişimlerin illere göre durumu şu şekildedir:

Tablo 1: Tek Heceli Sözcüklerde Görülen Ses Olayları

Sözcük	Anlamı	Derleme Sözlüğü'ndeki Şekli	Değişimin Görüldüğü İller	Görülen Ses Olayları
ağ	ağ	av	Mersin	-ğ > -v
bağ	düğüm, bağ	bav	Düzce, Bolu	
dağ	dağ	dav	Düzce, Bolu, Samsun, Ordu	
loğ	toprak damlarda, yollarda toprağı ezmek için kullanılan taş silindir	lov	G. Antep, K. Maraş, Ankara, Kayseri	
sağ	sağ	sav	Tokat	
sığ	derin olmayan su, sığ.	sıv	Düzce, Bolu	
		sıva	Balıkesir, Bursa, Kastamonu, Niğde, Kırklareli	
		sıvak	Samsun, Ordu	
		sıvan	Kocaeli, Düzce, Bolu, Sakarya	
		suva	Kırklareli	
yağ	yağ	cav	Konya	
		yav	Kocaeli, Düzce, Bolu, Samsun, Ordu	
bağ	bağ	bā	Çorum, Samsun, Ankara, Niğde, Mersin	-ğ > -Ø
çağ	lavabo, banyo	ca	Çorum, Sivas, Kayseri	
		ça	İstanbul, Sivas, Kayseri	
dağ	dağ	daa, dā	Düzce, Bolu, Ankara, Niğde	
loğ	toprak damlarda, yollarda toprağı ezmek için kullanılan taş silindir	lo, lō	Tokat G. Antep, Sivas, Yozgat, Adana	
		lu	Kilis, G. Antep	
sağ	sağ	sa	Tokat, Ankara	
		sā	G. Antep, Ankara, Niğde	
tığ	savrulmuş harman tınazı	tı	K. Maraş, Sivas, Kırşehir, Adana	
	saman yığını	tı	Çankırı, Çorum, Elazığ, K. Maraş, Sivas, Kırşehir	
yağ	yağ	yā	Denizli, Ankara, Niğde	
çağ	lavabo, banyo	çah	Samsun, Gümüşhane, Artvin, Erzincan, Ankara	-ğ > -h

çağ	lavabo, banyo	çal	İstanbul, Van	-ğ > -l
		çol	Bitlis	
çağ	lavabo, banyo	çañ	Malatya	-ğ > -ñ
yeğ	yeğ	yey	Balıkesir, Düzce, Bolu, Çankırı	-ğ > -y
huğ	tarla ve bostanlara yapılan küçük bekçi kulübesi	hug	Gümüşhane, Erzincan, Elazığ, Niğde	-ğ > -g
loğ	toprak damlarda, yollarda toprağı ezmek için kullanılan taş silindir	log	Amasya, Adana, Muğla	
yeğ	daha iyi, yeğ	yeg, yég	K. Maraş, Hatay	
çağ	lavabo, banyo	cak	Erzincan	-ğ > -k
çağ	lavabo, banyo	çağ	Zonguldak, Çorum, Amasya, Tokat, Ordu, Kars, Elazığ, K. Maraş, Sivas, Yozgat, Ankara, Kırşehir, Niğde	-ğ > -ğ
		çağ	Afyonkarahisar, Bursa, İzmir, Çanakkale, Giresun, İstanbul, Kastamonu, Tokat, Erzincan, K. Maraş, Sivas, Yozgat, Ankara, Kayseri, Nevşehir, Niğde, Karaman, Konya	
çiğ	çiğ	cığ	Balıkesir	
çiğ	çiğ, pişmemiş	cığ	Rize	
		çiğ	Kırşehir	
loğ	toprak damlarda, yollarda toprağı ezmek için kullanılan taş silindir	lağ	Sivas	
		loğ	Aydın, İzmir, Bursa, Çorum, Amasya, Tokat, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Van, Mardin, Elazığ, Malatya, Ş. Urfa, Kilis, G. Antep, K. Maraş, Hatay, Sivas, Yozgat, Kayseri, Adana	

tığ	savrulmuş harman tınazı	tığ	Amasya, K. Maraş, Denizli, Çanakkale, Tokat, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Artvin, Kars, Erzurum, Erzincan, Ağrı, Van, Tunceli, Elazığ, Malatya, G. Antep, Sivas, Yozgat, Kayseri	-ğ > -ğ
	buğday yığını		Gümüşhane, Van	
tuğ	üstünlük belgesi	tuğ	Amasya, Mersin	
	kamışın tepesindeki püskül	tuğ	Isparta	
yeğ	yeğ	yığ	Düzce, Bolu	

1. /ğ/ ünsüzünün her üç ağız bölgesinde de korunduğunu gösteren örnekler mevcuttur.

2. -ğ > -g değişimi, Batı Grubu Ağızları ile Doğu Grubu Ağızlarını birleştirirken Kuzeydoğu Grubu Ağızlarını, bu iki ana ağız grubundan ayırmaktadır.

3. -ğ > -k değişimi, Doğu Grubu Ağızlarından sadece Erzincan'da; -ğ > -ñ değişimi Batı Grubu Ağızlarından sadece Malatya'da görülmektedir.

4. -ğ > -y değişimi, sadece Batı Grubu ağızlarından Balıkesir, Düzce, Bolu ve Çankırı'da görülmektedir.

5. -ğ > -h değişiminin her üç ana ağız grubunda da örnekleri mevcuttur.

6. -ğ > -l değişimi, Batı Grubu Ağızlarından İstanbul, Doğu Grubu Ağızlarından Van ve Bitlis'te görülmektedir. Kuzeydoğu Grubu Ağızlarında rastlanmayan bu değişim, bu bölgeyi diğer iki ağız grubundan ayırmaktadır.

7. /ğ/ ünsüzünün Batı Grubu Ağızlarında yaygın bir şekilde düştüğü gözlemlenirken bu durum; Doğu Grubu Ağızlarından sadece Elazığ'da görülmekte, Kuzeydoğu Grubu Ağızlarında ise örneğine rastlanmamaktadır.

Hece başında /ğ/ ünsüzüne sahip çok heceli sözcüklerde ses değişimi, ses düşmesi ve metatez görülmektedir. Bu ses olaylarının illere göre durumu şu şekildedir:

Tablo 2: Çok Heceli Sözcüklerde Hece Başında Görülen Ses Olayları

Sözcük	Anlamı	Derleme Sözlüğü'ndeki Şekli	Değişimin Görüldüğü İller	Görülen Ses Olayı
ağabey	ağabey	abe, ābe	Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Balıkesir, Van Trabzon	
		ābey	Isparta, Burdur, Denizli, Artvin, Tunceli, Ankara, Muğla	
		ābī	Uşak, Denizli, İzmir, Balıkesir, Sakarya, İstanbul, Samsun, K.Maraş	
		abiy	Kastamonu	
		ahey	Sivas	
		abéy	Afyonkarahisar	
ağaç	ağaç	āç	Ankara	
ağız	ağız	āz	Trabzon, G. Antep, Ankara	
armağan	armağan, hediye	armaan	Amasya, Ankara	
bağırarak	bağırarak	bārmak	G. Antep	
bağırsak	bağırsak	baarsık	G. Antep	-ğ->Ø
		bārsırık	K. Maraş	
		barsuk	Samsun, Amasya, Ordu	
boğaz	boğaz	bāz	G. Antep	
		buaz	Mersin	
böğürtlen	böğürtlen	bortlen	K. Maraş	
böğürtlen	böğürtlen	börtlen, börtleñ	Denizli, Kütahya, Düzce, Bolu, K. Maraş, Antalya, Muğla	
		börtlenge	Zonguldak	
		börtliyem	Düzce, Bolu	
		börtliyen	Düzce, Bolu	
		börtlüyen	Afyonkarahisar	
		börtlêgen	Afyonkarahisar	
börtlen	Sivas, Kayseri			
ciğer	ciğer	cer	Ankara	
çağırarak	çağırarak	çarmak	G. Antep, Ankara	
dağılmak	dağılmak	dālmak	G. Antep, Ankara	

değirmen	değirmen	damen	Tokat	
		dimen	Ordu	
		dirmen	Burdur	
		dermen	Burdur, Balıkesir, G. Antep, Ankara, Mersin	
		deman	Aydın	
		dēmen	Isparta, Burdur, Denizli	
		deremen	Düzce, Bolu, Rize	
		derman	Denizli	
düğün	düğün	dün	G. Antep, Ankara	-ğ->Ø
kağıt	kağıt	kāat	G. Antep, Niğde	
leğen	leğen	laence	Sivas	
		lēn	G. Antep	
seğirmek	seğirmek	serimek	Denizli	
sığır	sığır	sır, sîr	Ankara	
siğil	siğil	siil	Ankara	
soğuk	soğuk	sök	Ankara	
söğüt	söğüt	söt	Ankara	
		söt	Yozgat, Ankara	
yiğit	yiğit	yit	Ankara	
		yît	Yozgat, Ankara	
yoğurt	yoğurt	yörd	Ankara	
		yört	Denizli, Yozgat, Ankara	
		yurt	Kırıkkale	
ağaç	ağaç	ağaş	Afyonkarahisar, Kars, Elazığ	-ğ- > -ğ-
		ağeş	Isparta	
		ağıç	Burdur	
ağıt	ağıt	ağıt	Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Manisa, İzmir, Denizli, Balıkesir, Zonguldak, Kastamonu, Çorum, Tokat, Eskişehir, Ankara, Kayseri, -Yozgat, Sivas, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Konya, Erzincan, Erzurum, Malatya, Antalya, Mersin, Adana, Kilis, G. Antep, K. Maraş, Hatay Trakya	
		ağat	K. Maraş, Sivas, Yozgat, Adana	
ağız	ağız	ağaz	Ordu, Denizli, Trabzon, Yozgat	

bağırnak	bağırnak	beğermek	Sivas	
bağırsak	bağırsak	bağarsah	Bayburt, Kars	
		bağarsak	Erzincan	
		bağarsık	Bolu, Amasya, Adana	
		bağarsılık	Hatay	
		bağarsırık	Adana	
		bağarsuh	Elazığ	
		bağarsuk	Ordu, Sivas	
		bağırsih	Sivas	
		bağırsık	Mersin	
		bağırsılık	K. Maraş	
		bağrsuk	Giresun	
		biğarsığ	Kerkük	
		boğarsak	Denizli, Gümüşhane, Mersin, Antalya, Muğla	
		boğarsık	Sivas	
		boğarsuk	Zonguldak	
		bağarsık	Afyonkarahisar	
beğenmek	beğenmek	böğenmek	Isparta	
boğaz	boğaz	boğoz	Erzurum	-ğ- > -ğ-
		boğuz	Kars	
boğum	boğum	buğum	Isparta, Konya	
böğürtlen	böğürtlen	böğürtlen	Balıkesir, Kocaeli, Amasya, Konya	
		böğürtlen	Çorum	
		böğörtlen	Konya	
		böğürtleğen	Adana	
		böğürtlem	Burdur, Ankara	
		büğürtlen	İzmir	
böğür	böğür	böğür	Kastamonu, Antakya, K. Maraş, Erzincan, Ağrı, Kars, Kırşehir, Ankara, Konya, Mersin	
		boğör	Tokat	
		böğür	Denizli	
		böğur	Mersin	
ciğer	ciğer	ceğer	Rize	
çağırnak	çağırnak	çığırnak	Manisa, Yozgat, Kayseri, G. Antep	
değer	değer	dağar	Yozgat	

değişmek	değişmek	değişmak	Rize	
		değişmek	Mersin	
değirmen	değirmen	değermen	Rize, Adana	
		değmen	Isparta, Ordu, Muğla	
düğüm	düğüm	tüğün	Kastamonu	
göğüs	göğüs	goğos	Yozgat	
güğüm	bakır su ibriği	güğüm	Kars, Elazığ, Muğla	
kağıt	kağıt	kağız	Iğdır, Kars	
leğen	leğen	leğın	Rize	
seğirmek	seğirmek	seğrimek	Afyonkarahisar, Isparta, Denizli, Aydın, Tokat, Eskişehir, Çankırı, Çorum, Amasya, Sivas, Ankara, Niğde, Konya, Mersin, Muğla	
sığınmak	sığınmak, birine dayanmak	sığınmah	Bayburt, Kars	
sıgır	sıgır	sıgır	Rize	
soğan	soğan	soğon	Rize	
yağış	yağmur	yağış	Aydın, Balıkesir, Çanakkale, Kütahya, Zonguldak, Bolu, Sakarya, Çorum, Amasya, Tokat, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Artvin, Ağrı, Bayburt, Iğdır, Kars, Erzincan, Van, Malatya, K. Maraş, Niğde	
		yağaş	Isparta, Çankırı, Samsun, Ordu, Giresun, Malatya, Niğde, Konya, Yozgat, Ankara	
		yağışık	Erzurum, Sivas	
		yağuş	Ordu	
yiğın	yiğın	yeğın	Gümüşhane	
yiğit	yeğit	yeğid	Rize	
		yiğit	Mersin	
ağaç	ağaç	avaç	Denizli, Düzce, Bolu, Tokat Zonguldak	
ağıt	ağıt	avut	Kocaeli, Tokat, Sivas	
		avud	Tokat	
ağız	ağız	avız	Aydın, Düzce, Bolu	
ağustos	ağustos ayı	avustas	Düzce, Bolu	
bağırmak	bağırmak	bavırmak	Balıkesir, Düzce, Bolu	
boğaz	boğaz	buvaz	Düzce, Bolu	

-ğ- > -ğ-

-ğ- > -v-

böğürtlen	böğürtlen	bövürtlen	Artvin	-ğ- > -v-
dağılmak	dağılmak	davalmak	Ordu	
sığır	sığır	sıvır	Düzce, Bolu	
siğil	siğil	sivil	Samsun	
soğuk	soğuk	savuh	Van	
		savuk	Çorum	
soğan	soğan	sovan	Düzce, Bolu, Samsun, Ankara	
		suvan	Muğla	
söğüt	söğüt	sövüt	Düzce, Bolu, Zonguldak	
yağış	yağış	yaviş	Düzce, Bolu Zonguldak	
yığın	yığın	yıvın	Düzce, Bolu, Ordu	
		yuvun	Çanakkale, Samsun	
bağırsak	bağırsak	bayırsak	K. Maraş	
böğürtlen	böğürtlen	büyürtlen	Denizli	
çiğer	çiğer	ciyar	Iğdır, Kars	
değirmen	değirmen	deyirman	Düzce, Bolu	
		deyman	Düzce, Bolu	
		deymen	Kocaeli, Düzce, Bolu, Zonguldak, Kastamonu, Ordu	
dügüm	dügüm	düyüm	Düzce, Bolu	
		düyün	Iğdır, Kars	
		tüyüm	Düzce, Bolu	
kağıt	kağıt	kayat	Denizli	
		kayık	Manisa	
		kıyat	Sivas	
		kayıt	Balıkesir	
seğirmek	seğirmek	seyirmek	İzmir, Çanakkale, Düzce, Bolu, Çorum, Elazığ, Hatay, Kırıkkale, Kıbrıs	
		seyrimek	Kastamonu, Çankırı, Giresun, Bayburt, Kars, Kayseri, Konya	
		seyremek	Kastamonu	
siğil	siğil	siyil	Balıkesir, Mersin	
soğuk	soğuk	soyuğ	Gümüşhane	
züğürt	züğürt	züyüt	Yozgat	
çağırmaq	çağırmaq	çınırmak	Düzce, Bolu	
siğil	siğil	siñil	Çorum	
siğil	siğil	sinil	Giresun, Yozgat, Ankara	

-ğ- > -y-

-ğ- > -ñ-

-ğ- > -n-

siğil	siğil	singil	Bartın, Zonguldak, Sinop, Sivas	-ğ- > -ng-
yoğurt	yoğurt	yoñgurt	Mersin	-ğ- > -ñg-
düğüm	düğüm	dühüm	Düzce, Bolu	-ğ- > -h-
		tühüm	Düzce -Bolu	
kağıt	kağıt	kahat	Denizli, Samsun	
		kehat	Niğde	
leğen	leğen	lehen	Ordu, Afyonkarahisar	
		ilehen	Ankara	
soğan	soğan	sohan	Tokat	
kağıt	kağıt	kafit	Zonguldak	-ğ- > -f-
çağırmaq	çağırmaq	çığırmaq	Manisa	-ğ- > -g-
değirmen	değirmen	degirman	Elazığ	
güğüm	güğüm	gugum	Malatya	
yiğit	yiğit	yégit	Bayburt, Gümüşhane	
seğirmek	seğirmek	sergimek	Kastamonu, Erzincan, G. Antep	Metatez + -ğ- > -g-

1. /ğ/ ünsüzü, her üç ana ağız bölgesinde de korunmaktadır. Ayrıca bu ünsüzün Kerkük ağızında da korunduğuna dair bir adet örnek mevcuttur.

2. /ğ/ ünsüzünün her üç ana ağız bölgesinde de düştüğünü gösteren örnekler bulunmaktadır.

3. -ğ- > -v- değişimi, Batı Grubu Ağızlarında yaygın olarak görülürken Doğu Grubu Ağızlarından sadece Van ve Ardahan'da mevcuttur. -ğ- > -v- değişimi, Doğu ve Batı Grubu Ağızlarını birleştirirken Kuzeydoğu Grubu Ağızlarını diğer iki ağız grubundan ayırmaktadır.

4. -ğ- > -y- değişimi, Doğu ve Batı Grubu Ağızlarının yanı sıra Kıbrıs ağızında da görülmektedir. -ğ- > -y- değişimi, Doğu ve Batı Grubu Ağızlarını birleştirirken Kuzeydoğu Grubu Ağızlarını diğer iki ağız grubundan ayırmaktadır.

5. -ğ- > -ñ- değişimi, sadece Batı Grubu Ağızlarından Bolu, Düzce ve Çorum'da görülmektedir.

6. -ğ- > -n- değişimi, sadece Batı Grubu Ağızlarından Yozgat ve Giresun'da görülmektedir.

7. -ğ- > -ng- değişimi, sadece Batı Grubu Ağızlarından Sivas, Sinop, Bartın ve Zonguldak'ta görülmektedir.

8. -ğ- > -ñg- değişimi, sadece Batı Grubu Ağızlarından Mersin'de görülmektedir.

9. -ğ- > -h- değişimi, sadece Batı Grubu Ağızlarında görülmektedir.

10. -ğ- > -f- değişimi, sadece Batı Grubu Ağızlarından Zonguldak'ta görülmektedir.

11. Kuzeydoğu Grubu Ağızlarında rastlanmayan -ğ- > -g- değişimi, Batı Grubu Ağızlarından sadece Manisa'da; Doğu Grubu Ağızlarından Malatya, Elazığ, Gümüşhane ve Bayburt'ta görülmektedir.

12. Hem -ğ- > -g- değişiminin hem de metatezin birlikte görüldüğü ses olayı, Batı Grubu Ağızlarından sadece Gaziantep ve Kastamonu'da görülmektedir.

Hecesi /ğ/ ünsüzü ile biten çok heceli sözcüklerde; ses değişimi, ses düşmesi, metatez ve ünlü türemesi görülmektedir. Bu ses olaylarının illere göre durumu şu şekildedir:

Tablo 3: Çok Heceli Sözcüklerde Hece Sonunda Görülen Ses Olayları

Sözcük	Anlamı	Derleme Sözlüğü'ndeki Şekli	Değişimin Görüldüğü İller	Görülen Ses Olayı
ağlamak	ağlamak	avlamak	Bolu, Ordu	-ğ- > -v-
çiğdem	çiğdem	çivtan	Gümüşhane	
		çivtan	Kütahya	
ağrı	ağrı, sızı	ārı	Kütahya, Muğla, Afyonkarahisar	-ğ- > -Ø-
ağrımak	ağrımak	ārmak	Trabzon	
bağcık	bağcık	bācık	Denizli, İzmir, Manisa, Balıkesir, İstanbul, Muğla	
bağlı	bağlı	bālı	Afyonkarahisar	
buğday	buğday	bōda	Düzce, Bolu	
		budiy	Mersin	
		būdi	Mersin	
çiğdem	çiğdem	çidem	Burdur, K. Maraş, Konya	
dağlamak	dağlamak	dalamak	G. Antep	
değnek	değnek	denek	Afyonkarahisar, Denizli	
eğlenmek	alay etmek, eğlenmek	ēlenmek	Ankara	
iğrenmek	iğrenmek	yirenmek	Kütahya	
kağrı	kağrı	gārı	Burdur, Denizli, Ankara	
yağlı	yağlı	yālı	Yozgat, Ankara	
yeğni	yeğni hafif	yēni	Burdur, Denizli, Aydın, Kütahya, Ankara, Mersin	
buğday	buğday	buğda	Giresun, Iğdır, Kars, Hatay, Sivas, Adana	
		bağda	Trabzon	
		boğda	Rize	
		buğdey	Isparta	
		būğdi	Mersin	
çağrı	çağrı	çağrı	Manisa	-ğ- > -ğ-

çığlık	çığlık	çağlık	Ordu, Kayseri, Kilis, G. Antep, Hatay	
çiğnemek	çiğnemek	çiğnamak	Samsun, Kars	
eğri	eğri	ağrı	K. Maraş	
eğlenmek	eğlenmek, avunmak	eğlenmek	Hatay	
iğrenmek	iğrenmek	yiğrenmek	Niğde, Mersin	
kağrı	kağrı	gağrı	Isparta, Samsun	
		goğrı	Denizli	
uğrak	yol üstünde konaklama yeri	uğrak	Isparta, Denizli, Ankara	-ğ- > -ğ-
yeğni	hafif	yeğni	Uşak, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir, Bilecik, Eskişehir, Kastamonu, Sinop, Samsun, Amasya, Ordu, Bitlis, K. Maraş, Sivas, Nevşehir, Kayseri, Niğde, Konya, Adana, Antalya, Yozgat	
		yeğli	G. Antep	
		yiğli	Ankara	
		yiğni	Bursa, Bolu, Niğde, Rumeli	
eğri	eğri	erği	G. Antep	-ğ- > -ğ- + Metatez
yeğni	hafif	yeğini	Sivas	-ğ- > -ğ- + -i-
değnek	değnek, sopa	degenek	Gümüşhane	
		degnek	Sivas	
uğrak	yol üstünde konaklama yeri	ugrak	Isparta, Denizli, Ankara	-ğ- > -g-
yeğni	hafif	yegli	G. Antep	
ağrı	ağrı	argı	G. Antep	
ağrımak	ağrımak	argımak	G. Antep	
eğri	eğri	ergi	Hatay, Antalya	-ğ- > -g- + Metatez
iğrenmek	iğrenmek	irgenmek	Gümüşhane, Bayburt, Kars, Erzincan	
		irgenmeyh	Iğdır, Kars	
		yirgenmek	Muğla	

buğday	buğday	byday	Düzce, Bolu	
		bıydey	Tekirdağ	
		buyda	K. Maraş	
		buyday	Düzce, Bolu, Ordu	
		buyde	Muğla	
		buydey	Denizli	
		buydiy	Mersin	
		büydey	Bartın, Zonguldak	
		buydar	Ordu	
çiğdem	çiğdem	çiydam	Tokat	-ğ- > -y-
		çiydem	Afyonkarahisar, Gümüşhane	
çiğnemek	çiğnemek	çeynemek	Tokat	
		çiylenelemek	Mersin	
değnek	değnek, sopa	deyneyh	Iğdır, Kars	
		diynek	Ankara	
		teynek	Çorum	
düğme	düğme	tüyme	Tokat	
yeğni	hafif	yeyni	Afyonkarahisar, Burdur, Isparta, İzmir, Denizli, Aydın, Bursa, Kütahya, Bilecik, Tokat, Eskişehir, Kastamonu, Ankara, Niğde, Konya, Osmaniye, Adana, Mersin, Antalya, Muğla, Kırklareli	
ağrımak	ağrımak	aurumak	Konya	-ğ- > -u-
dağlamak	dağlamak	dazlamak	Zonguldak	-ğ- > -z-
buğday	buğday	bulday	Isparta	-ğ- > -l-
		buldey	Eskişehir	
çiğnemek	çiğnemek	çinnamak	Konya	-ğ- > -n-
		çinnemek	Niğde, Mersin	
iğne	iğne	inne	Isparta, Denizli, G. Antep, Nevşehir, Mersin	
kağnı	kağnı	gañnı	Denizli	-ğ- > -ñ-
yeğni	hafif	yeñni yiñni	Kayseri Niğde	
çiğnemek	çiğnemek	çuhnamak	Trabzon	-ğ- > -h-,
değnek	değnek, sopa	dehnek	Hatay	-h-
iğrenmek	iğrenmek	yirkinmek	İstanbul	-ğ- > -k- + Metatez

1. -ğ- > -v- değişimi, sadece Batı Grubu Ağızlarından Bolu ve Ordu'da görülmektedir.

2. /ğ/ ünsüzünün Batı Grubu Ağızları ile Doğu Grubu Ağızlarında düştüğü görülmektedir. Bu ses olayı, Doğu ve Batı Grubu Ağızlarını birleştirirken Kuzeydoğu Grubu Ağızlarını bu iki ağız grubundan ayırmaktadır.

3. /ğ/ ünsüzünün her üç ağız bölgesinde de korunduğuna dair örnekler bulunmaktadır.

4. Batı Grubu Ağızlarında yaygın olarak görülen -ğ- > -y- değişimi, Doğu Grubu Ağızlarından Gümüşhane, Iğdır ve Kars illerinde görülmektedir. Bu ses değişimi, Doğu ve Batı Grubu Ağızlarını birleştirirken Kuzeydoğu Grubu Ağızlarını bu iki ağız grubundan ayırmaktadır.

5. -ğ- > -u- değişimi, sadece Batı Grubu Ağızlarından Konya'da görülmektedir.

6. -ğ- > -z- değişimi, sadece Batı Grubu Ağızlarından Zonguldak'ta görülmektedir.

7. -ğ- > -l- değişimi, Batı Grubu Ağızlarından Isparta ve Eskişehir'de görülmektedir.

8. -ğ- > -n- değişimi, sadece Batı Grubu Ağızlarında görülmektedir.

9. Sadece Batı Grubu Ağızlarında görülen -ğ- > -ñ- değişimi, bu ağız grubu içerisinde Kayseri ile Niğde'de görülmektedir.

10. -ğ- > -h- değişimi, sadece Kuzeydoğu Grubu Ağızlarında görülmektedir.

11. -ğ- > -h- değişimi, sadece Batı Grubu Ağızlarından Hatay'da görülmektedir.

12. -ğ- > metatez + -ğ- şeklindeki ses olayı, sadece Batı Grubu Ağızlarından Gaziantep'te görülmektedir.

13. /ğ/'nin korunurken yanında bir /i/ türemesinin yaşandığı ses olayına sadece Batı Grubu Ağızlarından Sivas'ta rastlanmaktadır.

14. -ğ- > metatez + -g- şeklindeki ses olayı, Batı Grubu Ağızları ile Doğu Grubu Ağızlarında görülmektedir. Bu ses olayı, Doğu ve Batı Grubu Ağızlarını birleştirirken Kuzeydoğu Grubu Ağızlarını bu iki ağız grubundan ayırmaktadır.

15. -ğ- > metatez + -k- şeklindeki ses olayı, sadece Batı Grubu Ağızlarından İstanbul'da görülmektedir.

Sonuç

Türkçenin tarihî dönemlerinde bulunmayıp Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülen /ğ/ ünsüzünün, belirlenen sözcüklerden yola çıkılarak Anadolu ağızlarında gösterdiği değişiklikler ile ilgili bulgular şu şekildedir:

Sonu /ğ/ ile biten tek heceli sözcüklerde ses düşmesi ve çeşitli ses değişimleri; hece başında /ğ/ bulunduran çok heceli sözcüklerde ses düşmesi, çeşitli ses değişimleri ve metatez; hece sonunda /ğ/ bulunduran çok heceli sözcüklerde ses düşmesi, çeşitli ses değişimleri, ses türemesi ve metatez tespit edilmiştir. Burada dikkat çeken konulardan biri /ğ/'nin yerini bir ünlü harfe, diğeri ise /-ng-/ ve /-ñg-/'ye bırakmasıdır.

Belirlenen üç farklı sözcük grubu içerisinde, ses olayları çeşitliliği en az, sonu /ğ/ ile biten tek heceli sözcüklerde; en çok ise hece sonunda /ğ/ bulunduran çok heceli sözcüklerde görülmektedir.

/ğ/ ile ilgili mevcut ses olaylarının bölgelere göre durumuna bakıldığında ise ses olaylarındaki çeşitliliğin en az Kuzeydoğu Grubu Ağızlarında, en çok Batı Grubu Ağızlarında görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin grameri*, 10. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.

Çoşkun, V. (2000). *Türkiye ve Özbek Türkçelerinde “ğ”*. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi. 9. 251-260.

Ergin, M. (2008). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım / Yayım / Dağıtım.

Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin dil bilgisi*, 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karahan, L. (2011). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yayınları.

Korkmaz, Z. (1994). *Nevşehir ve yöresi ağızları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları.

Türkiye’de halk ağzından derleme sözlüğü, 2. Baskı. (1993). Ankara: TDK Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.

YAYIN KURALLARI

1- Akademik Hassasiyetler, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.

2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayınlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise ya da yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.

3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.

4- Makaleler için herhangi bir telif ücreti ödenmez.

5- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

6- Akademik Hassasiyetler'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/sonnotlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere 35 sayfayı geçmemelidir.

7- Makalede sıra ile özet, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça ve varsa ekler bulunmalıdır. Bu bölümler başlıklarla belirtilmelidir. Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve koyu şekilde;

(1. TÜRKİYE'DE SOSYAL ...),

onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde;

(A. Ekonomik Faktörler),

diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ancak ilk kelimenin baş harfi büyük diğerleri ise küçük olacak şekilde;

(a. Ticari yapı) yerleştirilmelidir.

8- Yazarın ünvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır. Örneğin,

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
gokcedilara@gmail.com

9- Makaleler Microsoft Word veya "doc" uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.

10- Yazılar; Times New Roman karakterinde, 12 punto (dipnotlarda ise 10 punto) büyüklüğünde olmalıdır. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası "3 nk" olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası

verilmelidir. Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve “TAB” tuşu kullanılmalıdır.

11- Özet 200-250 kelime arasında olmalı ve herhangi bir atf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan 3-5 anahtar kelime bulunmalıdır.

12- Çalışmalar başlıklar, özet ve kaynakça dahil olmak üzere 8000-11000 kelime arasında olmalıdır.

13- Dergiye gönderilen makaleler dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla iki hakeme gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda, dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması nedeniyle makalenin yayınlanmaması durumunda yazar, her hangi bir hak talebinde bulunamaz.

14- Makalenin basıldığı dergi sayısından yazara iki kopya gönderilir.

15- Akademik Hassasiyetler’e gönderilecek makalelerin hazırlanmasında APA yazım kuralları kullanılmalıdır. Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz.

Makale Gönderme: www.academiclegance.com

İletişim Adresi: academiclegance@gmail.com

AUTHOR GUIDELINES

1. *The Academic Elegance welcomes studies of all types in social sciences, including experimental, quantitative and qualitative work.*

2. *Manuscripts submitted to the journal must be original and must be previously unpublished. If the articles have been presented at a national or an international symposium or congress or given as the master's or doctoral thesis, this should be specified and must be transformed into article format.*

3. *Any legal liability related to the manuscript belongs to the author or authors.*

4. *There is no royalty payment for the manuscripts.*

5. *The languages of the journal are English and Turkish.*

6. *Manuscripts submitted for review at The Academic Elegance should be no longer than 35 pages, including all text, footnotes/endnotes, references, and tables/figures.*

7. *All manuscripts must have introduction, main text, conclusion, and references. These should be indicated with titles and subtitles. Sub-titles in the manuscripts must be centered and boldfaced as in*

(1. TURKISH SOCIAL ...),

other titles should be left justified and boldfaced as in

(A. Economic Factors)

8. *The author's title, institution and e-mail address must be written as a footnote as in the following example.*

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
gokcedilara@gmail.com

9. *Manuscripts should be submitted as Microsoft Word or with a "doc" extension.*

10. *Manuscripts should be written in Times New Roman, font size 12 pt (footnote 10 pt). The paper should be typed on A4 size paper. 3 cm margins on left and right and top and bottom, single line spacing, flush-right alignment. To adjust spacing before or after paragraphs, authors should leave "3 nk" and in addition to the page number. For the paragraph indentation, "TAB" key must be used.*

11. *An abstract is required for all submitted manuscripts. The abstract should be a single paragraph of 200-250 words or less that briefly describes the research question addressed, the analytical approach, and the major findings of the manuscript. References and citations to other work should not be included in the abstract. Following*

each abstract there should be 3-5 keywords describing the study.

12. Manuscripts should be between 8000-11000 words, including the titles, abstract, appendix and references.

13. Manuscripts submitted to the journal are sent to three referees by journal editors. Manuscripts receiving positive response from the referees are published. In case of a negative/reject report by the referees, the manuscript is not published, for which the author or authors have no rights to claim.

14. Two copies of the journal are sent to the author whose article appears in that specific issue.

15. The Academic Elegance follows the APA style of formatting. All in-text citations and references section at the end need to be formatted accordingly. For further information about APA formatting, please visit: <http://www.apastyle.org/>

Article Submission: www.academicelegance.com

Contact: academicelegance@gmail.com

*Human Rights Law, Humanitarian Law and International Responsibility of
Armed Non-State Actors*
Fatma TAŞDEMİR

Tax Reform in Turkey within the Context of Current Account Deficit Debates
Fatih SARIOĞLU

Media and Politics in the Context of Ideology, Language and Symbol
Gonca BAYRAKTAR DURGUN - Haluk YAMAN

The Operation Euphrates Shield from the Perspective of use of Force Law
Fatma TAŞDEMİR - Adem ÖZER

Forming Bolshevik Committees in Kyrgyzstan and Kyrgyzs
Ebubekir GÜNGÖR

The Religion Politics of the State in Kyrgyzstan
Timur KOZUKULOV

*A Critical Study into the English Translation of Huzur,
a Novel by Ahmet Hamdi Tanpınar*
Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU - Bayram KAYA

In Ruhi of Baghdad's Divan Concepts of the Ottoman War Culture
Erdem SARIKAYA

/Ç/ Axis Sound Events Shown in the Derleme Sözlüğü
Ebru GÜVENEN

